

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

BIYOPOLİTİK BİR ARAÇ OLARAK ZAMAN: İKTİDAR, BEDEN VE TEKNOLOJİ

Ali Erdem BAŞÇOBAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

BİYOPOLİTİK BİR ARAÇ OLARAK ZAMAN: İKTİDAR, BEDEN VE TEKNOLOJİ

Ali Erdem BAŞÇOBAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Ali Erdem Başçoban tarafından hazırlanan Biyopolitik Bir Araç Olarak Zaman: İktidar, Beden ve Teknoloji" başlıklı bu çalışma, 27/05/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Örsan Öcal Akbulut (Başkan)

Doç. Dr. Ruhtan Yalçınır (Danışman)

Doç. Dr. Kamil Demirhan (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

Ali Erdem Başçoban

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ali Erdem Başçoban

TEŞEKKÜR

Bu tezin ortaya çıkmasında teşekkür edeceğim insanlar arasında öncelikle sevgili ailem geliyor. Onların destekleri, fedakârlıkları ve ilgileri olmasaydı ben hayatta şu anda bulunduğum noktada olamazdım. Sizlere layık bir evlat, bir kardeş ve bir dayı olmak şu hayattaki en büyük hedefim. Benim için verdiğiniz emeklerin karşılığını ödeyemeyecek olsam dahi bir kırıntı bile olsa bir şeyler ürettiyor olmak benim için bir kıvanç kaynağı. İyi ki varsınız.

Tez danışmanım, hocam ve akademik hayatımda kendime örnek aldığım en önemli insanlar arasında olan sayın Doç. Dr. Ruhtan YALÇINER'e teşekkürü bir borç bilirim. Sadece bu tezin yazımında değil ancak lisans eğitimimden bu yana dersleri, tartışmaları, içine girdiğim çıkmazlarda bana açtığı yollar ve yaptığı fedakârlıklar için kendisine ne kadar minnettar olsam yetmez. Umarım size ve emeklerinize değer bir öğrenci olabilirim.

Bu tezin yazım sürecinde ne zaman aklıma bir soru takılsa doğrudan alanları olmamasına rağmen desteklerini benden esirgemeyen sayın Doç. Dr. Kadir DEDE, sayın Doç. Dr. Metin YÜKSEL ve sayın Doç. Dr. Kamil DEMİRHAN'ın adını anmadan geçemem. Tez jüri üyeleri arasındaki sayın Prof. Dr. Örsan Öcal AKBULUT'a teze yaptığı değerli katkıları ve eleştirisi için çok teşekkür ederim. Sizlerden gerek akademik gerekse idari anlamda öğrenme ve sizlerle beraber çalışma fırsatı bulduğum ne kadar şanslı olduğumu biliyorum. Bocaladığım, sendelediğim ya da umutsuzluğa düştüğüm anlarda yanımda olduğunuzu hissetmek benim için çok değerli bir motivasyon kaynağıydı. Emekleriniz için çok teşekkür ederim.

Sevgili dostum, kardeşim, varlığı ve dostluğuyla en bunaldığım anlarda yardımına koşan Ozan UYSAL'a, canımın çentiği, entelektüel birikimiyle beni her zaman kendisine hayran bırakan Ülcan TÜRKKAN'a, kuzenim ve benim için bir aile üyesinden çok daha fazlası, sosyal suç ortağım olan Caner KARAGÜLER'e ve son olarak da bu tezi yazarken ne zaman arasam dostluğu ve tavsiyeleri ile beni rahatlatan Doğanay ALTIPARMAK'a bana olan emekleri ve sabırlarından dolayı çok teşekkür ederim. İyi ki hayatımın bir parçasısınız.

Son olarak da Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi araştırma görevlilerinden Selim ERTAN, İrem BİNİCİ ERTAN, Arınç BOZ ve Ömer Batuhan BEŞİRLİ'ye gerek dostlukları gerekse akademik tavsiyeleri için minnettarım. Sizlerin varlığı ve sıcak dostluğu bu süreci atlatılabilir kılan yegâne şeylerden bir tanesiydi. Sizleri tanıyıp dostluğunuzu tattığım için çok şanslıyım.

ÖZET

BAŞÇOBAN, Ali Erdem. *Biyopolitik Bir Araç Olarak Zaman: İktidar, Beden ve Teknoloji* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Foucaultcu bir anlamda ifade etmek gerekirse, iktidar ve zaman ilişkisinin sürekli bir üretim ve yeniden üretim meselesi olduğu söylenebilir. Bu açıdan zaman, iktidar ilişkileri tarafından yönetilmesi, idare edilmesi ve düzenlenmesinden ötürü bir araç olarak görülebilir. İktidar ilişkilerinin kesintisiz kurulumu aynı zamanda o ilişkiyi kuran, bozan ve yeniden kuran bedeniimler. Bu noktada iktidar yapıları bedene nüfuz eder. Cinsellik ve sömürgecilik bu nüfuz etme biçimlerinin doğrudan örnekleri olarak görünürlük kazanır. Biyo-iktidarın bedene nüfuz etmesi açısından bir araç olarak öne çıkan teknoloji; gerek zaman algısında değişimlere sebebiyet vermesi, gerekse de bu değişimler üzerinden bir öznellik inşasına yol açması bakımından önemlidir. Biyo-iktidar tam anlamıyla bedene nüfuz edemediği zamansallıklar, iktidar ilişkilerine yönelik direnç potansiyelleri olarak görülebilir. Bundan dolayı biyopolitika okumaları bağlamında kapitalizm meselesi, teknoloji ve zaman ilişkisi üzerinden görünür hale gelir. Bu çalışma, zamanın biyopolitik bir araç olma vasfını iktidar, beden ve teknoloji tartışmaları üzerinden ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler

Biyopolitika, Zaman, İktidar, Beden, Teknoloji

ABSTRACT

BAŞÇOBAN, Ali Erdem. *Time as a Biopolitical Dispositif: Power, Body, and Technology*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

If it is necessary to express in a Foucauldian sense, it can be said that the relationship between power and time is an issue of production and reproduction. In this respect, time can be seen as a dispositif because it is governed, administered, and regulated by power relations. The uninterrupted establishment of power relations also implies the body that establish, disrupt and re-establish those relations. At this point, the power structures penetrate the body. Sexuality and colonialism become apparent as direct examples of the forms of this penetration. Technology, which stands out as a dispositif in terms of the bio-power that penetrates the body, is important both by giving reason to the changes in the perception of time and structuring a subjectivity through those changes. Temporalities in which bio-power could not penetrate in an absolute way, can be seen as potentials of resistance to power relations. Therefore, in the context of readings of biopolitics the issue of capitalism becomes visible through the relationship of technology and time. This study reveals the characteristics of time as a biopolitical dispositif through power, body, and technology.

Keywords

Biopolitics, Time, Power, Body, Technology

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İKTİDAR VE ZAMAN	6
1.1. YÖNETİMSELLİK VE EKONOMİ POLİTİK	6
1.1.1. Yönetimsellik.....	6
1.1.2. Ekonomi Politik ve Nüfus İlişkisi	14
1.2. DEVLET VE İKTİDAR	20
1.2.1. Yayılan İktidar	20
1.2.2. İktidarın “İncelen” Verimli Tarihi	22
1.3. İKTİDARIN ONTOLOJİK BİR ARACI OLARAK ZAMAN VE MEKÂN	26
1.3.1. İktidar ve Panoptikon	26
1.3.2. İhtimaller İktidarı	30
2. BÖLÜM: BİYOPOLİTİKA VE İDARE EDİLEN BİR “ŞEY” OLARAK ZAMAN	34
2.1. DİSİPLİN, TOPRAK, BİYOPOLİTİKA	35
2.1.1. Disiplinsel İktidar ve Biyo-iktidar	35
2.1.2. Toprak ve İktidar.....	43
2.1.3. Biyopolitika, İstisna ve Bağışıklık	48
2.2. ZAMANIN SOMUTLAŞTIRILMASI ADINA GEÇMİŞİN BİRİKTİRİLMESİ ...	56
2.2.1. Zamanın Birikimi ve Şimdi'nin Kurulumu	56
2.2.2. Arşiv, Müze ve Kütüphane	61
3. BÖLÜM: ZAMAN, BEDEN VE TEKNOLOJİ	64
3.1. BEDEN VE BİLGİ	67
3.1.1. Cinsellik ve Bilgi	67
3.1.2. Sınıfın Cinselliği	71
3.2. SÖMÜRGEÇİLİK, ZAMAN, BEDEN	74
3.2.1. Bağışıklık ve Tarihselcilik	74

3.2.2. Sömürgeci Pratikler ve Zaman.....	77
3.3. ZAMAN, DENETİM TOPLUMU VE SAĞLIK.....	80
3.3.1. Disiplin ve Denetim Topluları	80
3.3.2. Sermayeleşen “Geleceğin Sağlığı”	85
3.4. TEKNOLOJİK ÖZNELİK İNŞASI.....	89
3.4.1. İktidarın Taşıyıcısı Olarak Teknoloji.....	89
3.4.2. Dijitalleşen Ortam ve Öznellik İnşası	91
3.5. BİR MÜCADELE POTANSİYELİ OLARAK UYKU	93
3.5.1. Uykunun Biyopolitikası	93
3.5.2. Uyku ve Kapitalizm	99
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	109

GİRİŞ

Zamanın yönetime konu oluşunu tartışabilmek adına modern bir yönetim düşüncesi olan biyopolitika kavramı ve zaman ilişkisini iktidar, beden ve teknoloji bağlamında ele alma çabası bu tezin ana motivasyonudur. Çalışmanın amacı bir araç veyahut dispozitif olarak ele alınan zaman kavramını biyopolitika ile iktidar, beden ve teknoloji çerçevesinde okuyarak zamanın biyopolitik bir araç olma vasfını gösterme çabasıdır. Dispozitif kavramına yönelik bir açıklama bu noktada önemlidir; Foucault doğrudan bir tanım vermese dahi onun anlatısında bu kavram merkezi bir noktayı işgal eder. Onun için dispozitif kavramı söylemlerden, kurumlardan, mimari yapılardan, yasalar ve idari önlemlerden, bilimsel açıklamalardan, felsefi ve ahlaki önermelerden oluşan heterojen bir küme ve bu farklı elementlerin arasında kurulabilecek olan ilişkiler sistemine gönderme yapar (Foucault, 1980, s. 194).

İktidar ve bilgi ile her zaman bağlantısı olan dispozitif belli başlı ihtiyaçlara cevap verme işlevine sahiptir (Foucault, 1980, s. 195-196). Agamben Foucault'ya gönderme yaparak dispozitif kavramı için iktidar ilişkileri içerisinde stratejik bir öneme sahip olduğunu söyler (2009, s. 2) ve ekler; dispozitif, iktidar ve bilgi ile irtibatlı olarak belli başlı etkileri elde etmeyi amaçlayan uygulama ve mekanizmalara verilen addır (2009, s. 6). Buna ek olarak kavramın köküne inerek Latince *Dispositio* kavramına ulaşır ve bu kavramın *Oikonomia* kavramı ile ilişkisini gösterir. Hanenin ve onun içindekilerin yönetimi olarak genel bir çerçevede görülebilecek bu kavram temelde insan davranışlarını, jestlerini ve düşüncelerini –yararlı olduğu iddia edilen bir şekilde yönetmeyi, idare etmeyi, kontrol etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan bir dizi uygulama, bilgi birikimi, ölçü ve kurumdur (Agamben, 2009, s. 12). Zaman kavramının bir araç ya da dispozitif olma vasfı bu noktada kendisini göstermektedir. Yönetim ve onun yönetmek için kullandığı bilgiyle olan irtibatı ve yönetiminin kendisini gerçekleştirme noktasında kullanılmasından ötürü bu tezde zaman bir iktidar aracı ya da dispozitifi olarak ele alınmaktadır. Bu hususta köken olarak aynı kavramdan gelen dispozitif ve ekonomi kavramları yönetim tarafından idare etme amacı ile işlev kazanmalarında anlamlıdır. Oikonomia kavramı çerçevesinde hanenin babasının kendi otoritesine herhangi bir tehdit olmayacağına ilişkin güven duygusuyla oğluyla kimi yetkilerini

paylaşması kökeninde oikonoima olan ekonomi için bir güven ve karşılıklılık durumuna gönderme yapmaktadır (Agamben, 2009, s. 10). Foucaultcu bir noktada ekonomi bu karşılıklı güven çerçevesinde bir okumaya tabi tutulabilir. İlerde ele alınacağı üzere ekonomi politik tartışmasının iktidar ile olan ilişkisi bu yönetim ve idare etme durumlarından hareketle daha anlaşılır bir konuma gelmektedir. Şeylerin idaresi hususunda modern anlamda nüfusun keşfi ve onun yönetimine dair bilgiyi verebilmesinden ötürü bir ilişkiler silsilesi olarak politik ekonomi iktidar için değerli bir konumu işgal etmektedir.

Biyopolitika kavramı ve zaman ilişkisinin bir tez konusu olarak seçilmesine neden olan önem, zaman tartışmasının farklı bağlamlarda ele alınırken doğrudan iktidar, beden ve teknoloji bağlamlarında topyekûn bir biçimde ele alınışının ihmal edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bahsi anılan ihmal noktasında bu çalışma iktidar, beden ve teknoloji ilişkileri içerisinde zamanın konumu ve bu ilişkilerde kendisini gösterme biçimlerini açık etme çabasını amaçlamakta ve bu amaç doğrultusunda belirli bir önem kazanmaktadır.

Bu amaç adına öncelikle birinci bölümde iktidar ve zaman ilişkisi ele alınacaktır. Özellikle biyopolitika noktasında Fransız düşünür Michel Foucault'nun iktidar kavramına bakış açısı ve onun anlayışında iktidar kavramı ile zamanla kurulan ilişki bağlamında “iktidar her yeredir” mottosunun yarattığı zayıf algı (Taylan, 2019, s. xi) üzerinden bu düşünümün sadece bir slogan tarzında olmadığı ancak modern iktidar mefhumunun Foucault'nun cinselliğin tarihinde vurguladığı üzere bir ağ misali yayılıp her yerden gelmesinden dolayı her yerde olduğu fikri üzerinde durulacaktır. İktidar kavramı bu tezde statik ya da sabit olarak değil ancak modern anlamıyla çeşitli ilişkisellikler çerçevesinde dinamik, değişim ve dönüşüme açık, değiştirebilen ve aynı zamanda değiştirilebilen bir yapıda ele alınmaktadır. Gözetleme ve kontrol ile irtibatlı olarak modern iktidar Foucaultcu bir noktada yönetsellik rasyonalitesiyle nüfusla ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme nüfusu hedefine koyması ve kaynağını nüfustan almasıyla gerçekleşen bir biyopolitik ilişkiler bütünü olarak görülebilir.

Nüfus ile olan ilişkisi iktidarın yayılmasına, incelenmesine ve bunlardan dolayı bir anlamda yarı saydam bir forma girmesine olanak tanımaktadır. Modern iktidarın bir tarzı olarak biyo-iktidar, yönetsellik ile olan ilişkisinden hareketle yönetme edimini

doğrudan yasak koyarak veyahut emir vererek değil ancak içinde bulunduğu ortamdaki ‘şeyleri’ düzenleyip onları idare ederek gerçekleştirmektedir. Bu tanımda dikkat edilmesi gereken bir husus, biyo-iktidar tanımının sınırlarının mutlak ve keskin hatlarla çizilmemiş olmasıdır. Foucaultcu bir anlamda iktidar, biyo-iktidarın yönlendiren ve yönelen yapısı ile disiplinsel iktidarın kural koyan ve emreden yapısı arasındaki geçişlerde ve muğlak sınırlarda gezinmektedir. Birbirlerini yerinden eden iktidar tarzları olarak bu iki iktidar tarzını ele almak yerine uygulandıkları dönemdeki ve alandaki baskınlık durumları biyo-iktidar ve disiplinsel iktidar arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmaktadır. İktidarın kaynağında nüfusun olması onun her yerde üretildiği düşüncesiyle ilişkilidir, iktidar hali hazırda her yerde bulunduğu için değil ancak her yerden üretildiği için her yerde görülebilir.

İktidarın her yerde olduğu düşüncesi dünyevi bir noktadan gelmektedir. Bu her yerdelik düşüncesinde zamanın yeri önemlidir zira bu tezin üzerinde yükseldiği temel argümanlardan bir tanesi olarak iktidarın her yerde olduğu düşüncesi aynı zamanda iktidarın her zamanda ve sürekli olarak üretildiği düşüncesiyle irtibatlıdır. İktidar her yerdedir çünkü her yerde kesintisiz bir biçimde üretilmektedir (Foucault, 2020, s. 69). İktidarın her yerdeliği ve her zamandalığına bir örnek olarak bu noktada bir çeşit gözetim aygıtı olan panoptikon belli bir önemi arz eder. Bir anlamda iktidar mefhumunun topluma zerk edebilmesinde mimari bir yapı olan panoptikon oynadığı rolden ötürü değerli bir konumu işgal etmektedir.

Bir sonraki bölüm olan “Biyopolitika ve İdare Edilen Bir “Şey” Olarak Zaman” bölümünde zamanın idare edilen, yönetilen, yönetimin uygulamalarına konu olan bir yapıda görülmesinin sebebi olarak temelde bir önceki bölümle ilintili şekilde onun biyopolitik bir bakış açısından yönetiminin ve düzenlenmesinin mesele haline geldiği iddiası önemli bir yer tutmaktadır. Zamanın yönetiminin öncelikle disiplinsel iktidar ve biyo-iktidar tartışması üzerinden yönetime konu edilen bir yapıya bürünmesinin sebeplerine yönelik bir araştırma bu bölümde ele alınacaktır. İktidar yapısının geçirdiği değişimler ile birlikte iktidar ilişkilerinin hedeflediği mefhumların da bu değişimden etkilenmesi ve bu etkilenme sonucunda zamanın iktidarın hedefine girdiği iddiası üzerinde durulacaktır.

Zaman tartışmasının bir başka boyutu olarak mekân tartışması çerçevesinde iktidar ve toprak ilişkisi ele alınacak olup iktidarın hâkimiyet sürdüğü toprak üzerinde kurduğu gerek dışlama gerekse içeriye alma pratikleri üzerinden biyopolitika üzerine düşünen farklı çağdaş düşünürler olan Giorgio Agamben ve Roberto Esposito'nun düşünceleri arasında zaman kavramının peşinden gidilecektir. Foucault, Agamben ve Esposito arasındaki farklar ve benzerlikler zaman ve mekân bağlamında ortaya koyulmaya çalışılacaktır. İktidarın mekân bağlamı aynı zamanda heterotopya kavramına da yönelik bir düşünümün izlerini içerisinde taşımaktadır.

İktidar ve zaman ilişkisinin bir başka durağı olarak yine Michel Foucault'dan hareket ütopyaların bir karşı-mekânı olarak tahayyül edilen heterotopya kavramı ele alınacaktır. Heterotopyalar temelde bir karşı-ütopya yani olmayan mekânların dünyamızda vücut bulmuş hali olarak görülebilir. Bu bağlamda heterotopya ve zaman ilişkisinde Foucault müzeler ve kütüphanelerle doğrudan bir bağlantı kurar (2014, s. 299). Onun için müzeler ile kütüphaneler zamanın biriktirilmesinde bir aracı konumundadır. Müze ve kütüphaneler üzerinden yapılan bu biriktirme veyahut arşivleme işleminin zamanı bir anlamda nüfuz edilebilir, müdahaleye açık bir yerde ve iktidar ağlarının bir parçası olarak konumlandığı iddiası savunulacaktır.

Zaman ve biyopolitika tartışmasının bir başka boyutu ise üçüncü bölümde zaman ve beden ilişkisi üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Özellikle iktidarın her yerden üretilmesi hususundaki her yerdelik olgusu insanların bedenleri ve o bedenlerin konumlandırılması vasıtasıyla iktidar ilişkilerinin üretilmesi üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda cinsellik önemli bir boyuttur. Kişilerin cinselliğinin düzenlenme çabası, cinselliğin gerek onların öznellikleri ve bu öznelliklerden hareketle onlara has bir bilginin üretilmesi bağlamında ve gerekse bu cinselliğin sınıf noktasındaki konumu tartışmanın bu noktasında değerlidir.

Beden ve zaman tartışmasının somut pratiklerine örnek olarak sömürgecilik tartışması gelmektedir. Gerek geçmiş zaman olarak tarihin sömürgecilik ile olan ilişkisinden hareketle kurgulanması hususunda kendisini gösteren zaman anlayışının ortaya konma biçimi gerekse doğrudan sömürgeci pratiklerdeki zamanın teknolojik bir aygıt olan saatler aracılığıyla düzenlenmesi beden ve zaman ilişkisinin önemli bir göstergesi olarak ele alınmaktadır. Bu noktada teknolojik bir aygıt olarak saatlerin kullanımının

yaygınlaşması zaman ve teknoloji tartışmasına kapı aralamaktadır. Teknoloji ve zaman ilişkisinin ele alınması hususunda Gilles Deleuze'ün "Denetim Toplumu" kavramsallaştırması önemlidir çünkü Deleuze için teknoloji gerek kişilerin bedenlerinde ve öznelliklerinde yaşadıkları değişimi gösterme hususunda gerekse beden ve zaman ilişkisinin yayılımında bir iktidar dispozitifli olma bağlamında önemli bir konumu işgal etmektedir. Daha sonrasında yine beden ile irtibatlı bir biçimde teknoloji aracılığıyla sağlık ilişkisi biyopolitika ve tıp tartışması üzerinden ele alınacak olup Rajan'ın Biyokapital kavramsallaştırması ve bu kavramın tıp ve beden üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

Teknolojinin zaman ve iktidar olgusuyla ilişkisi noktasında bedenden hareketle bir öznellik tarifi karşımıza çıkmaktadır. Bu karşılaşmada kişilerin öznelliklerinin ele alınışı noktasındaki değişim ve bu değişimin teknoloji sayesinde gözetim pratikleri ile kendisini göstermesi tartışmaya açılacaktır. Son olarak ise iktidarın teknoloji aracılığıyla yayılmasında bir direnç noktası olarak uyku ele alınacak olup iktidarın her yerdeliği ve her zamandallığının doğrudan kesilmese dahi bir sekteye uğraması noktasında uyku ve iktidarın uyku zamanında dahi kesintisiz olan akışı üzerine odaklanılıp bu noktadan irtibat ile uyku ve uyanık olunan zamandaki etkinliklere kapitalizm bağlamında değinilecektir.

1. BÖLÜM: İKTİDAR VE ZAMAN

İktidar ve zaman ilişkisi, bu bölümde birbirinden farklı noktalardan ele alınacaktır. Bu noktalar arasında iktidar ve zaman tartışmasının yapılabilmesi adına öncelikle Michel Foucault'nun yönetimsellik kavramı tartışılacak olup ardından bu kavramın nüfus ile ilişkisi bağlamında ekonomi politik tartışması yapılacaktır. Devamında ise iktidar ilişkileri içerisinde devletle kurulan irtibat tartışmaya açılacak olup iktidar ilişkilerinin yayılımı ve tarihi süreçlerde geçirdiği dönüşüm ele alınacaktır. Ardından iktidar kavramının her yerde var olabilmesi iddiası üzerinden bir tartışma başlatılacak olup bu durumun daha net bir biçimde açıklanması adına devlet ve devleti oluşturan alt organizasyonların, iktidar ilişkilerinin ve bu ilişkilerin yayılımında oynadığı rol tartışılacaktır. Sonrasında iktidar ilişkilerinin daha verimli bir biçimde işlemesi ve her alana yayılabilmesi adına giderek incelenmesi iddiası ile birlikte bu inceleme sırasında bir nevi saydamlaşarak görünürlüğünün azalması konu edinilecektir. Buna ek olarak zamanın giderek iktidarın varlığını ortaya koymasında bir araç olarak işlevsellik kazanması ve iktidarın üretiminin ihtimalinin her yerde olması sayesinde onun her yerdeliğine katkıda bulunulduğu iddiasında ortaya atılacaktır.

1.1. YÖNETİMSELLİK VE EKONOMİ POLİTİK

1.1.1. Yönetimsellik

Foucault'nun düşüncesinde yönetimsellik kavramını anlamak adına kavramın ortaya çıktığı tarihi arka planı incelemek yararlı olacaktır. *Güvenlik, Toprak, Nüfus* adıyla kitaplaştırılan seminerinin 1 Şubat 1978 tarihli dersinde Foucault yönetimsellik kavramını odak noktasına alır ve araştırmasına Machiavelli'nin *Prens* eserini inceleyerek başlar; onun için *Prens*'te Machiavelli prensliğin dışında olan bir prens veyahut yönetici portresi çizer. Prens, prensliğe aşkın bir noktada kendisini konumlandırır ve bundan ötürü prens ve prensliğinin ilişkisi yapay bir mefhum olarak kendisini gözler önüne serer. Hukuki bir aidiyet bu ilişkinin kurucu bir momentumu değilken temelde gelenek ya da şiddet ilişkisi üzerinden prens ve prenslik ilişkisi kurulur. Bu sebep yüzünden de prens ve prensliğin ilişkisi sürekli ve kesintisiz bir tehdit altında olarak görünmektedir (Foucault, 2019a, s. 82).

Bu noktada Foucault *yönetme sanatı* ve *yönetim sanatı* (Art of Governance) kavramları arasında ayrışmaya gider. Yönetme sanatı, Foucault için Machiavelli'nin doğrudan toprak ya da o toprağın üzerinde yaşayanları değil ancak prensin toprak üzerinde yaşayan kişilerle kurduğu kırılmalı ilişkinin korunması olarak görünür. Yönetim sanatı kavramlaştırması ise Machiavelli karşıtı literatürün ortaya koyduğu bir kavram olarak Foucault'nun düşüncesinde kendisine yer eder (Foucault, 2019a, s. 82).

Yönetim sanatı açısından Machiavelli'nin *Prens* eserinde karşımıza çıkan toplumun dışındaki aşkın bir prens yerine devlete ve topluma içkin yöneticilerin varlığı Machiavelli karşıtı literatürde görülmektedir (Foucault, 2019a, s. 83). Topluma aşkın olan prens için toplum ve prens arasında bir kopukluk, bir süreksizlik bulunurken yönetim sanatında ise kişi, aile ve devlet veyahut farklı bir deyişle ahlak, ekonomi ve politika arasında bir süreklilik arz eder (Foucault, 2019a, s. 84). Yönetim sanatı, hükümlerliliğin karşısında konumlanır; yasaların ya da kuralların dayatılmasını değil, ancak daha çok 'şeylerin doğru düzenlenmesini' çağrıştırmaktadır (Curtis, 2002, s. 522). Joyce ise (2014, s. 754) Curtis'in yorumunu güçlendiren bir biçimde kendi Foucault okumasıyla modern devletin kişisellik dışı sosyal bir oluşum olduğu iddiasında bulunur ki bu yorumla birlikte hükümlerlilik anlayışından yönetim sanatı anlayışına geçişin kişilik dışı olma özelliğine işaret eder.

Kişinin kendisine ya da başka bir deyişle kendi sahip olduğu deneyim ve bilgeliğine doğrudan bağlı olmayan bir yönetim düşüncesinde prens veyahut yönetici dışarıdan bir kaynakla eğitilmelidir. Bahsedilen eğitim ahlakı, ekonomiyi ve politikayı kapsar; bir anlamda kişiden başlayarak aileye oradan da devlete giden bir eğitim süreci aşağıdan yukarıya doğru hareket eden bir yapı içerisinde ki sürekliliği sağlayan unsurlardan bir tanesi bu aşağıdan yukarıya doğru olan hareketlilik biçiminde yorumlanabilir. Foucault için sürekliliği sağlayan ikinci unsur ise yukarıdan aşağıya yani devlet, aile ve kişi izlenişinde hareket eden akıştır (2019a, s. 84-85). Başka bir deyişle yöneticilerin devleti yönetmesinin ilk unsuru olarak önce ahlakın, ardından ekonominin ve son olarak politikanın eğitiminden geçmesidir. İkinci olarak gerekli olan unsur ise devletin ve politikanın, aile ve ekonomi üzerinde bir denetimi olması ve ardından aile ve ekonominin kişi ve ahlakı üzerinde bir etki alanına sahip olması olarak görülebilir.

Burada ekonomi ile ilişkilendirilen aile temel bir noktayı işgal eder. Ailenin ekonomi ile olan ilişkisini ilk etapta Foucault, ekonomi kelimesinin temeli olan oikonomia yani oikos ve nomia kelimelerinin birleşimi olan hanenin yönetimi kavramında arar. Ekonomi ve aile arasındaki ilişkiyi antik bir noktadan çeken Foucault için ailenin kişi, aile ve devlet üçgeninde işgal ettiği temel noktada ekonomi kavramının oikosla irtibatlı olan tanımı yatmaktadır ancak ekonomi yönetim ile olan ilişkisi aileyle sınırlı değildir. Foucault'ya göre yönetim sanatı “iktidarı ekonomi formunda ve modelinde uygulamaktır.” (Foucault, 2019a, s. 85-86). Oikos'un dışına çıkan bir ekonomi kavramsallaştırması Tellmann için (2009, s. 11) yeni bir toplumsal ontolojiyi tasarlar; insanların içerisinde yaşadıkları ortam ve bu ortamda bulunan nüfus arasındaki nedensellik ve doğallık düzlemi bu toplumsal ontolojide görünür kılınır. Ekonominin değişen bu rolü onun nüfusla olan ilişkisi üzerinden bir araç olarak görülmesine imkân sağlar. Ekonominin değişen konumu, 16. ve 18. yüzyıllar arasında dönüşüm geçirdiği anlamıyla beraber varlığını göstermektedir; Foucault için 16. yüzyılda ekonomi bir yönetim biçimiymişken 18. yüzyılda ise “yönetim için müdahale alanı” ve bundan dolayı “bir gerçeklik düzeyini” belirtir (2019a, s. 86). Bu noktada görülebilir ki ekonomi yönetmek için bir araç haline gelmektedir. Yönetim kararlarını verirken artık ekonomi ve ekonomik gerekçelendirmelere başvurmaya başlamıştır.

Ekonomi iktidarın kişileri yönetirken doğrudan kişilere değil ancak kişilerin ekonomik süreçlerine yaptığı veyahut yapacağı müdahalelerin bir alanı olarak belirir, yönetilen şey ya da şeyler artık insanlar ve onların içerisinde buldukları ortamla olan irtibatlarıdır (Foucault, 2019a, s. 86-87). Foucault bu durumu “burada esas öge, insanlarla şeylerin birleşimidir ve toprak ya da mülkiyet bir anlamda bunun değişkenlerinden sadece biridir.” (2019a, s. 87) diyerek ortaya koyar. Yönetilen şeyler artık doğrudan sadece mallar ya da insanların kendileri değil ancak mallar, insanlar ve aynı zamanda bu iki kategorinin arasındaki ilişkiler ve irtibatlanmalardır. Yönetim sanatı; iktidar ilişkileri, kişiler ve onların ortamlarıyla olan ilişkileri üzerinden kurulmaktadır. Yönetme sanatı ya da farklı bir deyimle hükümranlıktaki hükümranın çıkarını gözetken bir “ortak fayda”, hükümrani ve onun iradesini temsil eden yasalara uyulması yoluyla kurulan bir ortak çıkar var iken, yönetim sanatında ise “uygun amaca doğru yönlendirme” durumu (Foucault, 2019a, s. 89) yönetme sanatı ve yönetim sanatı arasındaki ayrımlardan bir tanesi olarak görülebilir. Bu farkların ortaya konması hükümranlığın tekniği ile yönetim

sanatı arasındaki ayrımın daha net kavranması adına önemlidir, zira iktidarın yapısında yaşanan bu değişim yönetmenin farklı biçimleri arasındaki kopuşlarda görülebilir.

Yönetim sanatındaki eğitim aracılığıyla yönetici ve onun yönetimi altındakilerin arasındaki süreklilik önemlidir, hükümranlığın topluma aşkın olan yöneticisinde yönetimin temel bilgisinin hükümranın kendisinden kaynaklanması ya da farklı bir deyişle yönetebilecek tek kişinin hükümranın kendisi olması durumundan yaşanan bir kopuş ve bu kopuş ile beraber eğitim aracılığıyla sadece tek bir kişinin kendisinden kaynaklanan özelliklerinden değil ancak farklı kişilerin de yönetici olabilmesinin potansiyeli görülebilir. Topluma aşkın değil ancak içkin bir yönetici anlayışı kendisini bu noktada gösterir; yönetimin tekniği bir anlamda tanrısal, aşkın bir yöneticide değil ancak eğitim aracılığıyla toplumun içindeki herhangi birisinin ulaşabileceği, bir noktada konumlanmaktadır. Yöneticinin bilgisi, insani ya da ilahi veyahut adaletin ya da hakikatin bilgisine hâkim olmasında değil ancak yönetilen şeylerin ve yönetimin amacının bilgisi ve bu bilgiye erişirken kullanılacak olan araçların bilgisinde (Foucault, 2019a, s. 90) aranmaya başlanmıştır.

Yasaya ya da hükümrana itaat ile gerçekleşen ortak fayda düşüncesi yerini yönetilen şeylerin uygun amaca yönlendirilerek düzenlenmesi düşüncesinde düzenlenme durumu önemlidir, Fransızca karşılığı olarak *disposer* kelimesinin buradaki düzenlenme sözcüğünü karşılamak için kullanılmasında dispozitif kavramsallaştırmasına düzenlenme üzerinden bir atıf olduğu şeklinde görülebilir. Yönetmenin tekniğinde yaşanan bir değişim itaat ve düzenleme arasında kendisini açık etmektedir. Amacını kendisinde bulan ve bundan dolayı doğrudan emir ve yasaklarla yöneten bir yönetim yerine amacını yönlendirdiği ya da düzenlediği şeylerde bulup onları mükemmelleştirmeyi, yaygınlaştırmayı ve maksimize etmeyi hedefleyen (Foucault, 2019a, s. 89) bir iktidar anlayışı gelişmeye başlamıştır. İktidarın topluma içkin olarak yönetmesi kendisini bu noktada bir kez daha göstermektedir; yönetimin modern teknik ve pratiklerinin hayatın olağan akışı içerisine yerleştirilmesi Baştürk için yönetimselliğin Foucaultcu bir yorumu olarak görülmektedir (2016, s. 131). Hayatın olağan akışı içerisinde işleyen “kötüyü dışlayan, yok eden ya da onunla toplum arasında sınır koyan bir yönetim kurgusunun yerini kötüyü toplumun bir parçası olarak gören ve onu idareyi toplumsal yaşamın olağan akışı içerisinde kurgulayacak bir yönetim mantığı

[...]” (Baştürk, 2016, s. 132) iktidarın yönetimsellik anlayışı çerçevesinde uyguladığı yeni düşünce yapıları arasında görülebilir.

Uygun amaca yönlendirme düşüncesinde iki soru karşımıza çıkmaktadır, amacın uygunluğunun kim için veyahut ne için uygun olduğu sorusu ve uygun amacın hangi yöntemler aracılığıyla saptanacağı sorusu. İlk sorunun cevabı olarak Foucault, iktidara uygun bir amaç yanıtını vermektedir. İkinci sorunun cevabı ise 17. yüzyılda ortaya çıkan “çözülme ve bilgi bütününe, temelde farklı verileriyle, [...] devlet bilimi olarak” istatistik şeklinde yanıtlanır (Foucault, 2019a, s. 91). İstatistik sayesinde yönetim sanatındaki uygun bir amaca yönlendirme çabasındaki o ‘uygun’ amaç saptanabilir konuma gelmektedir. Yönetim sanatının genişlemesine olanak tanıyan durumlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkan istatistik bilimi, nüfusun bilgisini elde etme hususunda yardımcı olmaktadır.

Burada karşımıza bir nüfus meselesi çıkmaktadır. Foucault yönetim sanatının genişleyebilmesini ve nüfusun bu sayede “ortaya çıkışını” tarım ürünlerinin artması, buna bağlı olarak parasal bolluk ve yine buna bağlı olarak nüfus artışında görür (2019a, s. 93). Yani yönetim sanatının genişlemesinde ekonomik etkenler temel bir noktada rol oynamaktadır. Ekonomik etkenler ve nüfusun bilgisi bu noktadaki iki kritik etmendir. Kişilerin idaresi yoluyla iktidar ilişkilerinin insanlar üzerinden kendisini göstermesi Deacon için bir sürece işaret eder ve iktidarın kişiler üzerinden uygulanmasında kişiler sadece bu sürece kendi rızaları ile katılmazlar ancak aynı zamanda kendilerine ait bilgiyi de üretirler (Deacon, 1998, s. 143). İstatistik, üretilen bu bilgiyi toplama noktasında rol oynamaktadır. Nüfusun bilgisinin genel çerçevede iktidar ilişkileri içerisinde ve özel çerçevede yönetimsellik ile beraber üretiminde kişilerin kendi öznelliklerine dair bir bilgi üretimi de söz konusudur ve bu üretim bahsedilen iktidar ilişkileri içerisinde onunla beraber üretilmektedir. Kişilerin öznelliklerine yönelik bu bilgi hem iktidar ilişkilerinin içerisinde şekillenirken hem de iktidar ilişkilerinin kurulumunda rol oynamaktadır. Kişilerin kendi öznelliklerine dair bilgiler toplumsal alanda ve toplumsal alandan kaynaklı olarak yönetimin strateji ve taktikleri çevresinde üretilmekte ve aynı zamanda yönetimin bu strateji ve taktiklerini de üretmektedir. Bu bilgilerin topyekûn üretiminde nüfusun bilgisinin gün yüzüne çıkması ve bu bilginin

toplanabilir, analiz edilebilir anlamlı bir veri seti oluşturması ve ekonomik üretimin artması iktidarı nüfusa yöneltmektedir.

Bir anlamda Foucault için ekonomik artı değerın fazlalaşması ve bununla beraber nüfusun artışı, nüfusu yönetilen ve yönetilmesi gereken bir “şey” konumuna getirmiştir. Bu yönetimde istatistik biliminin gelişimi ise nüfusu incelemeye yarayan bir imkân olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüfus, istatistik aracılığıyla artık yönetilebilecek olan ve de idare edilmesi gereken bir şeydir ve yukarıda bahsedilen bir mesele olarak nüfus yaklaşımı da işte bu idare edilmesi gerekliliğinden kaynaklanan bir sebep olarak anlaşılabilir.

İstatistik sayesinde incelenebilir ve araştırılabilir bir noktaya gelen nüfusa özgü fenomenler keşfedilmeye başlanmıştır. Nüfusa özgü fenomenler olarak; ölüm sayısı, hasta sayısı, kaza düzenlilikleri, büyük salgınlar, endemik yayılımlar, çalışma ve zenginlik döngüsü, nüfusun kendi hareketleri, yapma etme biçimleri Foucault tarafından örnek olarak verilmiştir (2019a, s. 94). İstatistik yoluyla nüfusa özgü bu fenomenlerin bilgisine ulaşılabilir ve daha da önemlisi artık bu fenomenler hesaplanabilir olmuştur ki bu durum nüfusun ortaya çıkması ya da “keşfedilmesi” olarak görülür. Curtis bu durumu, iktidarın sadece zorla bireysel bedenler üzerinde işleyemeyeceğini, en azından nüfus üretken bir kullanıma sokulacaksa, biyolojik bir türün üyeleri olarak bireyler üzerinde işlemesi gerektiğinin anlaşılması olarak yorumlar (2002, s. 519). Nüfusun keşfedilebilmesi adına onun bilgisinin elde edilmesi ve ardından bu bilgiler yoluyla onun biyolojik varlığının tanınması arasındaki köprü, Curtis’in söylediği gibi bireylerin “biyolojik bir türün üyeleri olarak” kabul edilmesinde görülebilir.

Foucault bu noktada yönetimin amacının doğrudan yönetmek değil ancak nüfusun bilgisine erişiminden hareketle onun kaderini iyileştirmek, zenginliğini ve ömrünü arttırmak ve sağlığını düzeltmek olduğunu doğrudan söyler (2019a, s. 94-95). Nüfus artık istatistik yoluyla yönetimin aracı ve aynı zamanda düzenlenmesini, iyileştirilmesini, güçlendirilmesini gerektiren, bir ihtimam ihtiyaç duymasından dolayı da amacı haline gelmiştir (Foucault, 2019a, s. 95). İktidarın amacı olarak nüfus bir anlamda artık onun nesnesi ve iktidarın gücünün – itaatkâr olması ve üretici bir güç haline gelmesinden dolayı- kaynağı olarak görülmektedir (McNicoll, 2007, s. 829). Nüfustan sağlanan bilgi yönetimin bilgisinin oluşmasına, genişlemesine ve “ekonomi”

olarak adlandırılan bilginin oluşmasına kaynaklık etmektedir (Foucault, 2019a, s. 95). Burada bir parantez açarak Foucault'nun ekonomi ve ekonomi politik kavramsallaştırmasından ne kastettiğini vurgulamak önemlidir. Lazzarato'ya göre Foucault'nun ekonomi politiği ne sermayenin ve klasik ekonomistlerin kullandığı bir anlamda ekonomi politiktir ne de 'yaşayan emek' ve onun eleştirisi olarak Marksist bir anlamdadır (Lazzarato, 2006, s. 11).

Ekonomi ve ekonomi politik kavramlarının birbirleriyle olan ilişkisi bu kavramları Foucault'nun kullanırken nasıl bir anlamda kullandığının da anlaşılması bakımından önemlidir. Ekonomi ilk ortaya çıkışından özelde aileye genelde topluma dair bir yönetim ve düzenleme biçimi ve ekonomik üretim süreçleri, toprakların yönetimi ve ayrışması, toprakları işleyecek olan aile üyelerini görev dağılımları ve birbirleri arasındaki ilişkileri kapsar ve bu ilişkilerin toplumdaki izdüşümleriyle ilgilenir. Ekonomi politik kavramsallaştırması ise yeniden Lazzarato'ya referansla klasik ekonomi politik ve onun eleştirisinde olduğu gibi yalnızca sermaye ve emek arasındaki ilişkilerden ziyade, toplumsal bünyeye yayılan güçler arasındaki tüm ilişkileri genişleten iktidar dispozitiflerini kapsar (Lazzarato, 2006, s. 12). Buradan hareketle görülebilir ki ekonomi ve ekonomi politik kavramsallaştırmaları Foucaultcu bir noktada birbirleriyle bağlı ancak aynı değildir. Ekonomi bir yönetim biçimine işaret ederken ekonomi politik tüm nüfusu kapsayan bir ilişkiler bütününe gönderme yapmaktadır. Ekonominin tüm nüfusa yönelik bir biçime dönüşebilmesi için önce yukarıda bahsedilen nüfusun keşfi gerekmektedir ki burada karşımıza daha önce ele alındığı üzere istatistik çıkar. İstatistiğin bir yönetim tarzı olarak ekonomiyi nüfusun keşfi aracılığıyla toplumsal ilişkiler bütününe yayan bir iktidar dispozitifi olarak ekonomi politiğe çevirme noktasında rol oynadığı söylenebilir.

Bu parantezin ardından istatistik aracılığıyla nüfus ve onun bilgisine ulaşma aracı olarak ekonomi politik belirlemektedir. Foucault bu durumu "bir yönetim sanatından politik bilime geçiş, hükümlerlik yapılarının hâkim olduğu bir rejimden yönetim tekniklerinin hâkim olduğu bir rejime geçiş, 18. yüzyılda nüfusun ve dolayısıyla ekonomini politiğin doğuşu etrafında meydana gelir." (2019a, s. 95) diyerek ortaya koymaktadır. Ekonomi politiğin ortaya çıkışında nüfus artışı ve dolayısıyla onun keşfedilmesi başat bir rol oynamaktadır. Ekonomi politik nüfusun keşfedilişi ve yönetim sanatı arasındaki ilişkide

görünür; nüfusa içkin ancak yönetim sanatının genişlemesinin önünde kimi engeller bulunan bir yönetim anlayışından 17. ve 18. yüzyıllarda bu genişlemenin önündeki engellerin kalkmasıyla yönetim sanatından politik bilime bir geçiş yaşanmıştır. İşte bu nokta karşımıza Foucault'nun yönetimsellik kavramlaştırması çıkmaktadır.

Yönetimsellik, geniş haliyle beden üzerinde disiplin, egemenin hâkimiyeti altında gözetim, nüfusun hayatı üzerinde biyopolitik düzenlemeyi içerir (Huxley, 2007, s. 187). Yönetimsellik kavramının temel hedefi nüfus, baskın bilgi biçimi ekonomi politik ve temel teknik aracı güvenlik düzenekleri olan mekanizmalardır (Foucault, 2019a, s. 97). Güvenlik düzenekleri, doğrudan bedene yönelen disiplin mekanizmalarından farklı olarak muhtemel toplumsal olguları tahmin etme, ihtimallerini hesaplama ve onları çeşitli şekillerde yönlendirmeye yarayan başka bir anlamda kimi toplumsal fenomenlerin düzenlenmesi ile ilgilenen mekanizmalardır (Taylan, 2019, s. xxi). Li (2007, s. 275), yönetimsellik kavramını insan davranışını hesaplanmış araçlarla şekillendirme girişimi ile temel endişesinin nüfusun genelinin refahı olarak görür ve bu amacına zorlama yoluyla ulaşmaktan ziyade arzuları eğiterek ve alışkanlıkları, özlemleri ve inançları yapılandırarak ilerlediğini iddia eder. Li'yi destekler nitelikte bir okuma da McNicoll'den gelir; toprağın üzerindeki güvenlik anlayışından insanlar üzerinde güvenlik anlayışına kayan yönetim anlayışı bu değişimde otoriter bir şekilde değil ancak doğrudan veyahut dolaylı olarak hareket etmektedir (McNicoll, 2007, s. 830).

İktidarın bir dışı vurumu olarak yönetimsellik anlayışından yola çıkılırsa iktidarın kendisini nüfusa yönelik kimi açık ya da üstü örtülü politikalarla var ettiği iddia edilebilir. Ancak bu noktada McNicoll'ün uyarısı anlamlıdır, iktidarın üstü örtük politikalarından bir nevi bir komplo teorisi çıkartmamak gerekir (McNicoll, 2007, s. 830). İktidar politikalarını ya da taktiklerini bir nevi gizli güçlerin ya da örgütlerin yönetimi olarak görmekten ziyade doğrudan emretmeyen ve bundan dolayı üstü örtük bir şekilde varlığını sürdüren politikalar biçiminde yorumlanabilir.

Devletin konumu ise burada karşımıza çıkar, Foucault için devlet yönetimselleştirilebilen devlettir (2019a, s. 98-99). Nüfus ile onun gücünün ve sağlığının arttırılmasını hedefleyen ve bunun için devlet bilimi olarak istatistik sayesinde onun ekonomi politik bilgisini toplayan ve aynı zamanda yönetim edimini çeşitli güvenlik ve disiplin mekanizmaları ile sağlayan bir devlet örgütlenmesi görünür

kılınmaktadır. Foucault için özellikle modern devlet doğrudan üretim ya da yeniden üretimi odağına alan üniter bir yapıda değildir ancak yönetimsellik ile birlikte şekil bulmaktadır ve Curtis bu durumu ortodoks marksizmin devlet teorisine bir eleştiri olarak kabul eder (2002, s. 525). Yönetimsellik anlayışında devlet ne sadece üretim, tüketim ve dağıtımla ilgilenir ne de iktidar sahibi olan hükümranın doğrudan kendisine bağlıdır, yönetimin bilgisi yöneticide değil ancak nüfusta ve nüfusun ekonomi politikasında yatmaktadır. Nüfus ve yönetim ilişkisindeki ekonomi politik tartışması bu noktada daha fazla aydınlatılmalıdır ki bu yolla iktidar ve onun nüfusla ilişkisinin boyutları daha açık bir şekilde görünür kılınması sağlanabilir.

1.1.2. Ekonomi Politik ve Nüfus İlişkisi

Michel Foucault'nun yönetimsellik anlayışında iktidarın nüfusa ekonomi politik sayesinde elde edilen bilgi aracılığıyla yönelmesi önemli bir yer tutar. Yönetimselliğin merceğinden ekonomi, modern siyasal rasyonalitenin ayrılmaz bir parçasıdır (Tellmann, 2009, s. 5). Buradan hareketle, yönetimsellik ve ekonomi arasındaki ilişkiyi destekler nitelikte bir bakış açısı olarak Foucault, ekonomi politik yoluyla görünürlük kazanan yeni bir rasyonalitenin veya yeni bir yönetimsellik biçiminin ortaya çıkışına işaret eder (Craven, 2012, s. 641). İktidarın nüfusu hedeflemesinde ekonomi politik değerli bir duraktır ve detaylıca incelenmesi iktidar ve nüfus arasındaki ilişkinin ortaya konmasında yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Bu noktadan hareketle Foucault'nun Collège de France'da 1978-1979 döneminde verdiği ve Türkçeye *Biyopolitika'nın Doğuşu* ismiyle çevrilen seminerleri ekonomi politik, iktidar ve nüfus arasındaki ilişkiyi açığa çıkarma konusunda anlamlı bir yer kaplar. Öncelikle genel ve makro bir teorik çerçeve çizmek yerine dönemselsel olarak geçmişteki izleri 16. yüzyıla kadar uzanan ve coğrafi olarak Batı Avrupa ve özelde Fransa tarihine odaklanan bir teori ortaya koyan Foucault, açıklama gayretine giriştiği fenomenleri incelerken genelleştiren bir teorik alt yapı izlemek yerine mikro fenomenleri odağına alıp onları inceleme nesnesi haline getirerek çalışmasına başlar.

Foucault, yönetimi veyahut iktidarı incelerken evrensel kavramlardan yola çıkmak yerine kimi somut örneklerden, bir anlamda mikro pratiklerden hareket ederek devlet, tebaa, halk, hükümrانlık, sivil toplum gibi evrensel seviyede incelenen olguları bu mikro pratiklerin süzgeci içerisinde ele almayı hedefler. Bu yöntemi ise "tarihselciliğin

tam tersi” şeklinde ortaya koyar (Foucault, 2015, s. 5). Kullandığı bu yöntem kendisine makro anlatılardan bir anlamda “uzak durarak” kendi anlatısını ortaya koymasında belli bir alan ve hareket imkânı açmaya yaramaktadır. Ancak buradaki makro anlatılardan uzak durma hali ile ilgili belirtilmesi gereken bir durum olarak söylenmelidir ki Foucault ihtiyaç duyduğundan makro anlatılardan yararlanan veyahut onlarla dirsek temasından kaçınmayan bir biçimde kendi anlatısını kurar. Fakat bu anlatı inşasında temelini oluşturma şekli, sonuçları ve ilerleme biçimi bakımından makro anlatılarla doğrudan uyuşmayan bir teorik çerçeve çizmekten de geri durmaz.

Foucault'nun soykütüksel yöntemi, 1970'lerdeki çalışmaları boyunca “bilgi” ve “gücün” toplumda nasıl tezahür ettiğini, öznelerin davranışlarını (veya sosyal davranışlarını) etkileyen yeni bir yöntem olarak düşünülebilir. Foucault teorik zorunluluklardan kaçınsa da, iktidar ilişkilerinin var olması ve toplumsal bünyeye yayılmasını incelemek adına devletin makro kurumuna güvenmek yerine okul, fabrika, ordu ve hastane gibi sosyal ve politik kurumların rolünü analiz etmeye çalışmıştır (Guizzo, 2021, s. 62). Başka bir deyişle makro anlatıları tamamen reddetmeyen ancak onları tekrar etmekten imtina eden bir iktidar tarifini karşımıza çıkarır.

Foucault kendisine has yönteminde devleti, yönetsellik pratiklerinin hesaplaması içerisinde hem bir veri hem de verili bir gerçeklik olarak devletin kendi çerçevesinde hem yönetilebilecek bir olgu hem bu yönetimle beraber aynı zamanda inşa edilecek bir yapı olarak görür (Foucault, 2015, s. 6). Buradan hareketle devletin geçmişten gelen kimi özelliklerini ve devlete yönelik kimi varsayımları Foucault'nun kabul etmesinin yanı sıra aynı zamanda devleti sadece belli başlı sabitler ve değişmez genel geçer kurallar içerisinde ele almadığı da görülebilir. Bir anlamda devleti Foucault'nun hareketli, değişebilen, durağan olmayan bir yapı olarak gördüğünü de iddia edebiliriz ki bu durum makro anlatılardan tam anlamıyla kopmayan ancak kendi teorisi içerisinde devleti “akışkan” bir şekle büründürüp belli başlı sabitlerden çıkartan bir anlayışla gördüğünü ortaya koyarken aynı zamanda kendi yöntemini de devlete nasıl uyguladığını göstermektedir.

Devlet aklını, hali hazırda var olan devlet ile inşa edilecek olan devlet arasındaki pratiğin bir rasyonelleşmesi olarak kabul eden Foucault'ya göre “yönetimin ‘ratio’su devletin düşünülmüş, kararlaştırılmış ve hesaplanmış bir şekilde olduğunun maksimuma

getirilmesini mümkün kılar. Devlet akli ilkesine göre yönetmek, devletin sağlam ve kalıcı kılınması, zenginleştirilmesi ve onu yok edebilecek her şeyin karşısında güçlendirilmesi anlamına gelir.” (Foucault, 2015, s. 6). Burada görülebilir ki odak noktalarından bir tanesinde devlet olan bir mesele vardır. Devletin inşasında hesaplama, düşünme ve karar verme önemli araçlardır ve yönetim bu edimleri gerçekleştirip hali hazırda var olan ile inşa edilecek arasındaki bağlantıda hareket eder.

Devlet aklının amacı –devlet özelinde ve devlete yönelik olarak- devletin sağlamlaştırılması, güçlendirilmesi ve tehlikelere karşı hazırlıklı kılınmasıdır. Buradan Foucault'nun devlet analizine yönelik bir çıkarım olarak devlet; sağlamlaştırılması, güçlendirilmesi ve tehlikelere karşı korunması gereken bir yapı şeklinde karşımıza çıkar ve bu amaçların gerçekleştirilmesinde ise yönetsellik anlayışı görülebilir. Ancak devlet “[...] tarihin bir noktasında tohumları atılmış ve kendi dinamizmiyle büyüyerek o tarihi ‘soğuk bir canavar’ gibi kemirmeye başlayan bir tür doğal tarihsel-veri değildir. [Devlet] belli bir yönetim biçiminin ortaya koyduğu ilişkiler bütünüdür.” (Foucault, 2015, s. 8). Foucault'nun devlet tanımında dikkat edilmesi gereken bir husus olarak, yönetim biçiminin devleti ortaya koyan ilişkiler bütünü olması bu ilişkilerin devleti yoktan var etmediğidir. İlişkiler bütünü, kimi istatistik gibi teknikler aracılığıyla keşfedilip açığa çıkarılması anlamında devlet içerisindeki ilişkilerin de açığa çıkarılması olarak yorumlanabilir.

Foucault'nun tarihsel-ontolojik kavrayışları, modern uygarlıkta iktidarın değişen tecessümündeki, temel unsurlar olarak ekonomik fikirlerin ve ekonomiye dayalı kuramlaştırmanın rolünün yeniden incelenmesini sunmaktadır (Guizzo, 2021, s. 64). İktidarın ekonomiyi temel alarak değişim geçirmesi onun stratejilerinin de değişimini ve bu stratejilerin değişiminden ötürü hedefinin de değişimini içerir. İktidar stratejilerin, tekniklerin ve prosedürlerin alanıdır ve bireyler ve gruplar arasındaki çoklu ilişkiler yoluyla hareket etmektedir (Rose & Miller, 1992, s. 183). Bu çoklu ilişkiler bütünü devlet için içerideki ve dışarıdaki ilişkiler bakımından Foucault'ya göre ikiye ayrılır; dış ilişkilerinde 17. ve 18. yüzyıl Avrupa kıtasında diplomatik ilişkilerden ötürü sınırlı veyahut başka bir deyişle etrafındaki devletlerin egemenlik alanları ve haklarından ötürü sınırsızca hareket edemeyen bir devlet varken kendi içerisindeki ya da kendi egemenlik

alanları içerisindeki ilişkiler çerçevesinde sınırsız bir devlet karşımıza çıkmaktadır (Foucault, 2015, s. 9).

Yönetim kendi sınırları içerisinde halkının tutumlarını, tavırlarını, davranış kalıplarını belirleme hususunda sınırsızca hareket eder. Etrafındaki diğer devletlerle olan ilişkilerindeki rekabetten ötürü –rekabete dayalı ilişkiler sayesinde dış ilişkilerinde birbirlerini sınırlayan bir yapıda bulunmalarından dolayı- diğer devletlerle olan dengesini koruyabilmek adına iktidar halkının “yaşamını, ekonomik faaliyetlerini, üretimlerini, ürünlerini sattıkları ve satın aldıkları fiyatları” (Foucault, 2015, s. 9) denetler. Burada iktidarın neden nüfusa yöneldiği ve bu yönelimin ekonomi politik boyutu karşımıza çıkmaktadır. İktidar ilişkileri kendi sınırları içerisindeki nüfusu sınırsız bir kaynak olarak görmekte ve dış ilişkilerindeki rekabet unsurundan ötürü bir kaynak olarak yöneldiği nüfusun düzenlenmesiyle bağlantılıdır.

İçerideki bu sınırsızlık halini kısıtlamaya çalışan, bir anlamda hükümrânın dahi değiştiremeyeceği kimi yasalar olduğu iddiasında bulunarak dışardan bir kısıtlama çabasında olan hukuk (Foucault, 2015, s. 10) 17. ve 18. yüzyıllarda yönetimin değişimi çevresinde dönüşüme uğrayarak dışarıdan değil ancak içeriden bir kısıtlama çabası haline gelmiştir. Bu noktadan sonra hukuk iktidarın hedeflerine ulaşmasında bir araç işlevi görmeye başlar. Bir anlamda hukuk, devleti kısıtlama noktasında onun hedeflerine ulaşması adına bir durak haline gelir (Foucault, 2015, s. 12). Bu kısıtlama yani iktidarın sınırsız hareket alanının içeriden kısıtlanma çabası kendisini iktidara tabi olanların yönetiminde ortaya koymaktadır. “İnsanların yönetilmesi, yönetenlerin yönetilenlere zoraki olarak benimsettiği bir pratikten ziyade, yönetenler ile yönetilenlerin birbiri arasındaki ve diğerleriyle olan ilişkilerinin ve konumlarının tanımlarını belirleyen bir pratiktir.” (Foucault, 2015, s. 13).

Foucault'nun bu iddiasını destekler bir nitelik olarak Hindess'in iktidar okuması karşımıza çıkmaktadır. Hindess için (2005, s. 392) iktidar, bireylerin davranışlarını belirlerken dolaylı olarak kendi davranışlarını ve başkalarının davranışlarını düzenleyerek bireylerin eylemlerini etkilemeyi de hedefler. Bu noktada hukuk, iktidarı doğrudan kısıtlamaz ancak daha önce de bahsedildiği üzere iktidarın kısıtlanmasında aracı olan bir duraktır. İktidarın kısıtlanmasındaki hesaplama, rasyonelite ve entelektüel araç, nüfusa yönelik bilgiyi tedarik etmesinden kaynaklı olarak ekonomi politiktir

(Foucault, 2015, s. 14). Gürkan (2016, s. 107) ekonomi politik kavramının tanımını iktidarın güvenlik mekanizmaları aracılığıyla kendisini sınırlandırmasını hedefleyen, yönetimin içinden çıkagelen bir akıl yürütme olarak görür. Foucault'nun ekonomi politiği buradan hareketle nüfusa dair bilginin sağlanmasına aracılık etmesiyle iktidarın sınırlandırılmasına yönelik bir araç, bir tür akıl yürütme veyahut başka bir deyişle iktidar ilişkilerinin kısıtlarını belirleme hususunda başvurulan bir yapı olarak yorumlanabilir.

Foucault ekonomi politiğin tanımlanmasında üç farklı duraktan hareket eder; ilk olarak zenginliklerin üretimi ve dolaşımının sınırlı ve kasıtlı analizi, ikinci olarak ulusun refahını sağlayabilecek her türlü yönetim yöntemi ve son olarak da Rousseau'nun ekonomi politik tanımından hareketle toplum içerisindeki iktidarların düzenlenmesi, dağıtılması ve sınırlandırılması üzerine bir tür genel bir düşünüm olarak ekonomi politik (Foucault, 2015, s. 15). Foucault'nun bu üç durakla anlattığı ekonomi politik tanımlaması kendi içerisinde zenginliklerin üretimi ve onların dolaşımını nüfus ve onun refahıyla iktidarın düzenlenmesi ve dağıtılması ve sınırlandırılması üzerinden bağlayan genel bir anlayışı göstermektedir. Devlet dışarısından değil ancak doğrudan onun içerisinden doğan bir ekonomi politik, “devlet aklının yönetim sanatı için çizdiği hedefler içinde doğmuştur. [Amacı] devletin zenginleşmesi, bir taraftan halkın diğer taraftan da yaşam için zorunlu kaynakların, birbiriyle paralel, bağlantılı ve düzgün ayarlanmış bir şekilde genişletilmesidir.” (Foucault, 2015, s. 15). Bu noktada görülebilir ki ekonomi politik bir kararın sebebi veyahut meşruiyeti ile ilgilenmemekte ancak alınan kararların sonuçları ile ilgilenmektedir (Foucault, 2015, s. 16). Başka bir deyişle, ekonomi politik bir karar uygulanmadan önce onu meşru kılmak veyahut uygulanan karar ya da politikaların sebeplerini araştırmak yerine uygulama sonrasında ortaya çıkabilecek olan ve de çıkan sonuçlarla ilgilenmekte ve bu sonuçlar doğrultusunda iktidarın müdahale alanını ortaya koymaktadır.

Yönetim eyleminin sonuçları ile ilgilenen ekonomi politik aynı zamanda bu eylemin nesnelere yani insanların kendilerine has bir doğası olduğu kabulüyle hareket eder ve buna karşılık olarak yönetimin de doğasını ya da sınırlarını çizme noktasında görev üstlenir. Foucaultcu anlamda bir ekonomi politik anlayışı yönetimin öznesinin ve nesnelere doğasını inceleme konusu haline getirir. “Bu doğa mefhumu ekonomi politiğin ortaya çıkışıyla beraber radikal bir biçimde değişecektir. Ekonomi politiğin

gözünde doğa, iktidarın dokunduğu takdirde gayrimeşru olacağı, korunmuş ve kökensel bir alan değildir. Doğa, yönetimselliğin icrasının bizatihi içinde bulunur, bu icranın altından akar ya da onu kat eder. Bir anlamda onun kaçınılmaz alt derisidir.” (Foucault, 2015, s. 17).

Karşılıklı rekabete dayanan ve bunun sonucunda devlet iktidarlarının içeride genişlemeye, nüfuslarına yönelmelerine imkân tanıyan bir sistem 18. yüzyıl sonuna doğru kendi içerisindeki bir rekabeti Avrupa sınırlarının içerisinde çıkartıp dünyaya yaymaya başlamıştır. Bir anlamda Foucault Avrupa'nın kendi içerisindeki çatışmalarla bir zenginlik dengesi kurması yerine bir 'Avrupa kolektivitesi' olarak tümünden zenginleşmek ve güçlenmek adına dünyaya yayılmaya başladığı yorumunu yapmakta ve eklemektedir, “[...] Avrupa'nın ilk defa dünya hakkında düşündüğünü veya ilk defa dünyayı düşündüğünü söylemiyorum. Sadece Avrupa'nın belki de ilk kez ekonomik bir öge, ekonomik bir özne olarak dünyayı kendi ekonomik alanı olarak algıladığını söylüyorum. Sanırım ilk kez Avrupa dünyayı, kendisi için sınırsız bir piyasa alanı olması gereken bir şey olarak görüyor.” (2015, s. 46). Oyuncularının Avrupalı olduğu ve oyun masasının ise tüm dünya olduğu bir anlayış içinde sömürgecilik Foucault'nun belirttiği üzere (2015, s. 47) kendi bahsettiği bu tarihten daha önce başlamıştır, ancak onun dile getirmeye çalıştığı temel nokta ortaya koyduğu bu yönetimsellik anlayışının sömürgecilik aracılığıyla tüm dünyaya yayılma çabasını karşımıza çıkarmaktadır.

Bu noktada Osborne'un okuması Foucault'nun ekonomi politik okumasıyla kesişimsellikler barındırır. Osborne Marx'a referansla dünya tarihinin hiç bir zaman bir bütün olmadığını iddia eder ve ekler; dünya tarihi olarak anlaşılan tarih gerçekte bir sonuçtur. Marx için bu sonuç Osborne'un okumasında kapitalizmin bir sonucudur, Avrupa'da feodal dönemin sonlarında ilk nüvelerini göstermeye başlayan dünya piyasası anlayışı Avrupa feodalizmi içerisindeki toplumsal mücadelelerin çözümünün ve Avrupa'da kapitalizmin gelişmesinin bir zeminini hazırlar. Küresel bir sistem olarak kapitalizmin gelişmesine aracı olur. Kapitalizm dünya ölçeğinde – kapitalist olmayan toplumları da kapsayarak – sistemik bir toplumlar arası karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurması anlamında tarihi 'evrenselleştirmiştir.' Böylece kapitalizm kronolojik olarak tek bir ölçüm standardı olan standart dünya zamanı açısından eylemlerin ölçülebilir olduğu tek bir küresel zamanda birlikte – varoluş ya da zamansallık alanı üretmiştir

(Osborne, 1995, s. 34). Küresel bir piyasa tahayyülü ve bu tahayyülün gerçekleştirilmesi yoluyla Avrupa dengeleri arasındaki uyumun sağlanması için dünyanın geri kalanının Avrupa'nın bir pazarına dönüşmesi yorumu Foucault'da da daha önce bahsedildiği üzere görülmektedir (2015, s. 47). Foucault bu yayılım yoluyla dünyaya yönetimselliğin yayılmasını gösterirken Osborne ise zamansallık açısından yayılımı ortaya koymaya çabalar.

Gerek iktidar ilişkilerinin Avrupa'da ve Avrupa dışında coğrafi olarak yayılımı gerekse hayatın farklı noktalarını kapsamaları anlamında yayılması birbirinden ayrılamayan iki mefhumdur. Bu yayılımın arkasında yatan çeşitli tarihsel süreçler bulunmaktadır. Özellikle iktidar ilişkilerinin hayatın farklı noktalarına yayılması hususunda ve hangi şekillerde ve stratejilerle yayıldığı konusunda bu ilişkilerin tarihsel arka planının ve gelişim süreçlerinin incelemesi faydalı olacaktır. Bir sonraki kısımda tartışılacağı üzere iktidar ilişkilerinin nüfusu hedef noktasında koymasında ekonomi politik ve istatistiğin oynadığı rolün tarihsel olarak hangi noktalardan geçtiği incelenecektir. Bu inceleme ile birlikte aynı zamanda iktidar ilişkilerinin genişleyip yayılabilmesi adına incelendiği iddiasında bulunulacaktır.

1.2. DEVLET VE İKTİDAR

1.2.1. Yayılan İktidar

İktidar kavramı Michel Foucault'nun kullandığı geniş anlamıyla bireyler ya da gruplar arasındaki ilişkiler ağını ortaya çıkartan, bu ilişkilere neden olan ve karşılık veren eylemlerden oluşan bir yapıdır (2014, s. 70). Başka bir deyişle, iktidar bir ilişkiler bütünü ve bu ilişkilerin görünürlüğünü sağlayan ağı bir yapıdan oluşmaktadır. Devlet, toplum, eğitim kurumları, hapisane ve ıslah kurumları, hastane ve tedavi kurumları, askeri kurumlar, dini kurumlar ve yardım kuruluşları, aile kurumu gibi yapılar da bu iktidar ağının ilişkiselliğinden etkilenen ve bu ağın içinde kendi özgül yerlerini bulan çeşitli kurumlar olarak görülebilir. Bir anlamda Foucault için (2014, s. 79) modern iktidar toplumsal ilişkilere yayılma durumundan ötürü o toplumun bütün kesimlerine, bütün mekânlarına, bütün anlarına yayılmış sürekli veyahut başka bir deyişle kesintisiz bir ilişkiler ağı olarak yorumlanabilir. İktidarın yayılma durumundan dikkat edilmesi gereken bir husus olarak, iktidarın bu yayılma özelliği sonucunda karşımıza çıkan

yapısının özünde ele geçirmeyi hedefleyen bir ereksellik olmadığıdır. İktidar, kötücül ya da habis bir yapı içerisinde hareket eden bir olgu olarak ele alınmamalıdır.

İktidarı oluşturan her türlü ilişkinin en görünür olduğu an bu ilişkilerin devletleştiği an olarak karşımıza çıkar (Foucault, 2014, s. 79). Bu ilişkilerin devlet içerisinde yer edinmesi devleti bir iktidar kaynağı yapmaz, devlet, organsız bir yapıdadır (Foucault, 2015, s. 65). Devlet, üzerinde olduğu toprakla beraber (Elden, 2013, s. 329) iktidar ilişkilerinin taşıyıcısı konumundadır ve bu ilişkilere aşkın bir yapısı bulunmamakla birlikte iktidar ağının dışında da değildir. Şu nokta belirtilmelidir ki devlet yapısı ve onu oluşturan alt organizasyonlar – polis teşkilatı, askeri örgütlenme, vergilendirme rejimleri, yargı, yasama, yürütme sistemleri, eğitim ve sağlık hizmetleri, karar mercileri, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki ilişkiler ve geriye kalan tüm kamu kurum ve kuruluşları – bu iktidar ilişkilerinin içinde yer alan ve onu var eden yapılar arasındadır.

Alt organizasyonlar tikel olarak belli bir ilişkiselliği kendi bünyelerinde taşımakta ve aynı zamanda onu üretmektedirler ancak tek tek ele alındıklarında hiçbiri doğrudan iktidar mefhumun temel veyahut öncelikli kaynağı olarak kabul edilemez. Bu kurumların hepsi belli derecede iktidar ilişkilerine katkı sağlamaktadır ve kendi bünyelerindeki bu ilişkiyel ağı ilk etapta birbirlerinden görece bağımsız bir biçimde ortaya çıkartmışlardır. Zaman içerisinde bu yapılar giderek devlet organizasyonun içinde kendilerine yer bulmaya başlamış ve sonunda yukarıda bahsedildiği üzere bu kurumlar kendilerine devletin içinde yer edinip yayılarak işlevlerine devam ettikleri bir yapıya doğru evrilmişlerdir. Bu yayılmışlık hali aynı zamanda iktidar ilişkilerinin ağı yapısını gösteren bir durumdur. İktidarın ağsallığı ve yayılımı onun kurumlar tarafından yeniden ve yeniden üretilmesi ve aynı zamanda bu üretimin yanında bahsedilen kurumlar üzerinden toplumun kılcal damarlarına yayılmasından kaynaklanmaktadır. Bu kurumların toplumsal olarak yayılımından ötürü üzerlerinde taşıdıkları iktidar ilişkileri de devlet organizasyonda sıkışmak yerine kurumlar aracılığıyla yayılmakta ve genişlemektedir. Kurumlar iktidarın taşıyıcısı olarak işlevsellik kazanan yapılar arasındadır.

Özetle toplumsal kurumlar, iktidarın devlet organizasyonunda ya da egemenin bedeninde sıkışmayıp topluma yayılabilmesi adına bir araç haline gelmiştir. İktidar

ilişkilerinin belli bir noktada sıkışmışlığı düşüncesi yayılımının önünde bir problem teşkil eder çünkü iktidarın yayılabilmesi adına bir anlamda belli bir odak noktasındaki yoğunluğunun azalması ve “incelmesi” gerekmektedir. Yayılarak incelmeye ve giderek saydamlaşma hali iktidarın fark edilmesini güç bir konuma getirerek bu ilişkileri gizlemektedir. Bir bakıma iktidarın bir "giz" içerisinde işlemesi onun kabul edilebilirliğini arttırmakta ve giz bu ilişkilerin her yerde olabilmesinde araç fonksiyonunu sağlamaktadır (Foucault, 2020, s. 65). Modern anlamda iktidar giderek incelen, saydamlaşan ve hissedilebilirliği azalan bir biçimde toplumun her noktasına ve anına yayılabilen bir ilişkiler ağı yapısını bünyesine kazandırmaktadır.

1.2.2. İktidarın “İncelen” Verimli Tarihi

Bu noktada iktidarın nasıl incelendiği konusunu ele almak tartışmanın ilerideki aşamalarında faydalı olacaktır; iktidar mefhumu incelerken, yayılırken ve de topluma dağılırken nasıl süreçlerden geçmiştir? İktidar incelmek zorunda mı kalmıştır yoksa süreç içerisindeki yolculuğu sonucunda mı iktidarın incelendiği veyahut yayıldığı sonucuna ulaşılmaktadır?

17. yüzyılda Avrupa’da giderek artan tarımsal bolluk ve bununla birlikte artan zenginleşme, çeşitli göçler ve bunlara bağlı olarak şehir nüfuslarında görülen artışlar önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bir nüfus ve onun idaresi meselesi yavaş yavaş kendisini göstermektedir (Foucault, 2019a, s. 93). 18. yüzyıl ile birlikte giderek artan sanayileşme sayesinde işçi sınıfının ortaya çıkışı, kent ve kır kültürlerinin şehir ortamındaki karşılaşmaları ve burjuvazinin giderek zenginleşmesi gibi toplumsal değişimler hız kazanarak devam etmiştir. Bu noktada değişen toplumsal dinamikler sonucunda karşılaşılan “suç” ve “hastalık” gibi vakalar da artmakta ve çeşitlenmekte iken aynı zamanda sanayileşmenin etkisiyle sayıları giderek artan işçi sınıfı kimi çalışma koşullarının düzenlenmesi üzerine zaman zaman taleplerde bulunmuştur.

Bu değişimler, artışlar ve talepler hem toplumların var olan durumlara yönelik algılamalarında değişiklik yaratmakta hem de değişen algılar sonucunda tekrardan kimi değişimlere uğramaktadırlar. Yaşanan bu değişimler sonucunda “suç” ve “ceza”, “hastalık”, “işçi”, “öğrenci”, “vatandaşlık” gibi kavramlara farklı açılardan yaklaşılmaya başlanmış ve bu kavramların eskiye göre var olan düşünülme şekilleri

kimi farklılıklara maruz kalmıştır. Buradan hareketle Michel Foucault *Hapishanenin Doğuşu* adlı eserinde bu yeni toplumsal dinamikleri de gözeterek değişmeye başlayan suçluluk ve cezalandırma pratiklerine odaklanmıştır. Foucault, bu pratikleri içinde bulunduğu toplumsal dinamiklerden yola çıkarak incelemeye başlar ve bundan ötürü bu pratikleri sadece cezalandırma ve de suçluluk olguları içerisine hapseden bir okumadan ziyade suçluluk ve cezalandırmayı merkez noktasına koyarak yaşanan toplumsal değişimlere bütüncül bir okuma önerisi getirir. Suç olgusu yaşanan değişimler sonucundan giderek kişisel öfke, anlık hiddet patlamaları, tepkisel cinnet halleri gibi bireysel durumlardan çıkarak önceden planlı, örgütlü, hesaplanmış bir şekilde işlenen hırsızlık, yağma, çeteleşme gibi suçlara dönüşmektedir (Foucault, 2019b, s. 128).

Cezalar seyirlik bir unsur olmaktan çıkmakta ve cezalandırma edimi bir gizlilik altında icra edilmeye başlanmıştır. Doğrudan suçlunun bedenine yönelik işkence ya da idam gibi cezalar artık halkın bir seyirci olarak katıldığı sahnelemeler olarak gösterilmemeye başlanmış ve cezalandırma edimi anlık olarak bedene azap çektirme durumundan çıkıp giderek sürece yayılmıştır. Beden artık yıldırmanın başlıca hedefi değildir (Foucault, 2019b, s. 39-40). Bu değişimin sebebi olarak daha insani duyguların doğuşu değil ancak iktidarın varlık nedeni ve işleyiş şekli görülmelidir (Foucault, 2020, s. 98).

Burada yeniden hatırlatmakta fayda var ki ne iktidarın varlık nedeni ne de işleyiş şekli iktidarın habis olmasından ötürü değildir, iktidar ilişkileri kendi doğallığı içerisinde hareket alanı kazanmaktadır. Bu doğallık değişen dinamiklerden etkilenmektedir ve yine bu değişimler sonucunda doğrudan mülkiyete veyahut zenginliklere yönelik artan saldırılar, toplumun bu suçlardan muzdarip kesimleri için bir güvenlik problemi doğmasına neden olmuştur. Artan güvenlik ihtiyacı yanında denetim ve gözetim problematiklerini de getirmektedir. Bu gözetimin ve denetimin artması ilk bakışta sadece suç ve ceza olarak görülen durumlara özgü bir değişim gibi görünebilir ancak iktidar yapısının geçirdiği dönüşüm ve değişim sonucunda gözetim ve cezalandırma teknikleri sadece adli noktada kalmamış ve yayılımına devam etmiştir. Halk her anlamda gözetimin bir nesnesi konumuna gelmektedir. Foucault bu durumu şu şekilde özetler:

Bir kan suçluluğundan, bir sahtekârlık suçluluğuna doğru olan sapma fiili durumda; üretimin gelişmesinin, zenginliklerin artmasının, mülkiyet ilişkilerinin daha yoğun bir adli ve ahlaki değerlendirilmesinin, daha sıkı gözetim yöntemlerinin, halkın daha sıkı çerçevelenmesinin, daha uygun saptama, yakalama ve haber alma tekniklerinin kendilerini gösterdikleri koskoca bir karmaşık mekanizmanın içinde yer almaktadır: yasadışı uygulamaların yer değiştirmesi, cezalandırma uygulamalarının yaygınlaşması ve incilmesiyle bağlantılıdır. (Foucault, 2019b, s. 131)

Foucault'nun vurguladığı üzere üretimin gelişmesi ve zenginliklerin artması bu noktada gözetim ve denetim ihtiyaçlarının artması hususunda kilit bir öneme sahiptir çünkü bu ihtiyaçlardaki artışlar yukarıda bahsedilen değişen toplumsal dinamiklerle doğrudan ilgilidirler. Değişen toplumsal dinamiklerden sonucunda sanayileşme ile beraber artan zenginlik veyahut başka bir tabir ile artan sermaye birikimi ve bunun sonucunda üretim ilişkilerinin yoğunlaşması insan gücüne her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmasını sağlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus olarak, Foucault'nun ele aldığı iktidar tarihi ortaya ilk çıktığında evrensel değil ancak Avrupa'ya ve onun modernliğine özgü bir tarihtir. Sanayileşme ve artan sermaye birikimi gibi durumların ilk görüldüğü mekân olarak Avrupa temelinde bir teori ortaya koymaktadır.

Bu süreçte sadece adli anlamda bir gereklilikten kaynaklanarak bir tek gözetim ve denetim mekanizmalarına ilginin arttığını söylemek iktidar ilişkilerini inceleme konusunda eksik kalacaktır. Gözetimin ve denetimin hayatın her alanına yayılması noktasında insan gücüne olan ihtiyacın artması ve var olan insan gücü kapasitesinin de olabilecek en verimli biçimde kullanılma çabası da görülmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda yönetimsellik kavramıyla beraber kendisini gösteren nüfusa yönelme durumu yukarıda bahsedilen insan kapasitesine olan ihtiyaç ile beraber okunabilir. Bahsedilen tarihsel noktada adli vakalar bünyesindeki dönüşümler, iktidarın verimlilik çerçevesinde işlemesi, üretim ilişkileri ve giderek 'yayılan ve incelen' iktidar ilişkilerinin toplumda kabul görmesi ve toplumun en ücra noktalarına kadar zerk edebilmesi amacıyla yeniden ve yeniden üretimi birbirinden bağımsız olgular ve dönüşümler olarak incelenmemelidir. İktidarın incelik yaygınlaşması, toplum üzerindeki denetim, gözetim ve kendisini yeniden üretmesi açısından önemlidir. Egemenliğini kabul ettirmenin, isyanların ya da başkaldırıların önüne geçmenin en pratik ve verimli yolu iktidarın bireyler üzerindeki "normalleştirici yaptırımları" (Foucault, 2019b, s.

256) veyahut başka bir deyişle kendisini bir norm, bir doğallık unsuru olarak kabul ettirmesidir. Normalleşme ya da alternatif bir terminolojiyle standartlaşma belli toplumsal ilişkiler içerisinde şekillenmektedir (Conrad, 2007, s. 87). Bu ilişkiler içerisinde tıbbi örnekler, hukuki ve güvenliğe dair örnekler ve ekonomik örnekler görülebilir. İktidar ilişkileri çerçevesinde normalleşen süreçler yayılma, denetim ve gözetim vetireleri ile iç içe geçmiş durumdadır.

Verimlilik adına bir doğallık rejimi içinde işleyen iktidar, kendisini kabul ettirmek için idam ya da işkence gibi uygulamalar ya da sahnelemelerde bulunması yerine bir giz içerisinde, belli belirsiz bir şekilde yayılarak bu kabul ettirmenin kesintisiz ve mütemadiyen bir biçimde oluşmasını sağlamaktadır. İktidarın yapısındaki değişimler onu sadece vergi toplarken, mahkûmu cezalandırırken, savaşırken veyahut hükümdar fermanı okunurken olduğu gibi hayatın akışını bozan, sürekliliği sekteye uğratan, bir anlamda istisna hali olmaktan çıkartıp onu her an hazır ve nazır kılan ve tam da bu sebeple alışılan ve hissedilmesi, fark edilmesi güç kılınan bir yapıya doğru itmiştir.

Yargılama ve cezalandırma alanında günlük hayata bir kesik atan idam, tekere germe, kırbaç cezası, kazığa bağlama gibi doğrudan bedeni cezalandıran anlık ve bir anlamda işlenen suçun kefareti olarak değerlendirilebilecek uygulamalar yerine adalet sistemi tarafından verilen cezalar, bedenin hapsedildiği ancak cezanın birincil nesnesi olarak doğrudan bedeni değil davranışları, tutumları ve hareketleri hedefine koyan başka bir deyişle ruhu kendisine nesne seçen bir cezalandırma sistemine doğru kayış vardır. Elden'in yorumu sadece bedenlerin değil ancak aynı zamanda ruhların da hapsedilmesini ortaya koyar niteliktedir. Foucault'nun "Hapishanenin Doğuşu Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak" adlı eserinin orijinal adı olan *Surveilles et Punis*, *Naissance de la Prison*'da hapishane (la prison) kelimesi alt başlık olarak geçer ve bu iki anlamlılığı temsil eder; kelimenin gerçek anlamıyla bir hapishane ve bedenlerin yanı sıra ruhlar için hapishane (Elden, 2017, s. 139).

Kişileri hapsedme süresinde bedenlerin kapatılmasının yanı sıra özellikle hapishanenin içerisindeki kimi izolasyon uygulamalarıyla kişilerin diğer mahkûmlardan da yalıtılması ilerde de tartışılacağı üzere mahkûmların zihinlerine yönelik bir hapsedmeyi hedefler.

Hapishanenin buradaki iki işlevi birbirleri içine geçerek sürmektedir; mahkûmların bedenlerini duvarlar arasına alarak hapsedme ve zihinlerini ise kendi bedenlerinin içine sıkıştırarak hapsedme işlevi. Yönetim ‘ruhların’ yönetimidir (Lazzarato, 2014, s. 132). Bu yönetim işlevine olanak veren düzenek ise hapishane mekânının mimari oluşumundan gelmektedir. Bir anlamda mimari bir düzenek kişileri gerek fiziksel gerekse zihinsel ya da ruhsal anlamda kapatmanın ve yalıtmanın aracısı olarak işlev görmektedir.

1.3. İKTİDARIN ONTOLOJİK BİR ARACI OLARAK ZAMAN VE MEKÂN

1.3.1. İktidar ve Panoptikon

Bedenin ve ruhun ıslah edilmesi adına cezalandırma iktidarın sürekli ve kesintisiz bir biçimde işlemesiyle ilgilidir; öncelikle her anlamdaki üretim adına gereken uysal bedenlerin oluşması için bu gelişen gözetim ve cezalandırma sistemleri ıslah etme adına beden nasıl verimli kullanılacağını konusunda bir düzenleme yapma çabasıdır. Taylor’ın yorumunda Foucault’ya göre beşeri bilimlerin söylemsel düzeyde ceza mahkemelerine ve hapishane sistemlerine müdahil olmaları mahkûmun sadece bedeni üzerinde uygulanan cezalandırma pratiğine yönelik bir katkı sağlamakla kalmamış aynı zamanda onu kategorize etme, gözleme ve ruhunu yenileme fırsatı da sağlamıştır (Taylor, 2009, s. 6). Hapishane sistemi örnek olarak verilirse sabah kalkılacak saatler, yatakların toplanması ve hazırlanılmasının süresi, kişisel bakım ve kahvaltı saatleri, atölyede çalışma saatleri ve ardından ders saatleri en son ise yatma saatine kadar belirlenmiş bir sistem içerisinde mahkûmları bir düzene alıştırarak ıslah etmeyi hedefleyen bir sistem 19. yüzyılda kendisini yönetmeliklerde dahi göstermektedir (Foucault, 2019b, s. 37).

Mahkûmun boş zamanının kalmaması ve her an gözetlenebilir olması ıslah edilmesi açısından önemli bir konudur, aksi halde “aylaklık” edebilir, öğrenmesi gerekenleri öğrenmeyebilir, isyan için hazırlanabilir ya da ıslah edilmemiş bir şekilde eski hayatına geri dönebilir. Bu nedenle yönetim adına mahkûmun zamanı kontrol altına alınmalı ve istenilen şekle sokulması için yönlendirilip denetlenmelidir. Sürekli bir gözetim ve

denetim ile iktidarın sürekliliği arasındaki ilişki burada bir kez daha açığa çıkar. Bu denetim çabasının yanı sıra aynı zamanda eskiden doğrudan bedene yönelik ve geçmiş günahların ya da suçların kefareti olarak değerlendirilebilecek olan cezalandırma uygulamalarındaki değişim de iktidarın süreklilik durumuyla ilişkilidir. Artık cezalar, bedeni doğrudan nesnesi konumuna getirmeyip işlenen suça karşı bir borç ödeme veyahut bedelini çekme gibi bir durumdan çıkmıştır. Temel amaç ıslah etmektir. Bir anlamda cezalar artık geçmişe yönelik olmaktan çıkmış ve iktidarın geleceğe yönelik bir tahakkümü olarak şekillenmeye başlamıştır.

Yasa tanımamazlık ya da suç işleme bu tahakküme yönelik bir başkaldırı olarak görülebilir. Suç ve cezalandırma algılarındaki değişim burada daha net bir şekilde açığa çıkmaktır; hükümrana yönelik olarak işlenen suç, tek ve mutlak bir ceza ile kefareti ödenen bir yapıdan çıkıp bütün iktidar ilişkilerine karşı işlenen ve bundan dolayı ıslah edilip bir daha hiç kimse tarafından tekrar edilmeye cesaret edilmeyecek bir olguya kaymıştır. Ancak bu noktada karşı bir yorumla Taylor Foucault'nun çalışmalarında bir mahkûmun daha önce hapsedildiği suçtan dolayı yine hapsedilme olasılığını yüksek olduğunu çünkü mahkûmların suçlara göre kategorizasyonlarının o suçun mahkûmun özüne işlediği iddiasında bulunur (Taylor, 2009, s. 6). Cezalandırma pratiği suçu işlemeye yönelik bir engel veyahut ileride suça yol açacak bir durum olmasından bağımsız olarak söylenebilir ki iki noktada da bu pratikler kişilerin ruhları ve zihinlerini hedef almaktadır ve bunu gerçekleştirirken zaman olgusuyla beraber hareket eder. İktidar, bir anlamda mahkûmun şu andaki zamanını mahkûmu hapsederek elinden alıp gelecekteki kendi zamanına eklemektedir.

Zaman kavramı burada dikkat çekicidir; gerek iktidarın verimlilik ve süreklilik ile olan ilişkisi bakımından gerekse iktidarın yayılmasına ve hareket etmesine olanak tanıyan bir araç olması bakımından önem arz eder. Zaman, hem iktidar tarafından verim adına kontrol edilmeye çalışılan, bölümlenen, hesaplanan, en ince detay ve ayrıntısına kadar inilen bir yapı hem de iktidarın kendisini var ederken, ıslah etmek amacıyla kurduğu tahakküm sayesinde kullandığı ve cezalandırma yoluyla -sadece mahkûmun değil ancak herkesin karşılaşılabileceği cezalandırmalar; öğrenciye disiplin cezası, işçiye ücret kesimi hastanın tecrit edilmesi vs.- uyguladığı bir iktidar aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zamanın bölümlenmesi konusu daha detaylı bir şekilde incelenecek olur ise öncelikle karşımıza her işe ayrılan, bölümlenen ve belirlenen zaman aralıkları çıkmaktadır. Kişilerin -mahkûm, öğrenci, hasta, deli vs.- tüm vakitlerinin sıkı bir kontrol ve denetim altında tutulduğu bir örgütlenme, iktidar tarafından verimlilik adına kullanılan önemli bir modeldir. Bu modelin kullanılabilmesi için zamanın yapılandırılması kimi fiziki kurumların varlığı ile gerçekleşmektedir. Bu fiziki kurumlar veyahut başka bir deyişle mekânlar, mimari olarak yapılandırılma sayesinde bu zaman bölümlenmelerine olanak tanır. Bir günün neredeyse her dakikasının ayrı ayrı denetlenmesinin olanağı mekânın düzenlenmesiyle elde edilmeye çalışılır. Bu hususta “bahsedilen olanaklar nelerdir?” sorusu karşılaşılabilecek başlıca sorular içinde kendisini bulur.

Bu soruya cevaben ise verilebilecek yanıt; kişilerin zamanının denetlenebilmesi, denetlenen bu zamanın en verimli şekilde değerlendirilebilmesi, yapılan işe, öğrenilen derse, iyileşme sürecine verilebilecek her türlü zarar ya da kesintinin engellenmesi adına kişilerin gözetim altında tutulması ve bu gözetimin devamlılığı ve aksamaması adına gereken mimari yapılar karşımıza çıkmaktadır. Michel Foucault bu noktada Jeremy Bentham’ın Panotikon modelini işaret eder (2019b, s. 295). Panoptikon temelde bir hapsedme işlevi çerçevesinde Bentham tarafından geliştirilen bir modeldir. Temel amaç hapsedilen mahkûmların zamanı ve mekânı en verimli biçimde kullanarak iktidara olabilecek en masrafsız ve verimli bir biçimde bu kişilerin ıslah edilme imkânını sunmaktır.

Bentham’ın çizdiği modelde bir gözetleme kulesi ve bu kulenin etrafına dizilmiş, birbirleri ile hiçbir bağı olmayan hücre sistemlerinden oluşmaktadır. Kuleden bakıldığında her mahkûmun ne yaptığı rahatlıkla görülebilecek iken mahkûmlar kuleye baktıklarında kulede bulunan kişinin ne yaptığı veyahut daha da önemlisi o an hangi hücreye baktığını göremeyeceklerdir (Hirst, 1993, s. 57). Bu düzenek iktidara gözetleme ve de denetleme konularında birden çok avantaj sağlamaktadır; öncelikle gözetleyen gardiyanın kimliğinin bir önemi kalmamaktadır. Hükümdarın doğrudan kendisi, çalışmaya yeni başlamış ya da deneyimli bir gardiyan, bir gardiyanlar topluluğu ya da bu insan-müzesini o sırada izlemeye gelen sade vatandaşlar kulede bulunabilir. İktidarın saydamlığı bu noktada vücut bulmaktadır. İktidar artık anonim bir yapıya bürünebilme özelliğine sahiptir. Özellikle bu gözetleme işini kişilerin özel bir eğitim almasına gerek

kalmadan tek kişi ya da kişiler grubu mekânın mimari özelliklerinden ötürü rahatlıkla icra edebilir. Gözetleme işini yapan kişinin mimari düzenlemeden ötürü kim olduğunun bir öneminin kalmaması, gözetleme işinin aslında mekânın kendisi tarafından gerçekleştirildiğini gösterir (Foucault, 2019b, s. 298).

Bunlara ek olarak mahkûmların hangi anda izlendiklerinden bihaber olma durumları onları her an izlenebilecekleri şüphesiyle baş başa bırakmaktadır. Bu durum temelde birbirini izleyen iki sonuca ulaşır; öncelikle her an izlenebileceği şüphesinden dolayı mahkûm davranışlarını, tutumlarını ve hareketlerini sürekli iktidarın istediği, kendisinden talep ettiği biçimde sergiler. Şüphe durumu mahkûmları doğrudan uygulanmayan bir zorlama durumuna tabi tutar. Bunu izleyen sonuçta ise izole edilmiş mahkûm içinde bulunduğu yalnızlık durumundan kaynaklı olarak kendisi ve kendi düşünceleri ile baş başa kalarak doğrudan bir talebe maruz kalmasa dahi bir öz-ıslah durumunda kalır (Foucault, 2019b, s. 344). Panoptikon mimarisinin sağladığı bu gözetim imkânları onu sadece hapsedme değil ancak zamanın sürekli bir kontrol altında tutulması bakımından değerli bir mekâna dönüştürmektedir. Panoptikon verimli gözetimin yanı sıra mahkûmların ne zaman ne yaptıklarının sürekli olarak bilinmesine imkân sunar. Hangi anda gözetlendiğinin farkında olmayan mahkûm o an izlenmiyor olsa dahi yapması ya da uyması gereken davranış kalıplarına uymaktadır.

Gözetlenmeden sürekli bir gözetim altında tutulma konusunda panoptikon mimari yapısı itibari ile mahkûmların zamanının kontrolü adına verimli bir işlev gerçekleştirmektedir. İktidarın bir aracı olması bakımından zaman, panoptikon gibi aygıtlar aracılığıyla ontolojik bir vasıf kazanır. Panoptikon ve benzeri aygıtlar sayesinde zaman, iktidarın varlığının görünür kılınmasına katkı sağlayan bir araç işlevi görmektedir. Bir iktidar ve gözetleme tekniği olan panoptikon, tekniğin zamanı kurma vasfından ötürü (Stiegler, 1998, s. 27) zaman mefhumunun nasıl ele alınacağı noktasında da önemli bir işlevi yerine getirir. Zamanı yıllar, aylar, haftalar, günler, saatler, dakikalar ve saniyelerine ayırarak gözetimin verimli bir unsuru haline getiren iktidar için bu mimari yapı iktidarın mahkûmların davranışlarını sürekli kontrol edebilmesi adına değerlidir çünkü kontrol edilen ya da istenilen, ıslah edilen her davranış ortaya koyulduğunda iktidar kendisini mahkûmda ve bedeninde yeniden ve yeniden üretmiş olmaktadır. Foucault bu durumu şu şekilde özetler:

... tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini yaratmak. Gözetim altında tutmanın, eylemi itibari ile kesintili olsa bile, sonuçları itibari ile sürekli olmasını sağlamak; bu mimari aygıtın, iktidarı icra edeninkinden bağımsız bir iktidar ilişkisi yaratan ve destekleyen bir makine olmasını sağlamak; kısacası tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumunun içine alınmalarını sağlamak (2019b, s. 297).

İktidarın yasaklar, kurallar, söylemler ve pratikler yerine getirilerek kişiler tarafından üretilmesinin yanı sıra mimari bir aygıt aracılığıyla da üretilmesi, onun yayılabilmesinin sebeplerinden bir tanesi olarak görülebilir. Doğrudan tek bir kişi veyahut oluşuma değil ancak farklı mekânlarda ve zamanlarda üretilebilirliği bulunan bir aygıt tarafından iktidarın icra edilmesi aynı zamanda onun yayılımına da olanak sağlamaktadır.

1.3.2. İhtimaller İktidarı

İktidarın her an gözetlemeye uygun yapısı karşımıza “ihtimaller iktidarı” kavramsallaştırmasını çıkartmaktadır. Bu kavram iktidarın bir ihtimal olarak var olduğu şeklinde okunmamalıdır; gözetlemenin ihtimaline dayalı bir yapıdan ötürü kendisini sürekli olarak üreten bir iktidar anlayışı esas olarak anlatılmak istenendir. İktidar bir gözetleme ihtimalleri zinciri içerisinde kendisini var etmektedir. Her an ve her yerde gözetlenmenin ihtimali bir anlamda iktidarı her an ve her yerde göstermektedir. Daha da açık hale getirmek adına iktidar bir ihtimal olarak varlık göstermez ancak sürekli var olmasının ihtimali üzerinden iktidarın varlığı somutlaşır. Kişilerin hangi an ve hangi yerde gözetim altında bulduklarının bilinmemesi onları her an ve her yerde iktidarın onayladığı şekillerde davranmaya itmektedir.

Panoptikon modelinin sadece hapisane ile sınırlı olmamasına örnek oluşturan bu durum aynı zamanda iktidarın hayatın farklı alanlarında uyguladığı bir tekniğe dönüşmekte (Elden, 2017, s. 154) ve bu dönüşümün izleri iktidarın yeniden üretilmesinde görülmektedir. İktidar, her yerde ve her an üretildiğinden ötürü her yerde ve her anda vardır, her şeyi kapsamasından dolayı değil ancak her yerden sürekli olarak gelmesinden dolayı iktidar her zaman her yerdedir (Foucault, 2020, s. 69). Bedenler iktidarın içerisinde hapsolmezler, biyopolitik bir iktidar bireylere uygulanan tek taraflı

bir ilişkiyle veyahut doğrudan bir tahakküm kurma çabasıyla hareket etmemektedir. İktidar bedenlerden gelir, ancak bunun sebebi iktidarın her şeye kadir ve her şeyi bilip hâkim olan bir yapıda olması değil, toplumdaki her bedende iktidarın üretilmesinden kaynaklanır.

İktidarın her yerde üretilmesi onun aynı zamanda gerek bedenler gerekse ‘ruhlar’ ile olan ilişkisini de açığa serer, Dreyfus ve Rabinow (1982, s. 169) bu noktada cinselliğin yerleşimi yoluyla iktidar ilişkilerinin bedenın en ufak parçalarına ve ruhlara dağıldığını iddia eder. Bir anda doğrudan gözetlenmeyen bir kişi dâhil bir ihtimalin varlığından ötürü kendisini iktidarın arzuladığı saiklere göre düzenlemektedir. Gözetlenme ihtimali altındaki kişiler o an gözetlenmiyorlar olsalar dahi davranışları, hareketleri ve tutumları ile sanki gözetleniyormuşçasına iktidarı üretmektedirler. Bu sebeple ihtimaller iktidarı kendisini kişiler üzerinden var etmektedir. Bu durum iktidar adına fazlasıyla verimli bir yapı olarak karşımıza çıkmakta ve verimli iktidar kavramı ihtimaller üzerinden yeniden görünür olmaktadır.

Fiili olarak denetim ve gözetim altında bulunmayan kişiler, doğrudan herhangi bir eylem gerekmeksizin kendilerini iktidarın denetlediği şekilde bulmaktadırlar. Ortada fiziki olarak bir iktidar bileşeni bulunmazken dahi kişiler gözetlenme ve denetlenme ihtimalinden ötürü iktidarı üretip o ortamda ve o anda bulunmayan iktidar mekanizmalarını ortaya çıkarmaktadır. Yönetimsellik çerçevesinde ele alındığında bireylerin bir nevi iktidar ilişkilerine sadece itaat etmeleri değil ancak aynı zamanda kendileriyle ilgili gerçeği de kurmaları ve bunu söylemeleri gerekmektedir (Foucault, 2016, s. 26). İktidarın her yerde olma ihtimali üzerinden onun her yerdeliği bireylerin iktidar ilişkileri tarafından kendileri hakkındaki gerçekleri dile getirerek bir nevi kendi öznelliklerini üretmelerini sağlamlarından da kaynaklanmaktadır. Bu sayede iktidar ilişkileri herhangi bir gayret sarf etmeksizin kendisini her an ve mekâna yayabilmektedir. İncelmiş olan iktidar yapısına bir örnek olarak sunulabilecek bu durum direkt görülemeyen iktidar ilişkilerin yeniden üretilmesiyle yoğunlaştığı alanlardan çıkıp her türlü mekân ve her türlü yapı içerisinde sirayet etmesine hem olanak sağlamakta hem de sağlanan bu olanağı hayata geçirmektedir.

İktidar ilişkileri, varlığı doğrudan işaret edilemezken aynı anda görünür bir hale gelmektedir. Kişiler her an izlenebildiklerinden neredeyse emindirler ancak o an

izleniyor olup olmadıklarını bilemezler (Foucault, 2019b, s. 297). İktidarın arzuladığı davranış, hareket ve tutumlara uyma durumu bir tabiiyet ilişkisini de doğurmaktadır. Bu tabiiyet ilişkisini Foucault şu şekilde aktarır:

Kişiler iktidarın ihtimalinin varlığı ve bu varlığın arzuladığı yapılara uyma durumundan dolayı iktidar ile sürekli ve kendisini tekrar eden bir tabiiyet ilişkisi içerisindeyler, varlığından emin olunamayan ancak bir ihtimali bilinen bir hayali durumdan yola çıkılarak gerçek bir ilişki doğmaktadır. Bu gerçek ilişki mahkûmları iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okuldaki öğrenciyi özenli olmaya, hastayı tedavisine uymaya zorlamak için güç kullanılmasına gerek kalmadan kendisini var etmektedir (Foucault, 2019b, s. 299).

Kişilerin iktidara tabi olma durumları elbette bu yeni verimli iktidar anlayışı ile ortaya çıkmamıştır. Ancak tabiiyet durumu ilişkiler açısından doğan bu yeni iktidarı icra etme biçimi sayesinde farklılaşmakta ve yenilenmektedir. İktidara tabi olmak farklı şekillerde kendisini gösterir. Bu tabiiyet biçimleri Foucault için üç farklı noktada kendisini göstermektedir. Birinci olarak; denetim şekli artık doğrudan bir bütün olarak değil ancak parçalara ayrılmış bir şekilde denetim ve kontrolü sağlamaktadır. Her ayrıntıda iktidar kendisini yeniden hissettirmektedir. Beden üzerinde neredeyse sonsuza bölünen bir iktidar, her davranışın, uzvun, jest ve mimiklerin nasıl olması gerektiğini ayrı ayrı ve detaylara inerek incelemektedir.

İkinci olarak, birinci durumdan hareketle kişilerin bedenleri denetim ve kontrolün bir nesnesi konumuna gelmektedir. Hareket ve davranışların ekonomisi ve bunların iç örgütlenmesi denetlenmektedir. Son olarak ise denetim ve kontrolün tarzında yaşanan değişim ve farklılık ile yenilenme durumunu ortaya koymaktadır; sürekli ve kesintisiz bir denetim bu iktidar yapısının hedefi olduğu gibi aynı zamanda sonucudur. İktidara sağlanan kesintisiz bir tabiiyet durumu iktidarın kendisini var etme aracı olarak zamanı kullandığının açık bir göstergesidir. Foucault, denetimin bu yeni iktidar ilişkilerine özgü olan yukarıdaki üç yöntemini “disiplinler” olarak isimlendirmektedir (2019b, s. 209-210). Bir teknik ve “Bir insan bedeni sanatı olarak disiplin” (Foucault, 2019b, s. 210); iktidarın bedenlere, davranışlara, tavırlara genel olarak hayatın en ufak birimlerine yayılmasını ve bu birimler üzerinden toplumdaki iktidar ilişkilerinin ve onların

somutlaştığı kurumların yerlerini pekiştirmesini sağlamaktadır. Günlük hayatın her alanında ve her zamanında kişilerin karşılaştığı, içinde yaşadığı ve normalleştirip içselleştirdiği iktidar pratikleri, itaatkâr ve verimli bedenler yaratmak ve onları üretiminin mümkün olan en etkili bir biçimde dizayn edip kullanabileceği hale getiren ilişkiler bütünüdür.

Disiplinler gerek ekonomik üretim gerekse iktidarın kendini ürettiği bedenler, davranışlar, tarzlar ve eylemler silsilesinin devamlılığını sağlamaktadır. Bedenin bir makine olarak görülmesi; terbiyesinin, yeteneklerinin ve güçlerinin arttırılıp ortaya çıkarılması, yararlılığı ve itaatkârlığının birbiriyle aynı orantıda artması, genel bir anlamda verimli denetim sistemleriyle bütünleşmesi şeklinde algılanabilecek iktidar teknikleri olarak karşımıza çıkan uygulamalar disipliner uygulamalardır (Foucault, 2020, s. 99). Bedenin bir makine ve makine parçası olarak kabulü bu duruma ek olarak insan, makine ve tekniğin ilişkisini ve insanın doğa ile olan ilişkisindeki konumunu değiştirmektedir (Stiegler, 1998, s. 66).

Özetle söylemek gerekir ki, bütün bu uygulamalar sonucunda en az çaba ile maksimum alanda varlığı görülebilen ve en fazla mekânda ve anda denetim aracılığıyla hissedilen bir iktidar yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalar verimli işleyen bir iktidar yapısına örnek oluşturmaktadır. İktidar ile verimlilik arasındaki bağ hususunda özellikle zaman göze çarpmaktadır. Gerek zamanın yönetilmesi bakımından verimlilik ile olan ilişkisi gerekse içerisinde iktidar ilişkilerinin bir aracı olması bakımından zaman, iktidar kavramıyla doğrudan ilintili olarak okunabilir. Buradan hareketle bir sonraki bölümde özellikle zamanın yönetimselliğe nasıl konu olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2. BÖLÜM: BİYOPOLİTİKA VE İDARE EDİLEN BİR “ŞEY” OLARAK ZAMAN

Bu bölümde “şeylerin idaresi yoluyla insanların yönetilmesi” (Taylan, 2019, s. xxii) mantığını odağına koymaya başlayan ve bu mantık doğrultusunda bütünsel olarak şeylerin yönetimini hedefleyen iktidar anlayışında idare edilen bir şey olarak zaman kavramsallaştırması ele alınacaktır. Biyo-iktidarın şeylerin idaresi biçiminde şekillenmesinden hareketle zamanın kendisi de idare edilen veyahut yönetilen bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda zamanın biyopolitik olarak idare edilen bir şey olmasını açıklamak adına ilk önce biyopolitika, biyo-iktidar ve disiplinsel iktidar anlayışları arasındaki ilişki incelenecek olup ardından biyopolitikanın zamanın yanı sıra mekân boyutu toprak üzerinden ele alınacaktır. Sonrasında ise biyopolitika düşüncesinin farklı duraklarında zaman ve mekân düşüncesinin izleri Giorgio Agamben ve Roberto Esposito üzerinden takip edilecektir.

Bu bölüm için bir başka nokta ise zamanın yönetiminin somutlaşması adına geçmiş zaman ile bugün arasında kurulan ilişkinin heterotopya kavramı üzerinden müze ve kütüphane örnekleri ile verilmeye çalışılmasıdır. Geçmiş, şimdi ve gelecek olarak kurulan bir zaman anlayışında bu üç farklı anın birbirleriyle olan ilişkisi ele alınacaktır. Geçmişin bir hatırlama pratiği olarak görülmesinin zamanın idare edilen bir şey olması iddiası çerçevesinde bir okuması yapılmaya çalışılacaktır. Zamanın idare edilebilmesi adına onun somutlaşması, sabitlenmesi ya da başka bir deyişle dondurulması iddiasında bulunulacak olup zamana yönelik bir müdahale için belli bir zaman kesitinin sınırlı bir mekânda arşivlenerek saklanması gereksiniminin peşinden gidilecektir. Bu noktada arşiv işlevi gören mekânlar olarak müzeler ve kütüphaneler işlevsellik kazanmaktadır, bu mekânların hem zamanı içerilerinde hapsetmekte hem de bu hapsetme yoluyla zamanı müdahale edilebilir kılmakta oldukları iddiası ortaya konacaktır.

Öncelikle “Şey” kavramının altını doldurmak adına Foucault’nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus*’ta kullandığı anlamıyla “[...] şeylerin doğasını düşünecek bir insan yönetimi fikri; ilk olarak insanların özgürlüğünü, ne yapmak istediklerini, ne yaparak çıkar sağladıklarını, ne yapmayı düşündüklerini düşünecek bir “şeylerin idaresi” fikri [...]” (2019a, s. 48) önemli bir noktayı işgal eder. Başka bir deyişle insanların yönetimi için

şeylerin idare edilmesi düşüncesi, değişim geçiren iktidar yapısını kavramak konusunda anlam kazanmaktadır. İşte bu iktidar yapısında insanların yönetiminde zaman kavramı idare edilen şey'lerden birisi olarak belirir. Bir araç olarak zamanın nasıl yönetildiği veyahut idare edildiği bu çalışmanın temel meselesini oluşturmaktadır.

Foucaultcu bir bakış açısından yola çıkılırsa, şeylerin idare edilmesi biyo-iktidar kavramını karşımıza çıkarır. Belirli bir ortam içerisinde kişilerin doğrudan yönetiminden ziyade ortamda bulunan diğer etkenlerin idare edilmesi yoluyla kişilerin yönetilebilmesini imleyen biyo-iktidar kavramsallaştırmasının daha net anlaşılabilmesi adına öncelikle disiplinsel iktidar kavramsallaştırmasına odaklanmak ve ardından bu iki iktidar mefhumlarını birlikte bir okumaya tabi tutmak yerinde olacaktır.

2.1. DİSİPLİN, TOPRAK, BİYOPOLİTİKA

2.1.1. Disiplinsel İktidar ve Biyo-iktidar

Verimlilik çerçevesinde şeyleri düzenleyen ve onlar tarafından düzenlenen ağsal bir yapı olarak karşımıza çıkan iktidar, bu verimliliği artırma adına yönetim tarzında kimi değişimlere uğramıştır. Tek tek bedenlerle ve onların yönetimi ile ilgilenen disiplinsel iktidarın yanı sıra doğum, ölüm, üretim, hastalık gibi kitlesel fenomenlerle ilgilenen biyo-iktidar anlayışı bu değişimlere örnek olarak gösterilebilir. İleride de tekrarlanacağı üzere disiplinsel iktidar ve biyo-iktidar arasında bir çeşit birbirini önceleyen, sebep ve sonuca dayalı veyahut bir basamaktan diğerine geçiş şeklinde sıralı bir ilişki olmadığını burada vurgulamak gerekir. Başka bir ifade ile biyo-iktidarın uygulanabilmesi için ilk önce disiplinsel iktidarın uygulanması, disiplinsel iktidar uygulanmadan biyo-iktidarın uygulanamaması gibi bir durum yoktur. Disiplinsel iktidar ve biyo-iktidar birbirine karşıt iki sav olarak algılanmamalıdır (Foucault, 2020, s. 99).

İktidarın farklı teknikleri birbirileri ile aynı anda ve uyum içerisinde uygulanabilir, dikkat edilmesi gereken husus Foucault'nun bahsettiği üzere (2019a, s. 9) hangisinin o dönemde daha baskın bir şekilde uygulandığının görülmesidir. Disiplinsel iktidarın uygulandığı söylenen bir mekânda ve dönemde biyo-iktidarın çeşitli emarelerine de gayet rahatlıkla rastlanabilir veyahut biyo-iktidarın teknikleri üzerine kendisini inşa eden bir iktidar yapısında pekâlâ disiplinsel iktidardan da izler kolaylıkla görülebilir. Bu duruma örnek olarak Lazzarato'nun söylediği üzere normalleştirme, standardizasyon,

yaşam tarzlarının eşitlenmesi (ortalamaya çekilmesi) ve insan davranış artık yalnızca disiplin ve hapsedme pratiklerinin sonucu değil ancak bunlardan daha ziyade ‘en kurnaz ve karmaşık’ iktidar teknolojilerinin alanına girmiş olması örnek olarak gösterilebilir (Lazzarato, 2014, s. 134). Bu farklı iktidar tekniklerini birbirlerinden katı bir şekilde ayırmak iktidarın yapısını ve uygulamalarını anlama konusunda kendi içerisinde sorunlu bir yaklaşım olacaktır. Ancak bu demek değildir ki disiplinsel iktidar ve biyo-iktidar arasındaki tek fark hangisinin daha baskın olarak uygulandığı döneme göre bir ayrıma gidilmesidir.

Temel olarak söylenebilir ki tek tek bireyleri nesnesi olarak konumlandıran disiplinsel iktidarda bir çeşit düzenleme, sınıflandırma, çerçeveleme, sekanslara bölme, terbiye etme ve kontrol durumu karşımıza çıkmaktadır. Bir anlamda iktidar ilişkileri içerisinde, kişilerin tavırlarını normalleştirmeden önce “normlama” denilebilecek bir teknik ile normun kurulması ve ardından bu norma göre normal ve anormal olanın belirlenmesi vardır. Kişilerin davranışları bu normale göre kurgulanır. Norm, normal ve anormal olanı önceleyen bir işleve sahiptir (Foucault, 2019a, s. 51). Normal, normun hem bir uzantısı hem de onun bir dışı vurumu olarak görünürlük kazanır. Normalin norma referansla kurulması, onu imlediğine ve aynı zamanda normu arttırıp yaydığını gösterir (Canguilhem, 1991, s. 239).

Her ne kadar anormal kelimesi köken olarak a-normal biçiminde normal kelimesinden geliyor olsa dahi, normal ve anormal arasındaki birbirini olumsuzlayan ve dışlayan ilişkide anormal olan normali bir düzeltme ile çağırmaktadır (Canguilhem, 1991, s. 243). Başka bir ifade ile anormal norma referansla normal olan tarafından düzeltilmesi veyahut normalleştirilmesi adına varoluşsal olarak normal olandan önce gelir. Anormal olan olmalıdır ki normal olan onu normalleştirebilsin. Anormalin mantıksal olarak normale göre ikincil ancak varoluşsal olarak birincil gelmesi ve bu durumla beraber görülebilecek tezatlık düşüncesi ise Canguilhem için bir paradoks oluşturmaz (Canguilhem, 1991, s. 243). Normalin normu karşılıyor veyahut sağlıyor olması göz önüne alındığında normal olandan her türlü farklılaşma ya da sapmayı anormal olarak değerlendirmek mi gerekir sorusu Canguilhem için norm, normal ve istatistiki ortalama arasında önemli bir sorudur (Canguilhem, 1991, s. 154).

Normal ya da anormal olarak bir belirlenime tabi tutulan öznenin tarifi adına istatistiki ortalama bu noktada gündeme gelir ve Canguilhem ortalama ve norm arasındaki ilişkiyi normal olan öznenin kurulumu noktasında bir sorgulamaya açar. İstatistiğin ortalama olarak verdiği değer onun için problemlidir çünkü Canguilhem bir grubun ortalaması olduğundan ötürü norm olarak kabul edilen bir değer grup içerisindeki tekrarına bakıldığında nadir bir değer olduğunu iddia eder (Canguilhem, 1991, s. 158). Buradan hareketle denebilir ki Canguilhem için bir toplumdaki normal kuran norm aslında toplumun kendi içerisindeki çeşitliliği temsile yönelik makul bir değer veremez. Biyopolitik bir toplumda bir öznenin anormalden normale yönlendirilmesi veyahut ortalamaya çekilmesi bu anlamda toplumsal karşılığı nadir olan bir özneye dönüştürülme çabası olarak görülebilir.

Özetle söylenirse disiplinsel iktidar anlayışında norma dayalı ve anormal olanla irtibatlı bir biçimde kurgulanan normale doğru bir hareketlilik vardır. Biyo-iktidar açısından ise normun önce kurulumundan ziyade normal ve anormal olan ilk önce istatistik gibi yöntemlerle saptanır ve normalleştirme işlemi bu saptamalara göre düzenlenir. Anormal olan normale, hasta olan sağlıklı olana, suçlu olan kefareti ödemiş olana dönüştürülmeye çalışır (Foucault, 2019a, s. 57). Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, normalleştirme davranışının bir çeşit ortalama yakalama olarak hareket etmesidir. İstatistik gibi bilimler yoluyla “fark edilen toplum” (Foucault, 2019a, s. 84) ve toplumun dinamikleri, saptanan normallikler ışığında değiştirilmeye çalışılır.

Buradan hareketle biyo-iktidar ve teknikleri incelenmeye başlanırsa karşımıza ilk olarak toplumun kendi dinamiklerinin saptanması çıkacaktır. Toplumların dinamiklerinin saptanması konusunda Foucault’nun şu örneği önemlidir:

Nüfus iklimle değişir, maddi çerçeve ile değişir, ticaretin yoğunluğu ve zenginliklerin dolaşım etkinliği ile değişir, tabi olduğu yasalara, örneğin vergi be evliliğe dair yasalara göre değişir. Aynı zamanda insanların alışkanlıklarıyla da değişir, örneğin kızlara çeyiz verme biçimleriyle, kardeşler arasındaki miras hukuku ve büyük olanın haklarının düzenlenmesiyle, çocukların yetiştirilme biçimiyle ve bakıcılara emanet edilip edilmemeleriyle değişir. Nüfus şu ya da bu davranışa özgü ahlaki ve dini değerlerle değişir. Örneğin papaz ya da rahiplerin evlenmelerinin etik ve dini olarak savunulması. Nüfus aynı zamanda ve esas olarak geçim kaynaklarının durumuna göre değişir (2019a, s. 65).

Toplumların dinamiklerinin, geleneklerinin, göreneklerinin, sosyal olgular karşısında verdikleri tepkilerin, bir işi nasıl yapıp ettiklerinin gözlemlenmesi sonucunda toplumların kendi “doğallıkları” bulunur. Toplumların kendi doğallıkları tartışması bir anlamda kendi gelenekleriyle ya da başka bir ifade ile geçmişleriyle alakalı bir fenomendir. Geleneklerden gelen yapma etme biçimleri en nihayetinde modern olarak kabul edilen toplumların modern öncesi zamanlarından aslında sanıldığı kadar kopmadığına bir gösterge olarak okunabilir. Modernitenin hiç başlamadığını söyleyen Latour için bir olgunun ifade edilmişinde kullanılan geçmiş zaman kipi önemlidir çünkü geçmişe yönelik yapılan bir okuma aslında geçmişin bugünden yeniden okunmasıdır (Latour, 1993, s. 47). Latour’un bu okuması biyo-iktidarın gelenekler üzerinden geçmiş zaman ile bugün arasında kurulan devamlılığını gösterme noktasında önem arz eder.

Kaynağı olarak geçmişi ile bağlarını sürdüren ancak yönetim tekniği bakımından bu bağdan farklılaşan biyo-iktidarın belirgin özelliklerinden birisi işte bu teknik kısmında kendisini açık etmektedir; biyo-iktidar, kendi doğallıkları içerisindeki toplumları sadece yönetme edimi değil ancak yönetme ile birlikte yönlendiren bir iktidar yapısına sahiptir (Foucault, 2019a, s. 97). Yönlendirme durumu buradaki tekniğin değişimi olarak görülebilir. Milieu kavramı bu noktada önemlidir, Türkçeye ortam olarak çevrilen bu kavram, Isaac Newton ve Jean-Baptiste Lamarck’a kadar uzanmaktadır. “Ortam kavramı, Newton fiziğinde bir cismin arasında mesafe bulunan diğer bir cisim üzerindeki edimini, yani doğrudan olmayan, mesafeli bir eylemi açıklamaya yarar. Özellikle Lamarck ile birlikte yerleştiği biyolojide ise, bir canlının yaşamsal anlamda bağlı olduğu çevre, varoluş koşullarını ona sağlayan yaşam alanı anlamlarına gelir.” (Taylan, 2019, s. xxii).

Georges Canguilhem ortam kavramını sadece kendi biyolojik doğallıklarında yaşayan canlıların analizinde değil ancak insan toplulukları ve onları etkileyen etmenleri inceleme hususunda ele alır ve görülebileceği üzere kavramın anlamını genişletir (Canguilhem, 2008, s. 108-109). Canguilhem’i destekler nitelikte bir bakış açısı aynı zamanda Erich Fromm’dan gelir, 18. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte Fromm için özellikle liberal düşünürler, insanın arzulan şekle sokulabileceğine ve buna ek olarak çevresel faktörlerin insanın bu kalıba sokulmasındaki rolünün belirleyici olduğuna inanmaktadırlar (Fromm, 1990, s. 25). İnsanların içinde yaşadıkları ortamın

onlar için olan belirleyiciliği ve bu belirleyicilik ile birlikte ortama yapılabilecek olan muhtemel müdahaleler aracılığıyla insan ve insana dair olanın değiştirilebileceği düşüncesi kendi içerisinde belli bir tarihsel geçmişten çıkagelmektedir. Ortam, içerisinde yaşayanlar üzerinde belli başlı etkilere sahip bir olgudur (Tellmann, 2009, s. 11).

Tellmann'ın bahsettiği içerisinde yaşayanların ortam üzerinde kimi etkilere sahip olması bu tez özelinde teknoloji ve ortam arasındaki ilişkide görülebilmektedir. Teknolojik değişim ve gelişimlerin ortama etki etmesi ve ardından ortamda yaşayanlara bu değişikliklerin sirayet etmesi bu ilişkinin görülmesine olanak sağlamaktadır ancak bu noktada Bruno Latour “Aktör Ağ Kuramı” ile ortamı sadece içerisinde yaşayanların değil aynı zamanda ortam içerisindeki canlı olmayanların da o ortamı etkileme potansiyellerinden bahseder. İnsan dışı elementleri de içeren bir kuram olarak aktör ağ kuramı özellikle bilim ve teknolojinin objelerinin de ilişkisellik ağı içerisinde sosyal olarak uyumlu hale geldiğini iddia etmektedir (Latour, 2005, s. 10). Özellikle teknoloji noktasında ortamın içerisindeki canlı olmayanlara atfettiği faillik vasfı ile aktör ağ kuramı ortamın sınırlarını ve potansiyelini yeniden düşünme hususunda anlam kazanmaktadır. Bir hareketin, yerinden etmenin, dönüşümün, aktarımın, kaydetmenin açığa serilmesi olarak aktör ağ kuramı, bir araya gelme biçimleriyle karakterize edilen bir tür ilişkilendirme ve ilişkilendirmenin adı olarak görülebilir (Latour, 2005, s. 64-65). Dinamik ilişkilendirme silsilesi biçiminde ele alınabilecek olan kuram için insan olmayan etmenlerin ortamı etkileyen ve ortamdaki etkilenen rolü noktasında Stiegler'in “İç Ortam” (Interior Millieu) ve “Dış Ortam” (Exterior Millieu) kavramsallaştırmaları önemli bir noktayı işgal eder.

Dış ortam, insanı saran her şey olarak belirir; coğrafya, iklim, hayvanlar, bitkiler, diğer insan grupları gibi farklı parçalardan oluşturulur (Stiegler, 1998, s. 57). İç ortam kavramsallaştırması ise entelektüel sermayeyi ve kimi zihinsel süreçleri içine alan başka bir deyişle ortak geçmiş olarak sosyal bir hafıza veyahut bellek ya da bir nevi kültür olarak görülebilir (Stiegler, 1998, s. 57). Stiegler için teknik bir hayvan olarak insanların gruplar içerisindeki davranışlarını anlamak adına iç ve dış ortamın onlar üzerindeki etkileri analiz edilmelidir (Stiegler, 1998, s. 56). Bu noktada dış ortam ve teknik tartışması iç ortam ile olan irtibatından dolayı karşımıza çıkar; hareketsiz ve

farklı diğler grupların fikir ve nesnelerrinin taşıyıcısı olarak dış ortam tüketilebilir olan hammaddeyi sağlamaktadır.

Coğrafi ve kültürel unsurların bir birleşimi olarak iç ortamın dış ortam tarafından dönüştürölme koşullarının açıklığa kavuşturulması Stiegler için çözümleri gereken bir sorundur (Stiegler, 1998, s. 57-58). Dış ortam tarafından sağlanan hammaddelerin veyahut manipölle edilebilir olan materyallerin dönüşümü bir teknik meselesini de getirmektedir, bu teknik meselesi iç ortamın sınırlarında belirleyici bir niteliğle sahiptir (Stiegler, 1998, s. 57). Entelektüel bir sermaye, sosyal ve genetik olmayan bir bellek ve paylaşılan bir ortak geçmiş olarak iç ortam ile tekniğın ilişkisi onların kolektif yapıları üzerinden bağlanabilmektedir. Stiegler için tekniğın gelişimi insan gruplarında bireyselliği değil ancak grup olma durumuyla ilgilidir (Stiegler, 1998, s. 57) ve bu ancak bir grubun ortak bir geçmişi ya da belleği olabilmektedir. Ortamın teknik ve bellek ile olan ilişkisi günümüzde teknoloji tartışmasıyla birlikte okunduğında Stiegler bir dışsallaşma tartışmasını açmaktadır, onun için dijitalleşme ve teknoloji yoluyla sürekli erişilebilir veyahut kurtarılabilir olan bellek dışsallaşmakta ve bu dışsallaşma ile beraber belleğın ve bilginin kaybı ortaya çıkmaktadır (Stiegler, 2010, s. 29-30). Ortamda bulunan insan dışı bir aktör olarak teknolojik bir alet insanların kolektif bir vasfından kaynaklanan bellekleri üzerinde etki etmektedir. Ortam içerisinde insan olmayan bir unsurun gerek ortam gerekse ortamdaki insanlar üzerinde yarattığı etki Latour'un ve Stiegler'in ortak bir okumasında görölme imkânına sahiptir.

Canguilhem için ortam kavramı sadece safi biyolojik bir dış çevreyi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda insan topluluklarının gerek dış ortam tarafından maruz bırakıldıkları etkileri gerekse bu toplulukların bahsi geçen ortamı etkileyebilen, onu organize edip değıştirebilen etkilerini de hesaba katar (Canguilhem, 2008, s. 118). İnsan sadece ortamdaki etkilenen pasif bir nesne değil ancak aynı zamanda ortamı etkileyebilen aktif bir özne konumundadır. Foucault, Georges Canguilhem'in Türkçe çevirisiyle *Normal ve Patolojik* isimli eserine yazdığı önsözünde Canguilhem'in hayat kavramı (concept of life) ve ortam arasında kurduğı ilişkiye yönelik olarak onun yaşama dair bilginin ve bu bilgiyi ifade eden kavramların aydınlatılması yoluyla, bunlardan hangisinin hayat kavramına ait olduğunu yeniden keşfetmek istediğini söyler. Hayat kavramının Canguilhem özelindeki önemi her canlının çevresinden aldığı ve bir

yandan da çevresini yapılandığı bilgilerin türlerinden biri olmasından kaynaklanmasındır (Foucault, 1991, s. 20-21).

Toplumların kendi doğallıkları denilirken bu ortam kavramı çevresinde yapılandırılan ve yapılan bir doğallık kastedilmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gerekir ki, toplumların kendi doğallıkları içerisinde işleyen yapıları denildiğinde bu doğal ortamın ve sistemin dışarıdan farklı müdahalelere kapalı olduğu algısı akla gelmemelidir. Kendi doğallıkları çerçevesinde yaşayan toplumların iktidar tarafından ulaşılamaz, nüfuz edilemez bir yapıları yoktur. Aksine bu doğallıklar çeşitli dönüşüm tekniklerine ve etkenlere sürekli açıktır, gözden kaçırılmaması gereken nokta ise bu dönüşüm teknikleri ve etkenlerinin aynı zamanda bilgili, üzerine düşünülmüş, hesaplı, analitik ve hesaplayıcı bir yapıda olmaları gerekliliğidir (Foucault, 2019a, s. 66). Buradan çıkarılabilecek sonuç olarak kendi doğallıkları içerisinde işleyen toplumların aynı anda hem iktidarı içerisinde barındırdıkları hem de iktidar ilişkileri içerisinde çeşitli müdahalelerden azade olmadıklarıdır.

Bu doğallık içerisinde işleyen toplumlar aynı zamanda bu doğallıkları bozmayacak bir yapıda hareket alanına sahip olan iktidar ilişkilerinin de doğrudan bir nesnesi konumundadır. Siyaset ve çevre veyahut ortam ilişkisi hususunda Foucault'dan hareketle insanların çevrelerinin planlanması yoluyla onların idaresi, yönetimin bir problemi haline gelmektedir (Taylan, 2017, s. 262). Biyo-iktidar ortama ve ortamdaki "şeylere" yönelik müdahalede bulunurken aynı zamanda o ortamın doğallığını bozmayan ve onların bir parçası olan iktidar biçimidir. Bu noktadan çıkarak iktidarın ortama içkin bir yapıda olduğu görülebilir. Biyo-iktidar, şeylere yönelik ve onların bir parçası olarak şeylere içkin iktidardır (Foucault, 2019a, s. 93). Bu içkinlik durumu, daha önce de bahsedildiği üzere iktidarın yayılmış olma ve doğrudan fark edilmeme özelliğine bir başka örnektir. Foucault, bu fark edilmeme durumunu "bilinçsizlik" boyutundan gözler önüne serer:

Amaç yönetmek değildir kesinlikle; amaç nüfusun kaderini iyileştirmek, onun zenginliğini ve ömrünü arttırmak, sağlığını düzeltmektir. Ve yönetimin bir anlamda nüfusa içkin olan bu amaçlara ulaşmak için kendine sağladığı araç, temel olarak nüfustur: Kampanyalar yoluyla onun üzerinde doğrudan etkide bulunur ya da dolaylı olarak, insanlara pek fark ettirmeden doğum

oranlarını arttırmayı veya belli bir bölgede nüfus akışlarını belli bir etkinliğe yönlendirmeyi sağlayacak teknikler kullanır. ... [Nüfus] Yönetimin karşısında, istediği şey açısından bilinçli, ona yaptırılan şey açısından ise bilinçsizdir (2019a, s. 94-95).

İktidarın bir giz içerisindeki hareket alanı nüfusun bu bilinçsizliği gösterir ve iktidarın doğrudan fark edilmeme durumuna olanak sağlamaktadır, fark edilmeden yönetilme durumunda yönetim edimi kimi etkenlere dayanarak gerçekleşmektedir. Bu etkenler yine nüfusun kendisinde yatar; nüfus kendisinin yönetimi için gereken bilginin hem nesnesi hem de kaynağıdır. Yönetim bilgisinin oluşması aynı zamanda nüfus etrafındaki veyahut başka bir deyişle nüfusun içinde bulunduğu ortamdaki süreçlerin de bilgisinin oluşması anlamına gelmektedir (Foucault, 2019a, s. 95). Kendi doğallığı içinde normlamalar sonucunda nüfus nasıl yönetildiğinin farkına varamaz, ya da başka bir ifade ile yönetim pratiklerine maruz kalırken bu pratiklerin bir yönetme ediminden ötürü değil ancak doğal bir norm olduğu düşüncesindedir. Toplumu kendi doğallığı içerisinde yöneten iktidar ilişkileri de bu doğallığın bir parçasıdır. Yönetimsellik çerçevesinde biyo-iktidar toplumun dışarısından yöneten bir olgu olarak düşünmek iktidarın hem düzenleyen hem de düzenlenen yapısına yönelik eksik bir okuma olacaktır. Hedeflenen amaç nüfusun yararadır (Foucault, 2019a, s. 95). Buradaki yarar pozitif bir değer yargısı şeklinde düşünülmemelidir. Yarardan kasıt nüfusun verimlilik adına iyileştirilmesi, güçlendirilmesi veyahut sağlamaştırılmasıdır.

Nüfusa içkin bilginin edinilip bir yönetim edimi olarak kullanılması biyo-iktidarın teknikleri arasında gelmektedir. Nüfusun yönetimi esnasında ondan istatistik ve ekonomi politik aracılığıyla çekilen bilgi bu içkinlik anlayışını ortaya koymaktadır. Doğrudan kişilere yönelik müdahaleler yerine onların içerisinde bulunduğu ortama ve ortamdaki şeylere yönelik yapılan etkiler sayesinde bir doğallık anlayışıyla beraber kendisini gösteren iktidar ilişkileri, biyopolitik iktidarın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Stiegler'in ortam kavramına yönelik materyal olan ve materyal olmayan ayrımında özellikle materyal olmayan ortam yani iç ortam kavramı insan gruplarının sahip olduğu kolektif hafızanın iktidar ilişkilerinin içinde olması ve o iktidar ilişkilerine etki edebilmesi kapasitesini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Canlıların içerisinde yaşadıkları ortam aynı zamanda onların toprakla olan ilişkilerini de içerir.

Ortam tartışması bu bağlamda zamanla olan ilişkisi üzerinden aynı zamanda uzay-zamanla da ilişki bir biçimde mekânla irtibatlı bir tartışma biçiminde karşımıza çıkar. Bir sonraki kısımda bundan ötürü toprak ve iktidar ilişkisi ele alınacaktır.

2.1.2. Toprak ve İktidar

Lefebvre için mekânın ve zamanın üretimi bir el tarafından üretilen ya da makine tarafından imal edilmiş bir şey ya da nesne anlamında olmayan, sonucunda ürün ortaya çıkan bir süreç değildir, ancak mekân ve zaman kendi özgüllükleri içerisindeki üründür. Farklı bir ifadeyle mekânın ve zamanın diğer farklı nesnelere gibi pay edilmesi, mübadele ilişkileri içine sokulabilmesi, kimi çeşitli ticari veçhelerle alınıp satılabilir olmasından kaynaklı olarak ürün olarak görülebilir (Lefebvre, 2014, s. 22-23). Buradan hareketle içerisinde kimi ilişkiler kurulan ve kendisinin de etrafıyla ilişkilendiği bir alan olarak mekân yapılanması karşımıza çıkmaktadır ve bahsedilen bu çeşitli ilişkiler iktidar ilişkilerinden azade yapılar değildir.

Bu bağlamda mekânı üzerinde insan ilişkilerinin kurulduğu, ekonomik yapıların yükseldiği ve iktidar ilişkilerinin kat ettiği bir toprak olarak somutlaştırmak ise çok da absürt bir yaklaşım olmayacaktır. Mekân ve toprak (territory) arasında bir ayrımlaştırmaya gitme noktasında Foucault'nun mevki kavramsallaştırması işlevsel olarak görülebilir. Verili bir durumda belli bir amaca yönelik unsurlar arasındaki yakınlık ilişkileri (Foucault, 2014, s. 293) şeklinde tanımlanan mevki için bu ilişkiler insani unsurların, depolama, dolaşım, saptama ve sınıflandırmaların tercihini bilmeyi gerektirir (Foucault, 2014, s. 293). Bu noktada mekânı mevkilendirme yani bir mekândaki belli bir mevkinin çeşitli amaçlara yönelik biçimde düzenlenmesi ya da tasnif edilmesi bize mekân ve toprak arasındaki bir ayrımı gösterme potansiyeline sahiptir. Toprak kendi üzerindeki sınıflandırma, saptama, dolaşım, depolama ve insan ilişkilerinin bütününe yönelik mevkilendirilmiş bir alan olarak görünürlük kazanmaktadır. Foucault'nun toprak ile kurduğu ilişki, onun üzerinde yaşayan insanların yaşadıkları ortam ve o ortam içerisinde kurulan, bozulan ya da yeniden kurulup bozulan bir ilişkiler ağı olarak ele almasından kaynaklanır. Foucault her ne kadar yönetim sanatı ve yönetimsellik açısından toprağı tali bir noktada konumlandırırsa

dahi hem iktidar ilişkilerinin şekillenmesi hem iktidar ilişkileri tarafından şekillendirilmesi açısından toprak kendine has bir önemi arz etmektedir.

The Birth of Territory isimli eserinde Stuart Elden toprağın imal edilmiş bir öge olduğunu tarihsel arka planını çizerek aktarır. Elden için toprak, belli bir grup insanın - ki bu insan grubu devlet olarak da görülebilir- kontrolü altındaki bağlı veyahut sınırlı bir alan olarak imal edilmiştir (Elden, 2013, s. 322). Bu noktada bir imal edilmiş veyahut kurulmuş bir şey olarak algılanan toprak ile devletin bağlantısı da görülebilir. Toprak iktidarın bir uzantısı olarak düşünülmelidir (Elden, 2013, s. 322). Buradan hareketle toprak ve iktidar arasındaki ilişki için iktidar tarafından hem toprağın kontrolünün sağlandığı hem de iktidarın o toprak üzerinde kendisini gerçekleştirdiği söylenebilir. Toprak, iktidarın kendisini gerçekleştirdiği ve bu gerçekleştirmeyle beraber toprağın kendisinin de yönetime tabi olduğu bir alandır.

Elden toprağın tanımını genişletirken onun nasıl ve hangi şekillerde anlaşılması gerektiğinden de bahseder. Toprak bir siyasal teknoloji olarak anlaşılabilir ya da daha yerinde olacak bir bakış açısıyla siyasal teknolojilerin bir yığını olarak görülebilir. Toprak, sadece kara (land) değil ancak aynı zamanda siyasal ve ekonomik anlamlarını da içinde barındıran el koyma, bir alan ya da bölgenin mülkiyeti veya sahipliği ya da dar anlamda siyasal olarak stratejik bir arazi (terrain) değildir. Toprak tüm bunların yanı sıra karayı ölçme ve araziyi kontrol etme tekniklerini de kapsar, ölçme ve kontrol etme yani teknik ve yasal olan kara ve arazi ile beraber düşünülmelidir (Elden, 2013, s. 322-323).

Mesafeyi daha doğru bir biçimde ölçmeye imkân tanıyan tekniklerin gelişimiyle politik-kartografik uygulamaların da önemi zaman içerisinde artarak kendilerini göstermeye başlamışlardır. Elden için modernite öncesi devletler, bu tekniklerin olmamasından dolayı kimi bilgilere hatta bir adım daha geriye giderek doğrudan bilginin kendisine ve onun üretim bilgisine sahip değildir ve bunun üzerine de üretilemeyen bilgiden ötürü tebaası, zenginliği, toprağı ve kimliği hakkında bir nevi bir “haritanın” eksikliğini çekmektedirler (Elden, 2013, s. 325). Mekân tartışmasının bu noktada coğrafya ile birlikte anıldığı görülebilir. Mekâna yönelik bir müdahale aynı zamanda coğrafyanın

politikanın alanına girmesine dair bir müdahale olarak da yorumlanabilir. Toprağın ölçüme tabi tutulması, alanının hesaplanması, yüzölçümünün belirlenmesi, coğrafi şekillerin yönetim hususunda hangi şekillerde kullanılıp kullanılmayacağı veyahut kullanılacaklarsa hangi amaçlara yönelik hangi biçimlerde kullanılacağı konuları gündem olmaktadır. Bu gündeme yönelik ölçüm tekniklerinin bu gelişimi toprağın idaresine dair bir imkânın mevcudiyeti olarak düşünülebilir. Bu noktada Elden'in teknik ve modern devlet arasında kurduğu ilişkisi gözle görülebilir bir hale gelir. Bilgi üretimi için gereken tekniğe sahip olan devlet Elden'in okumasında bir anlamda modern devlet olarak görülebilir. Foucault'nun istatistiğin gelişimi ve istatistik yoluyla nüfusa ait ekonomi politik bilginin elde edilmesi olarak aktardığı süreç ile Stuart Elden'in okuması tekniklerin gelişimi ve gelişen teknikler aracılığıyla bilgiye ulaşma ve onun bir nevi açığa çıkartılmasıyla benzerlik gösterir. Temelde iki düşünür de teknik üzerinden doğrudan olmasa dahi modern devlete dair bir tarifi ortaya koymaktadır.

Foucault, *Güvenlik, Toprak, Nüfus* seminerlerinin 1 Şubat 1978 dersinde (bu ders İngilizceye *Governmentality* başlığı ile çevrilen derstir) toprak ve insanlar arasındaki ilişkiye değinirken yönetim sanatının ortaya çıkışını toprağın doğrudan bir yönetim sorunu olmak yerine o toprak üzerinde yaşayan insanların çevreleriyle olan ilişkilerinin yönetimin konusu olmasıyla ilişkilendirir. Yönetim sanatının kendisinden önce baskın rejim olan egemenlik sistemlerinden temel farkı daha önce de belirtildiği üzere doğrudan yönetme değil ancak ilişkilerin idaresidir (Foucault, 2019a, s. 86-87). Yönetim sanatından politikaya doğru kayış ise –bu geçişler asla birbirini yerinden etme ve öncekini ortadan kaldırma şeklinde işlemez- bir teknik olarak gelişen istatistik yoluyla nüfusa içkin bilginin elde edilebilir bir noktaya gelmesiyle oluşur. Foucault, toprağın üstünde olanlar ve onların ilişkileriyle ilgilenirken Elden bu durumla ilgili olarak toprağın üstünde olmanın egemene tabi olma anlamına geldiğine yönelik bir okuma yapar. Toprak üstüneyken egemene tabiiyet durumu görülebilir ve bunun en temel sebebi toprağın kendi üzerinde egemenliğin icra edilebildiği bir alan olmasından kaynaklıdır. Toprak iktidarın bir nevi mekânsal bir eklentisidir (Elden, 2013, s. 329).

Mekân, yönetsel amaçların üzerine yansıtılabileceği ve dâhilinde belirli uygulamaların canlandırılabilceği bir dizi yüzey olarak algılanır (Huxley, 2007, s. 191). Burada mekân ve iktidar ilişkisi üzerinden iktidarın toprakla olan ilişkisi zaman ve

iktidar ilişkisi ile benzerlik göstermektedir. Egemenlik toprak üzerinden toprak üzerindeki kişilere ve onların ilişkiler bütününe -bu ilişkiler arasında o kişilerin toprakla olan ilişkileri de mevcuttur- yayılır. Bu noktada Foucault ve Elden arasında bir fark ve aynı zamanda fark üzerinden de bir ilişki açığa çıkar; Foucault toprağın üzerindeki insanlar ve onların ilişkileriyle ilgileniyorken, Elden insanların altındaki toprakla ilgilenmektedir. Ancak burada Foucault'yu sadece toprak ve o toprağın üstündeki insanlara da sıkıştırmayan Elden, Foucault'nun aynı zamanda nüfusun ekonomik ve politik sorunlarıyla da ilgilendiğini ifade eder (Elden, 2017, s. 181).

Collège de France'daki 1 Şubat 1978 dersi Foucault'nun ele aldığı biçimiyle iktidarı ve onun geçirdiği değişim süreçlerini anlama açısından elzem bir noktadadır. Bu derste Foucault, devletin tarihini yönetim pratiklerinin perspektifinden yeniden bir okumaya tabi tutar (Elden, 2016, s. 93). Daha önce de bahsedildiği üzere nüfus ve nüfusun etrafıyla ilişkisiyle birlikte ondan teknik yoluyla elde edilen bilginin ekonomi politik olarak ortaya çıkış sürecinin ve bu süreçte hükümlanlık mantığından hangi biçimde yönetim sanatına geçildiği ve ardından da nasıl bir yönetimselliğe kayıldığı görülür. Nüfus önemlidir ancak Elden bu noktada bir itirazda bulunur; onun için Foucault bahsedilen bu metinde toprağı gölgede bırakmaktadır (2016, s. 94-95).

Foucault'nun 1978-1979 seminerlerinin başlığının "*Güvenlik, Toprak, Nüfus*" olmasından memnun olmadığı bilinmektedir. Bu seminerlerin ismindeki "*Toprak*" kavramın çıkartılıp yerine "*Yönetimsellik*" kavramının eklenmesinin daha uygun olacağı düşünülür (Elden, 2007, s. 562). Bu noktada Elden toprağı ne olduğunu sorusunun peşinden gitmeye başlar (2007, s. 562-563). Foucault'nun açıklamalarında iktidar, tarihsel süreçte hükümlanlıktan yönetim sanatına ve ardından yönetimselliğe doğru dönüşüm ve değişim geçirir. Bu değişim ve dönüşüm düz bir çizgi biçiminde ilerlemeyen, sonraki gelenin önceki geleni yerinden etmediği veyahut başka bir söylem ile 'sonrası' ve 'öncesi' olmayan bir süreçtir. Elden'in Foucault okumasında bu süreç bir hükümlanlık toplumundan disipliner bir topluma ardından bir yönetim toplumuna geçişte varsayılabilir gibi, doğrudan düz bir hatta ilerleyen bir gelişme değildir. Bunun yerine, Foucault birincil hedefi nüfus olan, temel bilgi biçimi ekonomi politik olan ve temel işleyiş mekanizması veya teknik araçları güvenlik aygıtları olan bir 'egemenlik - disiplin - yönetimsellik' üçgeni önerir. Bu üç yapıyı doğrusal bir model

üzerinde olarak değil ancak daha çok bir politik eylem alanı olarak kavramak, Foucault'nun anlatısına tarihsel ve coğrafi özgülüğü enjekte etmeye izin verir (Elden, 2007, s. 567).

Buradan hareketle yönetimsellik kavramlaştırmasının ulaşılabilecek olan bir son durak olarak okunamayacağı görülür. Yönetimsellik tarihsel süreç içerisinde belli bir durak noktası veyahut hedeflenen bir kerte değildir. Elden yönetimselliğin bir süreci imlediğini iddia eder. Yönetimsellik kavramı, bir varlık durumundan ziyade bir süreci, bir geçiş ve oluş tarzını gösterir. Bu, Foucault'nun analizinin aynı zamanda zamansal yönünü tanımamızı da sağlar (Elden, 2007, s. 568). Bu zamansal anlayış yukarıda bahsedilen bir üçgen misali döngüsel olarak hareket eden, belli bir başı ve sonu bulunmayan, kendi içerisinde doğrudan bir amaçsallığa sahip olmayan bir süreçtir ki bu noktada Foucault'nun Vattimo'nun inceleme nesnesi haline getirdiği ilerlemeci bir biçimdeki modernlik anlayışından (2012, s. 10) da ayrıştığını görebiliriz. Modern kurumları ve ilişkiler ağını tarif ederken Foucault bunu modernitenin ilerlemeci anlayışının dışında bir tanımla kendi anlatısını kurmaya çalışmaktadır.

Burada Foucault'nun analizleri için önemli bir not daha Elden'den gelir, Elden Foucault'nun analizlerinin Batı Avrupa ve özellikle de Fransa'yı kapsadığını belirtir ve ekler; bu durum Foucault'nun coğrafi özgülüğünün neredeyse tamamen bir eksikliğidir (2007, s. 568). Elden burada tespit ettiği eksikliği doldurmaya girişir, toprak üzerinde yaşayanlar ve o yaşayanların onunla olan ilişkisinden dolayı kendi önemini tamamen yitirmemiş olsa dahi Foucault'da artık tali bir konumuna indirgenmiştir (2007, s. 575). Toprağa yönelik uygulanan stratejiler -haritalanması, düzenlenmesi, ölçülmesi ve sınırlandırılması, normalleştirilmesi ve dolaşıma imkân vermesi- kendi başlarına hesaplama yönelik stratejiler olarak okunabilir.

Foucault'nun nüfusla ilgili olarak baktığı strateji mekanizmaları, toprağı anlamak ve kontrol etmek için kullanılır. Onun ekonomi politik ve hesaplama tartışmalarında bu nedenle toprak kavramının tarihini düşünmekte fayda vardır (Elden, 2007, s. 578). Toprak, yalnızca bir toprak parçasından daha fazlasıdır, aynı zamanda siyasi bir kategori olarak ortaya çıkan mekân kavramının görünümülerinden bir tanesidir: sahip olunan, dağıtılan, haritalanan, hesaplanan, sınırlandırılan ve kontrol edilen mekânın bir parçası olarak modern yönetimsellik anlayışının nesnesi haline gelmektedir.

Foucault'nun hesaplama politikası veyahut başka bir deyişle istatistik okuması bu nedenle önemlidir, ancak bu hesaplama kendisini yalnızca nüfusta değil, aynı zamanda toprakta da gösteren bir durum olarak karşımıza çıkar. Yönetimsellik ile hesaplama olarak istatistik arasındaki ilişkiye dayanan benzer türden mekanizmalar toprak ve istatistik arasında da görülebilir (Elden, 2007, s. 578).

Mekân, yönetilen bir mefhum olarak aynı zamanda yönetimsellikten azade bir yapı değildir, bundan dolayıdır ki mekânın düzenlenmesi, idare edilmesi ve yönetilmesi iktidar ilişkileri açısından önem arz eder. Biyopolitik bağlamda ele alındığında ise mekân sınırları belli bir alan olarak toprak şeklinde somutlaştığında sadece içerisindeki ilişkilerin idaresi anlamında değil ancak içerisi ve dışarı ile olan ilişkiler bakımından da önemli bir konumda bulunur. Gerek Agamben'in kamp metaforu üzerinden kurguladığı siyasal alanın sınırlarının içleme ve dışlama mekanizmalarıyla kendisini belli ettiği bir alan olarak gerekse bu içleme ve dışlama durumu üzerinden o toprak üzerinde yaşayan kişilerin maruz kalacakları iktidar pratiklerinin belirlenmesi açısından genelde mekân ve özelde toprak içerisinde (ve dışarısında) biyopolitik vasfı barındırmaktadır. Agamben'in yanı sıra Esposito'nun bağışıklık kavramsallaştırmasının boyutlarından bir tanesi olarak sorumluluktan azade olanın toplumsallığın dışına itilmesi bağlamında yine mekânın biyopolitik vasfı ile karşılaşılmaktadır. İleride daha ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere gerek dışardakinin içeriye alınması olarak, gerek ise sorumluluktan muaf tutarak dışarıda bırakma mefhumları ile kurulan bir bağışıklık mekân, biyopolitika ve iktidar açısından önem arz etmektedir. Bu noktadan sonra Agamben, Esposito ve Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırmaları farklılıkları ve ortak noktaları açısından incelenecek olup bu farklı kavramsallaştırmaların zaman mefhumu ile olan ilişkileri incelenecek ve zaman kavramının biyopolitikanın sadece Foucaultcu bir anlamında değil ancak farklı izdüşümlerinde de önemli kimi yerlere sahip olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2.1.3 Biyopolitika, İstisna ve Bağışıklık

İktidarın nüfusa bütüncül bir biçimde bedenler aracılığıyla yayılması hususunda Foucault'dan farklı bir çıkış noktasına sahip olan Agamben'in savunduğu pozisyonu anlayabilmek adına ilk önce modern devlet kavramsallaştırmasına yakından bakmak gerekmektedir. Agamben'in modern devlet tanımının ve düşüncesinin Foucault'dan ayrıldığı nokta; modern devletle biyo-iktidarın ilişkisi Agamben için zaten geçmişten

günümüze gelen çıplak hayatla devlet ilişkisini doğrudan ortaya koymasından kaynaklanmaktadır (2020, s. 15). Modern devlet, dışlayarak işleme mekanizmasını her daim çalıştıran ve bu mekanizmayı çalıştırabilmesi yani kişileri dışlamak suretiyle tanıyarak gören ve kabul eden bir yapıdadır. Bu kabul etme pratiği modern devletin kişileri “işleminin” koşulu haline gelir. Modern devletin tüm topluma yayılan bu biyopolitik vasfı aynı zamanda homo sacerin de tüm topluma yayılması, bir anlamda toplumu oluşturan bireylerin kutsal insana (aynı zamanda kutsallığının yanı sıra lanetli olana) dönüşmesi şeklinde yorumlanabilir.

Mekân sınırları belli bir alan olarak ya da Elden’in aktardığı biçimde (2013, s. 322) bir devlet sınırına gönderme yapacak şekilde toprak (territory) biçiminde ele alındığında mekânla homo sacer arasında kurulan irtibat da daha rahat görülebilecektir. Homo sacer sınır dışı edilmesine doğrudan bir lüzum bulunmamakla birlikte sınır dışı edilebilecek olup bundan dolayı kimsenin sorumlu tutulmayacağı ya da tutulamayacağı kişidir. Onun bedeni belli bir mekândan kolaylıkla dışlanabilecek ya da sınırları belli olan bir mekâna yine aynı şekilde kolaylıkla kapatılabilecek olandır. Zamanla olan ilişkisi ise homo sacerin kamusal ortak bir zamansallıktan geri ya da azade bırakılabilecek olmasıyla ilişkilidir. İlerde de ele alınacağı üzere homo sacer ve istisna hali arasında temel bir ilişki bulunmaktadır. Bir istisna hali olarak olağanüstü hal zamanları homo sacerin ‘göründüğü’ zamanlar olarak yorumlanabilir. Buradan hareketle, homo sacerin var olduğu zamansallık normun dışında olan istisna bir zamansallıktır, olağan olanın dışarısında kalır. Bu zamansallıkla ona karar verenin egemen olduğu göz önüne getirildiğinde ise homo sacer, egemen ve zamanın idaresi arasındaki ilişkisellik açığa çıkmaktadır.

Agamben için modern devletin özelliklerinden bir tanesi bütün ulusuna kutsal insan vasfını yayması ve tüm ulusu, ulusun tüm bedenini kendi müdahalelerine açık bir hale getirmesidir. “[...] ana görev olarak halkın bedeninin formasyon ve gözetimini üstlenebilecek tek devlet, özde ulusun hayatını ta kendisi üzerine bina edebilen bir devlet olabilirdi” (Agamben, 2020, s. 177) alıntısı bu formasyon ve gözetim yoluyla biyo-iktidar görünür kılan modern devlet aracılığıyla doğrudan kişilerin kendi bedenlerinde dahi çıplak hayatın kol gezdiğini ortaya koyma vasfına sahipken aynı zamanda da iktidarın bedenlere yayılmasının farklı bir örneği olarak okunabilir

(Agamben, 2020, s. 167). Kendine ait bir bedeni, zamanı, iradesi ve hatta neredeyse bir varlığı olmayan kutsal insanın tüm topluma ve toplumun bedenlerine yayılması, nüfusun ortak zamanının kendisinden koparılmasına ve hem nüfusun bizzat kendisinin hem de nüfusun zamanının doğrudan iktidara eklemlenmesine örnek olarak görülebilir.

Foucault ve Agamben arasındaki biyopolitika okumalarındaki temel farklardan başka bir tanesini olarak Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırmasında herhangi bir yargı değerinden yoksun olarak pozitif bir çerçeve hâkimken Agamben'de ise negatif bir genel çerçeve kendisini göstermektedir. Foucault'nun bakış açısından kurulan bir biyopolitika okumasında nüfusa yönelik bir ihtimam durumu göze çarpmaktadır. Nüfusun birer parçası olan kişiler hayatta tutulmalı, bedenleri güçlendirilmeli, yaşamları korunmalıdır. Bunun için sağlık politikaları, güvenlik gereksinimleri gerektiğinde bizzat iktidarın kendisi tarafından kişilere sunulmaktadır. Kişilere ve toplumun geneline yönelik bu önemseme, ihtimam gösterme durumunda atlanmaması gereken önemli nokta ise gösterilen özenin iktidar ilişkileri içerisinde ve iktidarın yararına olan sınırlar çerçevesinde gösterildiğidir.

Agamben'in Foucault'dan farklılaştığı nokta işte burada görünür bir hale gelir. İhtimam ile ortaya konan pozitif anlayışın yanı sıra Agamben bu ihtimamın dışında kalan uygulamalar üzerinden iktidarın bireyleri ve toplumları öldürdüğü, sakat bıraktığı, işkence ettiği ve hatta kendi öznelliklerinden kopardığı örneklere bakarak biyopolitikanın negatif bir okumasına odaklanır. Bir anlamda denebilir ki Foucault ve Agamben arasındaki farklılık aynı zamanda biyopolitika kavramsallaştırmasında Foucault'nun cevap vermekten sakındığı noktalara Agamben'in cevap arayış çabasıdır. Agamben'in biyopolitika anlayışında iktidarın yararı Foucault'daki gibi temel bir yerde durur, ancak devamı farklıdır; iktidarın faydası adına kişiler öldürülebilir, sınırlar çiğnenebilir ve haklar askıya alınabilir. Kişilerin ve toplumların selametine işleyen yapılar ile aynı anda onları öldüren, işkence edebilen ya da kurban eden yapıların bir aradığı kendi tezatlığını doğurur. Bu tezatlıktan kurtulabilmek adına hukukun askıya alındığı, bir anlamda hukuk eliyle yaratılan bir boşluğun oluşturulduğu istisna hali kavramsallaştırması karşımıza çıkmaktadır.

Homo sacer istisna halinde toplumun selameti adına kurban edilebilen kişidir. Öldürülemeyen ancak kurban edilebilen homo sacer arafta veyahut boşlukta durur,

hukuki bir boşluk ya da hayvan ve insan arasındaki bir boşluğa benzeyen bu alan bütün istisna mekânları gibi gerçek anlamda mükemmel bir boşluktur. Ele alınması gereken ne hayvan ne de insan hayatıdır, ancak kendinden ayrı bırakılan ve dışlanan bir hayat, çıplak hayattır (Agamben, 2004, s. 32). Bu boşluk meşruiyetini hukuki zemininden temin eder. İstisna hali bir hukuk sistemine ihtiyaç duymaktadır, hukukun askıya alınabilmesi için iktidarı belli bir çerçeve içerisinde sınırlayan hukuk sistemi istisna hali için bir ön koşuldur. Hukuk istisna halinde askıya alınabilmesi adına var olmak ve belli başlı sınırlar koymak zorundadır aksi halde her türlü sınırın kaldırabileceği bir istisna halinin anlamı kaybolmaktadır.

Hukuk ile ilişkisi göz önüne alındığında istisna hali hukukun ortadan kaldırılışı olarak görülmemelidir. Hukuk istisna halinde hala varlığını korumaktadır ama pratikte askıya alınmış bir vaziyette beklemektedir. İstisna hali hukuka ihtiyaç duymakta ve doğrudan hukuk yoluyla ve hukukun içerisinde kurulmaktadır. Hukuk, kendisini askıya alan, askıya alabilme yetkisine sahip bir normu yaratır ancak bu normun uygulanabilmesi, bir istisna halinin ortaya çıkarılabilmesi için kendisini sınırlamalı ve bu sınırın dışında kalan alanlardan çekilip o alanlarda bir boşluk bırakmalıdır. Hukukun varlık göstermediği alanlarda boşluğun hukuku olarak istisna hali karşımıza çıkmaktadır.

İstisna hali yasal bir biçimde sahip olunamayacak bir hal olarak belirir, öte yandan eğer hukuk istisnayı kullanıyorsa istisna hali yasamaya atıfta bulunur ve onu kapsar. İstisna hali bundan dolayı canlı varlığı hukuka bağlayan ve terk eden ilişkinin her tanımının ön koşuludur (Agamben, 2005, s. 1). Bu noktada istisna hali ile biyopolitika arasındaki ilişki de ortaya çıkmaktadır. İstisna halinin biyopolitik vasfı canlı varlığın hukuk yoluyla kuşatılmasındadır (Agamben, 2005, s. 3). Kişi hukuk aracılığıyla yasal olarak sahip olduğu kimliklerini ve özellikle de vatandaşlığını kaybedip istisna hali içerisinde sadece çıplak hayatıyla, başka bir deyişle her türlü müdahaleye açık hayatıyla var olur.

Kendisine ait ne bir bedeni ve hatta ne bir zihninin kalmadığı bir varlık formu olarak Agamben'in *Tanık ve Arşiv*'de bahsettiği "Muselmann" örneği verilebilir. Muselmann kelimesinin kökeninde doğrudan bir görüş birliği olmasa da farklı açıklamalardan yola çıkılarak betimleyici bir tanım yapılabilir; Arapça anlamında yola çıkılarak kendisini Allah'ın iradesine bırakan, teslim eden ve bu teslim olmadan hareketle Auschwitz'te Müslüman/Muselmann olarak adlandırılan kişiler kendi iradeleri ve bilinçleri olmayan

kişiler olarak görülmektedir. Bu açıklamaya ek olarak toplama kamplarındaki ağır şartlardan ötürü hareketlerindeki ve zihinsel melekelerindeki kayıplardan ötürü sanki “İslam’a uygun bir şekilde” hareket eden kişilerdir. Agamben’in deyişiyle pek de kabul görmeyen bir açıklama olarak ise Muschelmann (kabuk-adam) yani “kıvrılıp kendini içine kapatmış” kişi kelimesine de bir gönderme vardır (2017, s. 47). Nihayetinde istisna halinin ilan edildiği mekânlar olarak toplama kamplarında kişi kendisine ait her şeyi –Yahudiliğini bile- kaybetmiş bir şekilde sadece yaşamaktadır ve bu kayıp hukuk aracılığıyla sağlanmıştır.

İstisna hali bir yargısal düzenin dışında ya da içinde olan bir alan değildir, hukukun ne içinde ne dışında olan veyahut hem içinde hem dışında olan bir alandır. Tanımlama problemi bir eşik ya da farksızlık alanını ilgilendirir. İçeri ve dışarısının birbirini dışlaması yerine bulanıklaştığı bir alan olarak görünür. Bir anomi olarak norm ile yargısal düzende bağlantılıdır (Agamben, 2005, s. 23). Hukuk tarafından yaratılan boşluk doldurulması gereken bir eksikliği değil ancak düzenin askıya alınabilmesinin hukuki bir garantisidir. Hukuk düzeni, normun konumu ve uygulanması arasında aşırı durumlarda hukukun uygulanmasının askıya alındığı bir alan olarak istisna hali var olur. Uygulanması durdurulsa da hukuk bir güç olarak varlığını sürdürür (Agamben, 2005, s. 31).

Egemen, Schmittci bir anlamda istisna halini ilan etme yetkisine sahip kişidir. İstisna halinin biyopolitik vasfı göz önüne alındığında aynı zamanda iktidarın sınırsızca ilerleyebileceği, kendisini her türlü kısıtlamadan azade bir biçimde var edebileceği bir zaman ve uzam olarak istisna hali karşımıza çıkar ki Foucault’nun daha önce tartışıldığı şekliyle iktidarın sınırlanmasında bir araç olarak hukuk ve bu sınırlamayı sağlayan ekonomi politiğin Agamben’in okumasında Foucault’daki işlevlerine sahip olmadığı görülebilir. Zamanı iktidarın kendisini var etmesine yönelik ontolojik bir araç olarak ele aldığımızda istisna hali ve zaman mefhumunun ilişkisi de anlam kazanır. Toplumun selameti adına gerek ihtimam göstererek gerekse öldürerek iktidar kendisini istisna zamanlarında, bu zamansallığı araçsallaştırarak her türlü sınırdan azade bir biçimde var edebilme imkânına sahip olmaktadır.

Bu noktada iktidarın yaşatması ve öldürmesinin arasındaki tezatlığın giderilmesinde istisna halinin okumasını yapan Agamben’in verdiği cevap Esposito için yetersiz

kalmaktadır. Yaşatma ve öldürme yani bir anlamda Foucault ve Agamben arasındaki boşluğu Esposito bağışıklık kavramıyla doldurmaya girişir. Bağışıklık kavramına bakıldığında temelde aşılamanın arka planındaki bireyin ya da toplumun kolektif bedenine onu korumak adına sakınılan tehdit unsurunun belli bir dozunun zerk edilmesi mantığı görmek mümkündür.

Espositocu bir biyopolitika tehlike olarak görülen mikroba karşı saldıran bir yapı değil ancak onu sonsuzca üretendir. Bağışıklık, tehlike veyahut problemi ortadan kaldırmak için sterilizasyonu kullanmaz, aksine aşı yoluyla hastalığı üretir ve onun belli bir dozunu hastalığın daha geniş bir çerçeveye yayılmasını engellemek için kullanır (Levinson, 2010, s. 244). Başka bir deyişle yaşatmak adına ölümün deneyimlenmesi durumu bağışıklamanın paradoksal yapısı içinde somutluk kazanır (Kartal, 2018, s. 200-201). Kavramın kökenine inildiğinde İngilizcede “immunity” olarak geçen kavram Latince *immunitas* kavramından türemiştir. Yükümlülük, zorunluluk, hediye ve karşılıklılık anlamlarına gelen *munus* kavramı hem *immunitas* kavramının hem de İngilizceden toplum olarak çevrilen “community” kavramının Latince kökü olan *communitas* kavramının kökenidir. Esposito burada *munus* kökünden türeyen toplum (community) ve bağışıklık (immunity) kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya serer. *Cum* öneki ile *munus* kelimesinin birleşmesinden oluşan “communitas” kavramı bir yükümlülük ya da zorunlulukta ortak olan topluluğa işaret eder (Esposito, 2010, s. 6). Buna karşıt olarak “immunitas” kavramı yükümlülük ya da zorunluktan muaf ya da azade olma anlamına gelmektedir (Esposito, 2011, s. 12). Toplumsal bir yükümlülüğün azade olma, zorunluluğun dışarısında bırakılma bir anlamda bağışıklık yoluyla kendi içine kapanarak toplumun dışına çıkarılma olarak görülebilir.

Burada Agamben ve Esposito arasında bir paralellik bulmak mümkündür; Esposito için zorunlulukta kurulan ortaklık yoluyla topluma dâhil olma ile Agamben’de hukuk aracılığıyla yaratılan bir ortaklık, başka bir deyişle bir vatandaşlık ile toplumun parçası olma birbirlerine benzerlik gösterir. Öznenin hukukun askıya alınmasıyla dışlanması ya da bağışıklıkla toplumdaki azade bırakılması bu iki düşünürün biyopolitika okumalarında karşımıza çıkar. Esposito’ya bir ek olarak Sloterdijk da bağışıklık ve toplum arasında bir ilişki kurarak bireylerin bağışıklıklarının arttıkça toplumsallıklarının azaldıkları yorumunda bulunur (2013, s. 154). Bağışıklanmayı bir çeşit nefes alanlarının

(breathing spaces) ayrımı üzerinden kurulan atmosferik bir izolasyon olarak kabul eden Sloterdijk için bu durum sosyal dünyadan bir kopuş, ayrılış anlamına gelmektedir (2009, s. 99). Campbell bu iddiayı ilerleterek ayrımın öyle bir derece ulaştığını belirtir ki artık diğer canlı formlarıyla bağlantının zorlaştığını iddia eder (2011, s. 98). Burada Agambenci bir anlamda homo sacerin ne insan ne de hayvan olarak düşünülmemesi Campbell tarafından da tekrar edilmiş olarak düşünülebilir.

Esposito, Agamben'in yaptığı gibi bu okumayı daha ileriye götürmeyi tercih etmeden toplumun dışında bırakılan kişilerin sadece çıplak hayatları ile var olduğu bir noktaya gitmez. Esposito Agamben gibi yaşamı *bíos* ile *zoé*'ye indirgemez ancak onun düşüncesinde *zoé* tinselleşerek belli bir özü ifade eder (Kartal, 2018, s. 217). Homo sacerin kutsallaştırılması adına öldürülmesi gerekir, bir anlamda homo saceri homo sacer yapmak ve hayatın korunmasını sağlamak için ölümün üretilmesi bir gereklilik haline gelmektedir. Hayat ile ölüm arasındaki sınır bundan dolayı bulanıklaştırılmalı, yaşayanların dünyasını korunması için kutsanacak olanını o dünyadan ayrılması gerekmektedir (Esposito, 2011, s. 66). Esposito için homo sacerin *zoé* indirgenmesi değil ancak tinselleştirilip toplumun korunması adına bir öze dönüştürülmesi burada görülebilir.

Bağışıklık bir iktidar dispozitifi olarak okumaya tabi tutulduğunda onun hem bir enstrümanı hem de bir savaş alanı olan bedeni (Esposito, 2011, s. 127) ve bağışıklığın sınırlarını kavramak daha kolay hale gelecektir. Bağışıklık Esposito için ölümün yokluğu ya da ortadan kaldırılması değildir, çünkü ölümün ortadan kaldırıldığı yerde yaşam da var olamaz; sınırları tanımlanamaz, çoğaltılamaz, korunamaz ve güçlendirilemez. Yaşam, Platoncu anlamda farmakolojik olarak ölümün belli bir miktar dozunu içine alarak bağışıklık kazanır. Sağlıklı olanın ne olduğu ölümün ya da hastalığın ne olduğu hakkındaki karara bağlıdır (Esposito, 2011, s. 136). Eğer zehrin çaresi olarak zehir kullanılıyorsa, hastalık ve sağlık arasındaki ilişki de mutlak bir karşıtlık üzerinden kurulamaz. Hastalığın olduğu yerde sağlık, sağlığın olduğu yerde de hastalık vardır. Hastalığın çaresi Esposito için onun kontrollü bir idaresiyle kalıcı bağışıklık sağlamaktır (2011, s. 140-141).

Bu noktada Esposito için ölüm de yaşam da birbirini dışlamak yerine iç içe geçmiş bir şekilde karşımıza çıkar. Eğer biyopolitika gerek bireyin tekil bedenine gerekse

toplumun kolektif bedenine yönelen bir politika olarak görüldüğünde yaşamı koruyup güçlendiren ve aynı zamanda toplumsal ve bireysel boyutundan ötürü devletin ekonomik, yasal ve siyasal çıkarlarıyla olan ilişkisini de gösteren bir nitelik kazanır (Esposito, 2011, s. 153). Ancak Foucaultcu biyopolitikadan esinlenen bu tanımda Foucault'nun belirttiği biçimde arkaik egemenlik anlayışında görülen öldürme hakkında karar alma niteliğiyle biyo-iktidarın yaşamı kollayan, koruyan ve ona ihtimam gösteren anlayışının mekanik bir biçimde karşı karşıya getirilmemesi gerekir. Ölüm de yaşamın ve yaşam da ölümün içerisinde algılanmalıdır (Esposito, 2011, s. 152).

Ölüm ve yaşamın iç içe geçen durumunda Levinson'un dikkat çektiği nokta değerlidir. Levinson, Espisito için Foucaultcu bir anlamda hayatın yayılması ve sürdürülmesi olarak gördüğü biyopolitika tanımıyla bir sorun yaşamadığını ancak bu tanımdan yola çıkarak hayatın sadece biyolojik bir vasa indirgenmesi ihtimalini kendisine mesele ettiğini iddia eder (2010, s. 239-240). Ardından ekler, eğer öteki olarak görülen bir çeşit virüs ya da başka bir deyişle biyolojik bir tehlikeye indirgenirse aynı olan da keskin bir biçimde biyolojik olana indirgenir. Yaşamın sürdürülmesi adına ötekinin katli Levinson'un Esposito okumasında kendisini asıl tehlike olarak gösterir. Tehdit olan temelde öteki değildir, öteki ya da tanınmayan bedenin tehdidin taşıyıcısı olarak görülmesi ve izlenemeyen, gözlenemeyen ya da kontrol edilemeyen tehlikeyi hissettiren olarak kabul edilmesidir (Levinson, 2010, s. 240).

Esposito'nun *Bíos: Biopolitics and Philosophy* adlı eserinde bir muamma olarak ortaya koyduğu duruma yani yaşamı hedefleyen bir iktidar anlayışının yürürlükte olduğu bir dönemde nasıl oluyor da ölümün bu kadar yaygın bir şekilde kol gezdiği sorununa cevap da bir anlamda verilmeye başlanmıştır. Ölümün ve yaşamın beraberliği olarak bağışıklık kavramı Esposito için bu muammaya bir cevap olma niteliği taşır (Esposito, 2008, s. 45). Gerek bireyin bedenine yönelik, onun sağlığının korunması ve zayıf düşmemesi için yapılan müdahaleler olarak bağışıklık gerekse toplumun korunması adına topluma zararlı öğelerden toplumun temizlenmesi, "immunitas" köküne referansla topluma zararlı olduğu düşünülen öğelerin toplumun dışında bırakılması olarak bağışıklama mekanizması bu cevabı açığa sermektedir.

Esposito'nun bağışıklık okumasında toplumsal sorumluluk düşüncesi önemli bir yer kaplamaktadır. Onun toplumsal sorumluluktan ya da başka bir deyişle toplumdan azade

veya muaf olma durumu ile bağışıklığı ilişkilendirmesi aynı zamanda mekân ve zaman çerçevesinde de bir okumaya tabi tutulabilir. Kişiyi sorumluluktan azade mekânda bırakma ve bundan dolayı toplumsal zamansallığın dışına çıkartma olarak görülebilecek olan bir bağışıklık durumu Esposito'nun düşüncesinde mekân ve zamanı yan yana getirmektedir.

Son söz olarak, Esposito'nun bakış açısından yola çıkılarak toplumu toplumun geri kalanından bağışıklamaya karar veren kişi egemendir denebilir, üyeleri egemen iktidara tabi olduklarında ve toplum daha fazla tehdidi kabul edemediğinde, egemen iktidarı kurarak kendisini bağışık kılar (Campbell, 2008, s. xii). Agamben'in istisna hali kavramıyla beraber okunursa Esposito için egemen, bağışıklığa karar verendir yorumu yapılabilir. Kimlerin, hangi biçimde toplumdan azade bırakılacağına ya da bağışık kılınacağına karar veren egemen iktidarın kendisidir.

Agamben ve Esposito'nun biyopolitikayı ele alış perspektifleri zamansallığın biyopolitikanın farklı yorumlanışlarını görme açısından önemlidir. Zamanın biyopolitika ile beraber okunması biyopolitikanın bütüncül bir yaklaşımında mümkün olan bir olgudur. Toplumdan dışlanabilen, onun zamansallığından kopartılabilen ve bir anlamda bu zamansallıktan kopartılma ile birlikte toplumsal bir geçmiş ve belleğin de dışında bırakılabilen kişilerin maruz kaldıkları bu durumlar Stiegler'in iç ortam kavramsallaştırmasıyla beraber el alındığında biyopolitik vasıflarını taşımaktadırlar. Toplumsal bir zamansallık olarak geçmiş ele alındığında ondan azade bırakılma durumu aynı zamanda geçmiş kavramsallaştırmasının toplumsallığına bir atıfta bulunarak onun yapısına yönelik kimi fikirleri de içerisinde barındırmaktadır. Buradan hareketle zaman ve onun geçmiş, şimdi ve gelecek olarak ele alınması bir sonraki kısımda odaklanılacak olan temel noktalardır.

2.2. ZAMANIN SOMUTLAŞTIRILMASI ADINA GEÇMİŞİN BİRİKTİRİLMESİ

2.2.1. Zamanın Birikimi ve Şimdinin Kurulumu

Zaman kavramının somutlaşması onun, hem toplumsal hayata yönelik müdahalelerde bir araç olarak işlev kazanmasında, hem de kendisine müdahale edilebilir bir pozisyonda bulunmasında görülebilir. Michel Foucault'nun Heterotopya

kavramsallaştırması bu pozisyonda açıklayıcı bir özelliğe sahiptir. Heterotopyalar gerçek bir mekânla sahip olmasalar bile diğer mekânlarla ilişkileri bulunan ütopyalara bir karşı-mekân olarak karşımıza çıkan yerlerdir (Foucault, 2014, s. 295). Köken olarak hetero ön eki ve topos kelimelerinin birleşiminden gelen heterotopya kavramı başka mekânlarla yönelik bir düşünceyi çağrıştırmaktadır. Foucault, heterotopya tartışmasını açarken ilk önce bir mevki (site) tartışmasını açar, Foucault'nun mevki veyahut bir yaşam alanı problemi "bir amaca ulaşmak için hangi yakınlık ilişkilerinin, insani unsurların, hangi depolama, dolaşım, saptama ve sınıflandırmaların tercihen akılda tutulmasını bilmektir." (Foucault, 2014, s. 293). Mevkilenmenin getirdiği bu insani unsurlar, depolama, dolaşım, saptama ve sınıflandırma tercihleri heterotopya kavramının zamanın bir araç olarak iktidar ilişkilerindeki belli bir amaca dair kullanımını gösterir niteliktedir.

Geleneksel zamansallıklarına yönelik bir kopma deneyimleyen insanlar heterotopyalar aracılığıyla işleyen heterokronileri deneyimlemekte (Foucault, 2014, s. 299) ve farklı zamansallık deneyimleri zamanın biriktirilmesi işlevi gören müze ve kütüphanelerde görülebilmektedir. Gerek içinde saklananlara yönelik müdahaleler aracılığıyla zamanı bölümlendirme işlevlerinden, gerekse saklananları zamanın etkilerinin dışına çıkarabilmelerinden hareketle müze ve kütüphaneler heterokronilerin gerçekleştiği mekânlar olarak bir okumaya tutulabilir.

İdealize edilen mekânların gerçek hayatta kurgulanmaya çalıştığı yerler olan heterotopyaların farklı türleri arasında zamanın sonsuza dek birikimi işlevini üstlenmesinden ötürü müze ve kütüphanelerin yeri önemlidir (Foucault, 2014, s. 299). Bu biriktirme, bir anlamda dış etkilere karşı koruma çabası ve aynı zamanda biriktirilen nesnelere zamanın etkilerinin dışına çıkarılması anlamına gelmektedir. Kimi bilgilerin ve dokümanların arşivlenerek saklanması, korunmaya alınması, zamanın etkilerinin dışına çıkarılması saklanan bu nesnelere sabitleme ile mümkün olmaktadır.

Biriktirmek, saklamak ve korumak adına sabitleme çabası kendisini arşivleme içerisinde göstermektedir. Bu sabitleyerek tecrit etme durumu aynı zamanda heterotopyaların işlevlerinden biri olan nüfuz edilebilir kılma durumunu da ortaya çıkartmaktadır (Foucault, 2014, s. 300). Arşivlemenin saklama veyahut koruma işlevlerinin yanı sıra aynı zamanda saklananları ya da korunanları müdahaleye açık hale getirmesi özelliği de

burada görülmektedir. Başka bir deyişle müzeye ya da kütüphaneye konan bir eser sadece gelecekte başvurulabilecek bir kaynak olarak korunmaz. Aynı zamanda geleceğe yönelik bir müdahale olarak gelecekte geçmişin nasıl ve hangi şekillerde hatırlanmasının ya da unutulmasının arzulandığı da arşivleme sayesinde ortaya çıkmaktadır.

Bilginin yarınlara hangi şekilde ulaştırılacağı gibi hangi bilginin ne amaç ile ulaştırılacağı arşivlemenin odak noktalarından birisidir. Bir anlamda geçmişte yaşanan bir olaya ya da ortaya çıkan bir duruma yönelik şu anda kayıt altına alma işlemi aynı zamanda bu olayın kayıt altına alındığı günün bakış açısından nasıl ele alındığının ve geleceğe aktarılması sırasında hangi biçimde aktarılmasının istendiğini ortaya koymaktadır. Müze ve kütüphane gibi arşiv mekânları geçmişin geleceğe belli bir amaç doğrultusunda biriktirme yoluyla aktarılmasında önemli bir role sahiptir.

Müze ve kütüphane gibi arşiv mekânları üzerinden yapılan aktarımlar hatırlama ve unutma pratikleri noktasında karşımıza iki temel durumu çıkartmaktadır. Bunlardan ilki hatırlama ve unutmanın çeşitli kurum ve kuruluşlar üzerinden ve onlar aracılığı ile gerçekleşmesi ve ikinci olarak da aktarılacak veyahut hatırlanacak olanların arşiv içinde sabitlenmesi ya da hatırlanmayarak unutulacak olanların arşiv dışında bırakılarak arşiv içindeki korunmadan yoksun bırakılması durumudur. Zaman idare edilen bir şey olarak ele alındığında onun geçmişte somutlaşan hali de hatırlama ve unutulmanın idaresi olarak görülebilir. Kimi çeşitli kurumlar üzerinden gerçekleşen hatırlama ve unutma pratikleri iktidar ilişkileri içinde gerçekleşen eylemlerdir, geçmişe yönelik hatırlama ve unutma pratikleri gerek bugünün mekânını düşünme hususunda gerekse ait hissedilen topluluğun şekillenmesi noktasında rol oynamaktadırlar (Cesari, 2017, s. 18).

Feuchtwang için (2010, s. 285) hatırlayanlar toplumların kendileri değildir, bilginin aktarımı hususunda sadece kurumlar rol almaktadırlar. Hatırlanan şeyin kurumlar aracılığı ile bir hafızaya veyahut anlatıya dönüşme rolü içinde geliştiği, dönüştüğü ve değiştiği toplumlardaki iktidar ağlarının ve onların somutlaştığı kurumlarının içinde şekillenir ki bu kurumlar heterotopyalar biçiminde müze ve kütüphane gibi arşiv mekânları olarak görülebilir.

Peter Osborne, *Politics of Time* adlı eserinde tarih anlayışının farklı bakış açıları tarafından hangi şekillerde konumlandırıldığını ele alır ve bu bakış açıları arasından tarihi kendi içerisinde bütünlüklü bir yapıda gören anlayışın aynı zamanda zaman anlayışını da belli bir bütünlük içerisinde ele aldığını iddia eder (Osborne, 1995, s. 30). Osborne'nun iddiasına göre bir disiplin (bilim dalı) olarak tarihselliğin oluşturulmasında gelecek sadece 'olumsuz' bir biçimde karşımıza çıkar. Gelecek, boş bir rezerv veyahut kaynaktan daha fazlası değildir. Gelecek, tarih olmayı bekleyen daha uzak bugünler için muhtemel bir geçmiş olarak bir nevi sırasını beklemektedir.

Geçmişin geleceğe yayılması, onu olaylar ile doldurması geleceği pasif bir nesne olarak konumlandırır. Tarih disiplini sadece geçmişten daha fazlasıdır, birincil olarak ilgilendiği meselesi geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki ilişkilerdir (Osborne, 1995, s. 33). Geleceğin geçmiş tarafından pasif bir noktada konumlandırılması görüşü ile tarihin bu geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkilerle ilgilenmesi üzerine dikkat edilmesi gereken bir yerdir. Geleceğin içi boş bir şekilde görülmesi ve doldurulması gereken bir şey olması düşüncesi belli bir tarih yazım anlayışının bu boşluğu şimdiki zaman adına doldurması için bir gerekliliği olarak okunabilir. Gelecek şekillendirilebilen ve şekillendirilmesi gereken bir yapı olarak yorumlanır. Bir anlamda geleceğe bugün için yön verme durumu burada zamanın idare edilen bir şey olması vasfıyla kendisini gösterir. Eğer "şimdi", dünün bugün için geleceği olarak düşünülürse şimdi ile geçmiş arasındaki ilişkilerde şimdinin kurulması ya da başka bir deyişle inşa edilmesi adına içi boş olarak kabul edilen bir gelecek anlayışı da açıklayıcı olacaktır.

Geleceğin olumsuz olarak algılanması bir disiplin olarak tarihselliğin bakış açısından onun içinin boş, olmamış ya da kendisini gerçekleştir(e)memiş bir biçimde bulunduğu ön kabulüne tabi sayılmasından ötürüdür. Tarihsellik için bu 'olumsuz boşluk' doldurulması gereken bir alandır. Aynı zamanda bu içi boş gelecek anlayışı tarih ya da geçmişin oluşumu için, kendini gerçekleştirmesinde veya tahayyül edilmesinde kurucu bir momenti de imler. Geleceğin bir anlamda inşa edilmesi gereken yapısı geçmişi de inşa edebilecek olan bir potansiyele işaret etmektedir. Geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkiler demetinin tarihin birincil odak noktalarından bir tanesi olması işte burada kendisini bir kez daha açığa çıkartır. Geçmişte olan ya da gerçekleşen olayların gelecekteki boşluğun içini doldurması adına bugün için inşa edilen bir geçmiş tahayyülü

ile karşılaşılır. Bu anlayış aynı zamanda tarihsel ve zamansal bir bütünlük anlayışına yönelik ihtiyacı da ortaya koymaktadır. Şimdinin tamamlanmamışlığı için geçmişin bir bütün olarak algılanabilmesi gerekmektedir (Osborne, 1995, s. 35).

Geçmiş - şimdi - gelecek şeklinde süregelen bir insanın kurulabilmesi adına bu üçlü yapının kendi içerisinde bir bütünlük gerekliliği ortaya çıkar. Ancak bu kurulumun temellerine inildiğinde karşımıza bütünlüğün aslında paradoksal bir yapıya büründüğü gelmektedir. Geçmiş – şimdi – gelecek bütünlüğünün kurulabilmesi adına geçmişte olan kimi olayların ele alınıp geleceğin boşluğunun inşa edilmesi amacıyla bugünün kurulma süreci, geçmiş – şimdi – gelecek sürekliliğinin geçmiş – gelecek – şimdi biçiminde kurulması ile ortaya çıkmaktadır. Kurulmak istenen süreklilik aslında yapısı itibari ile kurulduğu anda paradoksal bir çerçeve içerisinde.

Türkçeye olaylaştırma olarak çevrilebilecek *event-ization* kavramı bir seçim veyahut seçmek anlamında Stiegler'in düşüncesinde kendisini açık eder, Stiegler için olaylar hafızaya alınarak kaydedilir ve olaylaştırma belleğin bir işlevidir (2009, s. 100). Neyin hatırlanıp hatırlanmadığı ya da hatırlanan şeyin hangi biçimlerde hatırlanacağı sorusu da bu noktada işlevsellik kazanır ki bu durum şimdinin kurulumu ile irtibatlıdır. Hatırlanacak olanın seçimi olarak olaylaştırma bir anlamda geçmişte olanın şimdi içerisinde bir olaya bürünmesi olarak görülebilir, bu olaya bürünme durumu şimdi için bir fonksiyona sahip olmalıdır. Geçmiş şimdide gelecek ve şimdi için hatırlanmalıdır.

Hafıza ve hatırlama ilişkisini incelerken Stiegler keskin bir yorumda bulunur; onun için hafıza sadece hatırlandığında vardır (2009, s. 117). Hafızanın hatırlanabilmesi için hafızanın hatırlanabilir olana indirgenmesi gerekir, hafızanın hali hazırda orada olana yönelebilmesi adına unutulması gereklidir (Stiegler, 2009, s. 117). Stiegler'in bu açıklamasından yola çıkarak olayların kaydedildiği ancak sadece hatırlandığında kaydedilmiş olarak görüldüğü çıkarımında bulunulabilir. Hafızanın ya da başka bir ifade ile arşiv altına almanın görülebilmesi için hatırlanması gerekir. Bir anlamda kayıt altına alınan hatırlanandır ve sadece hatırlandığı takdirde kayıt altına alınmış olduğu anlaşılır. Hatırlanabilmesi için ise unutulması gereklidir, unutulmuş olan aynı zamanda hatırlanabilme potansiyeline de sahip olandır, başka bir ifade ile hafıza kendi varlığına kavuşabilmesi adına unutulmuş olanla irtibatta olmalıdır.

Günümüzde şimdi bize üretilmiş, uydurulmuş, inşa edilmiş bir biçimde gelir. Günümüzün şimdisi gerçek anlamda tarihsel değil ancak zamanın bir eseri olarak kapatılan, iç içe geçen ve kısa devre yaptırılmıştır (Stiegler, 2009, s. 120). Şimdinin üretimi veyahut inşa edilmesi hususunda Stiegler ve Osborne'nun düşüncesinde paralellik bulmak olasıdır. Osborne'nun bakış açısından geçmiş – şimdi – gelecek yapısında şimdinin üretilmesi adına geçmiş bir anlamda bugün ya da şimdi için hatırlanmalıdır.

Hafıza unuttur çünkü geçmiş olanın geçmiş olduğu gerçeği bir zorunluluktur. Geçmiş hatırlandığı şimdinin içerisinde küçülür ya da azalır, eğer bu küçülme ya da azalma olmamış olsa geçmiş, geçmiş olma vasfından yoksun kalır (Stiegler, 2011, s. 28). Hafızanın hatırlanıp var olması daha spesifik bir ifade ile şu anda var olması adına unutulması bir gerekliliktir. Hafıza ya da başka bir deyişle hatırlama pratiklerinin somutlaşabilmesi için şimdi içerisinde ve şimdinin belli bir parçası olarak gerçekleşmesinden ötürü belli bir oranda geçmiş, şimdide küçülmeli veyahut azalmalıdır. Zamanın somutlaşması adına hatırlanması gerekmektedir. Hatırlanan zaman, geçmiş olarak karşımıza çıkar ve bu karşılaşmada geçmiş hatırlanıp somutlaşması adına nüfuz edilebilir ve müdahaleye açık bir hale gelir, zaman geçmişte hatırlandığı sürece somutlaşmaktadır. Bu müdahale edilebilirlik için ise somutlaşan zamanın belli başlı sınırlar içerisine kapatılması bir anlamda hapsedilebilir, sabitlenebilir ve kristalize edilebilir olması gereklidir. Bu noktada geçmişin sabitlenmesi ve bu sabitlenme yoluyla zamanın müdahale edilebilir bir forma bürünmesi hususunda geçmişi sabitleme pratikleri olarak arşivlenmesi veya başka bir deyişle sergilenmesi gelir. Bu bağlamda bir sonraki kısımda geçmişin ve dolayısıyla zamanın sabitlenmesi adına arşiv, müze ve kütüphanelerin konumu tartışılacaktır.

2.2.2. Arşiv, Müze ve Kütüphane

Hatırlananların dönüşümünde arşivler işlevseldir. Arşiv mekânları dünü alır ve iktidar ilişkilerine maruz bırakarak bugün için gerekene çevirmektedir. Başka bir deyişle, bugün içinde bulunan iktidar ilişkilerinin gereklilikleri geçmiş olan dünün şekillenmesinde rol oynamaktadır. Shore, (2000, s. 41) bu durumu “insanların geçmişi nasıl deneyimledikleri, bugünü algılamalarına içkindir, bundan dolayı tarih, topluluk tahayyül edebilmede merkezidir.” diyerek ortaya koyar. Bugünün hakikatine uygun bir

hatırlamanın geçmiş ile olan bağlantısı bir anlamda bugün için gereken bir geçmişin oluşturulmasıdır. Assmann ve Czaplicka için (1995, s. 130) hiçbir anı ya da hatıra içinde geçmişi barındırmaz, geriye kalan sadece herhangi bir toplumun o gününe ait çerçevesi ile içinde bulunduğu zamanı yeniden inşa etmesidir. Bruno Latour'un deyiimiyle herhangi bir şey geleneksel olarak doğmaz; ancak kesintisiz bir inovasyon aracılığıyla geleneksel olmayı seçer (1993, s. 76). Geçmişin bugün için gereken inovasyonu "geleneksel olanı" ortaya çıkartmaktadır. Toplumların yapma etme biçimleri veyahut geleneklerinden kurulan bir biyopolitika düşüncesinde iktidarın bu geleneklere müdahil olabilmesi bu noktada kendisini gösterir. Buradan hareketle bu inşa sürecinin iktidar ilişkilerinden bağımsız olduğu düşünülemez. Geçmiş zaman, bugünün inşası ve yarınlaraya yönelik çeşitli iktidar ilişkileri içinde yönetilen ve yönlendirilen bir araca dönüşmektedir.

Hatırlama ve unutma pratiklerinin karşımıza çıkardığı ikincil durum olarak aktarılabilecek olanın sabitlemesi gerekliliğidir. Hatırlamanın bir tekniği ve biriken zaman heterotopyası olarak müze ve kütüphane bu sabitleme işlevinde mekânsal bir kesit sunmasının yanı sıra belli bir dönemsel aralığı da ortaya koymaktadır. Bu kurumlar dönemsel aralıklar yaratarak aktarılabilecek bilgileri zamansal bir kesit içine sabitler. Sabitleme ya da kristalize etme gerekliliği gerek aktarım gerekse aktarılabilecek olanın organizasyonu için bir ön koşuldur (Assmann & Czaplicka, 1995, s. 130-131).

Farklı biçimlerde tahakkuk eden hatırlama pratiklerinin belli bir anlatı, ideoloji ya da yönetim anlayışı etrafında toplanılabilemesi adına bir ortaklık gerekmektedir. Bu gerekliliğe örnek olarak Hobsbawm'ın belirttiği üzere "[...] ulusun, devletin ya da hareketin ideolojisi veya bilgi sermayesinin parçası haline gelen tarih, aslında halkın hafızasında saklananlardan değil; işi bunu yapmak olanlarca seçilen, yazılan, resmedilen, popülerleştirilen ve kurumsallaştırılan bilgi paketlerinden oluşur." (2006, s. 16).

İktidarın geçmiş zaman araçsallaştırması üzerinden şimdide görünürlük kazanması zamanın idare edilen bir şey olarak düzenlenmesi ile ilişkilidir. Daha önce bahsedildiği üzere, gerek iktidar anlayışının kendisinin bizatihi değişimi gerekse bu değişimden kaynaklı olarak iktidar teknolojileri aracılığıyla uygulanan kimi pratikler çeşitli değişimler geçirmiştir. Bu değişimler sonucunda iktidarın hem kendi kaynağının

geçirdiği dönüşümler hem de bu yeni teknikler ışığında yönetirken kullanacağı ve nasıl yönetmesini gösteren bilginin üretilmesi hakkında temel kaynak nüfusun kendisi olmuştur. Nüfusa yönelen bir iktidar anlayışı, nüfus için ve nüfusun kendisiyle beraber hareket eden, kendisinin de bir parçası olduğu nüfusun içinde üretilen ve yönetme edimini bu nüfusa içkin bir şekilde yürüten bir yapıya bürünmüştür.

Belli bir odak noktasından çıkarak her an ve her yerde üretilmesine bağlı bir olguya dönüşen iktidar için zaman bir araca dönüşmekte ve bununla beraber iktidar tekniklerinin bilgisi üretilirken nasıl üretileceği konusunda hatırlama ve unutma pratikleri aracılığı ile yol gösterici bir role bürünmektedir. Zamanın bu iki görünümünün ortak noktası nüfustur. Buradan hareketle tezin bir sonraki bölümü olan zaman, beden ve teknoloji bölümünde nüfusu oluşturan bedenlerin iktidarın verimlilik adına hangi zaman anlayışlarına ve yönetimlerine maruz kaldığına odaklanılacaktır. Bilginin kaynağı olarak beden ve bedene yönelik algının değişirken cinselliğin oynadığı rolü ve bu değişim sonunda insan bedeni üzerinde iktidarın kendisini var ettiği zaman alanının geçirdiği dönüşümler tezin ilerideki bölümünün odak noktaları arasında gelmektedir. Bu noktalara ek olarak teknoloji aracılığıyla bedenin maruz kaldığı dönüşümler ve bu dönüşümlerle beraber kişilerin özneliklerinde yaşanan değişimler de bir sonraki bölümün odaklandığı noktalar arasında gelmektedir.

3. BÖLÜM: ZAMAN, BEDEN VE TEKNOLOJİ

İktidarın kaynağı olarak nüfusun görülmesi aynı zamanda kişilere yönelik olan yaklaşımı ve iktidar teknolojilerini de değişime sokmuştur. Michel Foucault'nun Cinselliğin Tarihi'nde (2020) vurguladığı üzere bu durum nüfusun bir bütün olarak algılanıp buna göre kimi politikaların uygulanmasının yanı sıra aynı zamanda iktidarın tek tek kişileri de odak noktasına koymasına sebebiyet vermiştir. Kişiler kendi ortamları içerisinde iktidar yoluyla şekillenmektedir. Bu süreçte disiplinlerin payı önemlidir zira disiplinler aracılığı ile şekillendirilen kişiler üzerinden iktidar hakikatin kendisini üretebilmekte ve bu üretim sonucunda birey ve onunla ilgili olan bilgiyi ortaya çıkartmaktadır (Foucault, 2019b, s. 286-287). İktidarın tek tek bedenlere işleyebilmesi, kişiye ve bedenine has bilginin üretimi için elzem bir konum işgal eder. Bedenlerin kaynaklık ettiği bilgini üretiminde cinsellik karşımıza çıkmaktadır. İleride daha detaylı olarak bahsedileceği üzere cinsellik gerek tikel bedenlerin birbiri ile olan ilişkisinde gerekse üreme işlevinden dolayı toplumsal sonuçları ile birden fazla boyuta sahiptir. Aynı zamanda hâkim sınıflar üzerinden bir zamana yayılma pratiği olarak cinsellik farklı şekillerde işlevler de kazanmaktadır.

Beden ve zaman ilişkisi içerisinde cinselliğin rolü önemli olsa dahi bu ilişkide bir yere sahip olan tek dispozitif cinsellik değildir. Özellikle teknolojinin rolü yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu noktada modern saatlerin kullanımının yaygınlaşması beden ve zaman arasındaki ilişkide kritiktir. Genelde teknoloji ve özelde saatler aracılığıyla bedene yönelik bir pratik olarak ele alınacak olan sömürgeci pratikler bu hususta karşımıza çıkmaktadır. Bedenin zaman anlayışındaki değişime sebebiyet vermesi ve aynı zamanda tarihe ve tarih yazımına yönelik olarak altında yatan düşünce sistemiyle sömürgecilik, kendine has bir zamansallık yaratmaktadır. Sömürgeciliğin bu zamansallığının bağışıklık kavramı ile beraber okunması sömürgecilik, zaman ve biyopolitika kavramlarını bir araya getirme imkânı sunan bir okuma pratiği ihtimali ortaya çıkartmaktadır.

Saatlerin başka bir rolü ilerde de bahsedileceği üzere hem geçmişteki sömürgeci pratiklerde hem de günümüzdeki enformasyon sistemlerinde kendisini göstermektedir. Günümüzdeki boyutlarını ortaya serme hususunda Gilles Deleuze'ün denetim toplumu

kavramlaştırmasıyla teknoloji, zaman ve iktidar ilişkisini açığa sermektedir. Bu çok boyutlu ilişkinin bir kesişim noktası olarak bedenın konumu sağlık ve biyokapital bağlamında kendisini açık eder. Bedene dayanan bir sermaye birikimi sadece bedensel emek üzerinden değil ancak doğrudan bedenden alınan veriler ve bilgilere de dayanmaktadır. Bir kaynak olarak görülen bedenden teknoloji vasıtasıyla çekilen veriler ve onun belli başlı bir birikime tabi tutulması Rajan'ın biyokapital olarak adlandırdığı kavramı karşımıza getirmektedir. Bedenin kaynağı olduğu tıbbi bilginin biriktirilip kullanılması aynı zamanda tıp yoluyla bir gelecek tahayyülüne kapı aralamaktadır. Genom araştırmaları, kişilerin bedenlerinden çekilen verilerin incelenip gelecekte bir kişinin hasta olup olmayacağına yönelik bir tahmin yürüterek geleceğin daha gerçekteşmemiş ve hatta gerçekteşip gerçekteşmeyeceğinin dahi bilinmediği bir şu anın kurulmasındaki konumunu sermaye ve iktidar ilişkileri ile birlikte düşünme imkânı tanımaktadır.

Zaman, teknoloji ve gözetim ilişkileri incelenmeye başlandığında bir iktidar dispozitifi olarak teknolojinin gerek gözetim gerek ise zaman algısı üzerindeki etkileri görülebilir. Teknoloji, gözetim ve zaman olguları birlikte bir okumaya tabi tutulduklarında kapitalizm bu okumanın önemli bir parçası olarak kendisini göstermektedir. Teknolojinin rolü gerek kişilerin verilerinin toplanması gerekse kişilerin kendi hakikatlerine yönelik sağlık ve hastalık üzerinden geleceğe yönelen bir söylemin kurulmasında elzemdir.

Teknoloji bedenın verilerine dayanan bir gözetim ağının temel parçası iken aynı zamanda bedenın tamamına yönelik olarak sadece biyolojik anlamda değil ancak insandan gelebilecek her türlü veriye dayalı bir gözetim ağı şeklinde de işlev görür. Bu noktada Byung-Chul Han'ın "Dijital Panoptikon" ve "Şeffaflık Toplumu" kavramlaştırması anlamlıdır. Sürekli olan bir gözetimin teknoloji yoluyla gerçekteşiyor oluşu bir panoptikonu andırırken aynı zamanda dijitallik bu durumun teknolojiyle olan ilişkisini de göstermektedir. Verilerimiz ve bilgilerimiz artık gözler önündedir, saklanacak, mahremi korunacak ya da güvende tutulacak bir şey kalmamıştır. Her şey ağın içerisindedir. Bu noktada uyku gerek güvenlik gerekse mahremiyet noktalarında kapitalizm ve iktidarla olan ilişkisinde anlam kazanır. Uyku güvenli hissetmeye ihtiyaç duyulan bir alan olarak aynı zamanda belli başlı bir mahremiyeti de beraberinde getirir.

Her ne kadar Freud özellikle rüya bağlamında uykuların uyanık olan zamanla ilişkisini incelerken uykunun dış dünya ile tam anlamıyla kopuk olmadığını gösterse dahi uyku ve uyanık olan veya başka bir deyişle aktif olunan zaman arasındaki önemli farklardan bir tanesi uyku esnasında göreceli olarak iktidar ve kapitalist ilişkilerden azade olmaktır.

İktidar ve kapitalizmin mutlak anlamda nüfuz edemediği bir alan olarak uyku kendine has biçimde direnç gösteren bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada uyku zamanının doğrudan sermayeleşemiyor olması o uyku zamanının algılanma şeklini değiştirerek sermaye ilişkilerine tabi tutulmasını getirmektedir. Sermaye ve uyku arasındaki ilişki, kesintisiz akan bir sermaye zamanıyla onu kesintiye uğratan uyku zamanı arasındaki çatışma ile kurulmaktadır. Doğrudan kazanımı olmayan bu mücadelede uyku vaktine tam anlamıyla nüfuz edemeyen iktidar ve sermaye ilişkilerinin uyanık olunan zaman üzerinden müdahale etme çabası görülebilir. Uyanık olarak geçirilen zamanın veyahut insanların aktif olarak emek gücüne katıldıkları zamanın kendi içerisinde düzenlenmesi, uykuda geçirilen zamana yönelik dışsal bir müdahale olma özelliğini taşır; mesai saati kavramı, vardiya mantalitesi, fazla mesai ve onun saatlere ayarlı bir biçimde ücretlendirilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yine teknolojinin bir iktidar dispozitifli olma durumu burada saatlerin kullanımının yaygınlaşmasında tekrar görülür.

Saatler sayesinde özellikle sanayi devriminin ardından E.P. Thompson'ın gösterdiği şekilde iş temelli ve saat temelli zaman ayrışmasına gidilmiştir. Temelde işin doğasına içkin olan doğal bir zamansallık olarak görülen iş temelli zaman anlayışından sermaye adına daha verimli olan, zamanın metalaşp bir piyasa düzeni içerisine takasa konu edilebilir bir hale gelmesinde rol oynayan saat temelli zaman anlayışı iş temelli zaman anlayışının yerini almaya başlamıştır. Tezin bu bölümünde yukarıda bahsedilen unsurlar daha detaylı bir şekilde ele alınıp bahsedilen bu ilişkilerin biyopolitik bağlamları incelenecek ve biyopolitika ve zaman odakları arasında incelenecek olan bu ilişkilere açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

3.1. BEDEN VE BİLGİ

3.1.1. Cinsellik ve Bilgi

Zaman aracılığıyla kişilerin, şeylerin ve bedenlerin düzenlenmesi disiplinlerin ortaya çıkışından daha önce görülen bir mefhumdur ancak disiplinler bu zaman kullanımını daha da ince ayrıntılarına indirerek bedenlerin iktidar ağlarının oluşumunda katkısı olan kurumlara tabiiyeti adına yeniden kurgulamıştır (Foucault, 2019b, s. 226-228). Verimlilik adına zamanın düzenlenmesi ve kullanılması her ne kadar iktidar kavramının modern anlamından önce de var olsa dahi ortaya çıkan yeni iktidar teknikleri sayesinde iktidarın yayılımı bu iktidar tekniklerinin ve zaman yönetiminin de topluma yayılmasını sağlamaktadır. Foucault bu durumu zamanı düzenleme usullerinin incelenmesi olarak adlandırmaktadır (2019b, s. 227). Bu noktadan sonra eskiden manastırlarda görülen zaman ile kontrol ve dakiklik mefhumları manastırlarla işlevsel olarak benzerlik gösteren eğitim kurumları ve sağlık kuruluşları yoluyla yayılmaya başlamıştır. Bedenin zaman aracılığıyla ve zamana göre disipline edilmesi aynı zamanda verimli iktidar kavramı ile birlikte okunabilir. Bu noktada öğrencilerin eğitim işini aksatmadan olabilecek en yüksek çıktı ile görevlerine devam etmeleri ile hastaların tedavi süreçlerindeki zaman kontrolü bu kavram çevresinde daha da anlam kazanmaktadır. İktidarın yayılımı sadece okullar ve hastanelerle sınırlı kalmamıştır.

Özellikle ordu içerisindeki zaman kontrolü ve dakiklik mefhumu belki de görülebilecek en keskin sınırlara ve kısıtlamalara sahip olanıdır. Verilen emirlerin anında uygulanması, ordunun senkronize bir biçimde organize olması adına bütün bileşenlerin aynı anda hareket etmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Zaman yönetimi sadece askerlerin çeşitli hareketleri ne kadar sürede yapacaklarını değil aynı zamanda birbirleriyle uyum içinde olmalarını sağlamak adına da önemlidir. Ordudaki zaman yönetimi hem beden üzerinden hareketleri düzenlemekte hem de bir uyum sağlaması adına çok işlevli bir yapıda ilerlemektedir.

Disiplinler ile bedenler gerek birbirleri ile gerekse kullandıkları nesnelere uyumlu bir hale gelmektedir; “İktidar, bedenle kullandığı nesne arasındaki temasın tüm yüzeyine sızmış bulunmaktadır, onları birbirlerine bağlamaktadır. Bir beden-silah, beden-alet, beden-makine bütünü oluşturmaktadır.” (Foucault, 2019b, s. 231). Bedenlerin birbirleriyle olan uyumunun senkronize bir hale getirilmesi Foucault'nun bahsettiği

üzere bu bedenlerin bir makine uyumu içerisinde işlemesine sebebiyet vermektedir. Parçaları değiştirilebilir, birbirilerine eklenebilir veyahut çıkartılabilir bir beden makinesi haline gelen bireyler işlevselliğe indirgenmektedir (2019b, s. 246). Farklı bedenlerin birbirleriyle eş zamanlı hareketinin sağlanması aynı zamanda onların optimal bir düzeyde düzenlenmesiyle mümkün hale gelebilir. Her bedenden çıkarılabilecek maksimum faydanın kazanılması bu uyumlu bedenlerin oluşturulmasında başat bir rol oynamaktadır (Foucault, 2019b, s. 247). Zaman, bedene nüfuz eden bir iktidar aracı olarak burada karşımıza çıkar. Bedenlerin ve uzuvlarının nasıl hareket edeceği, hangi senkronizasyona tabi olacağı, hangi saatte ve hatta dakika hangi işi yapmaları gerektiği ve hangilerini yapmamaları gerektiği veyahut başka bir deyişle hangilerinin yasaklandığını görme hususunda zamanın kullanımı önemlidir.

Bedenlerin geniş anlamıyla bir karşılıklılık ilişkisinde içine girdiği uyum, kaynağı beden kendisi olan ve bedene yönelik olan bilginin oluşumunda kullanılmaktadır. “[...] belli bir beden siyaseti, insanların birikimini itaatkâr ve yararlı kılmanın belli biçimi.” (Foucault, 2019b, s. 441) haline getirmektedir. İktidarın topluma yayılımı ve kaynak olarak kişileri kullanması aynı zamanda bilginin üretildiği mekanizmaların da yayılımını göstermektedir. Bilgi, toplumdaki tek bir kaynaktan çekip çıkarılan bir bilme nesnesi olarak değil ancak toplumsal kurumların beraber eş zamanlı bir şekilde ürettiği bir yapıdan çıkagelmektedir. Bilgi, belirli bir ilişkisellik ağı içerisinde çok katmanlı olarak üretilir. Bu tarz topluma yayılan bir kaynağa sahip olması bilginin bir anlamda “doğal bir norma” olan yakınlığının da göstergesidir. Bilgi, kaynağını içerisinde üretildiği toplumun cezai ile psikolojik karakterleşmesi arasındaki ilişki; tıbbi ve hukuki kararlar arasındaki ilişki; hukuki sorgulama, güvenlik ve adli soruşturma ile tıbbi sorular, klinik incelemeler ve biyografik anlatılar arasındaki ilişki; bireylerin davranışları ardındaki ailevi, cinsel ve suçla ilgili normaler ile patolojik semptomlar arasındaki ilişki; hastanelerdeki tedaviler ile hapisanedeki ceza sınırlandırmaları arasındaki ilişki gibi ilişkiler ağından alır (Foucault, 2019c, s. 62).

Başka bir deyişle bilgi üretimindeki parçalı ve katmanlı yapı gerek bilginin kaynağı gerekse üretim mekanizmalarının yayılımı, üretilen bilginin üretildiği topluma has bir yapıda olduğu anlayışını meşrulaştırmakta ve o bilginin içinde üretildiği toplum için daha kolay kabul edilebilir bir forma sokmaktadır. Kendi normallliği içerisinde üretilen

bilgiyi toplum, gerek kabul etme safhasında gerekse üretiminde bilginin kaynağı olarak yer alması noktasında daha kolay bir şekilde sahiplenebilir. Bir anlamda bilgi üretiminde toplum ve onu oluşturan bireyler kaynak olma işlevini bir zorlama çerçevesinde yapmak yerine bu bilginin üretimine gönüllü bir şekilde kaynaklık etmekte ve bu durumu içselleştirip normalize etmektedir.

Üretildiği topluma içkin bir yapıda bulunan ve bundan dolayı normalize edilme imkânına sahip olan bilgi ile iktidar arasındaki bağ ve bu bağın kabullenilmesi noktasında Michel Foucault karşımıza cinselliği öne sürer. Cinselliğin tarihsel olarak inşası ve iktidar pratikleri 18. yüzyılın başlarından itibaren giderek birbiri içine girmiş olup bu zamandan sonra cinsellik ve iktidar arasındaki ilişkiler bir nüfusa yönelik modern bir meseleye dönüşmeye başlamıştır (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 169-170). Nüfusu oluşturan bireylerin tikel olarak kendi bedenleri ve nüfusun bir kolektif beden olma özelliğinden ötürü cinselliğin bilgisi birden çok katmanlıdır. Kişinin bedenine yönelik bir imgeye işaret eden cinsellik bu özelliğiyle bireysel bir ifade biçimi iken aynı zamanda kişiye özgü bir öznellik biçimi oluşturmasından ötürü kişinin başkalarıyla olan ilişkilenmelerinde de yer tutmaktadır (Pelusi, 2006, s. 32).

Bu noktada cinselliğin hem kişilere has hem de onların toplumsallıkları sonucunda nüfusa yönelik olarak bilgi üretiminde oynadığı rol daha açık bir şekilde görülebilir. Traub (2010, s. 252) bu anlayışı destekleyen bir bakış açısıyla cinselliğin epistemolojik bir mesele olarak ele alınabileceği iddiasında bulunur. Bu iddia cinselliğin iktidar ilişkileri içerisinde nüfusun bilgisine ulaşmanın bir aracı olarak görülmesi mantığını göstermektedir. Foucault için cinsellik bir kesişimdir. Bireylerin cinsellikleri ve bu cinselliklere yönelik normlar üzerinden bedenlere yönelik pratikler ile cinselliğin sonuçları açısından ortaya çıkan nüfusların üreme pratiklerinin karşılaştığı cinsellik bir kesişim alanıdır (Foucault, 2020, s. 104). Cinsellik hem bireyler üzerinde etkilerini gösteren hem de nüfusu ve içindeki farklı sınıfları etkileyen bir dizi pratiği konu edinmesinden dolayı bir kavşak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dreyfus ve Rabinow, Foucault'nun cinsellik anlayışının sadece biyolojik bir noktaya referansla kurulmayan tarihsel bir yapı olduğunu düşünür (1982, s. 168). Doğrudan biyolojiye odaklı bir referans yerine tarihsel bir sürece bağlı olarak görülmesi cinselliğin toplumsallığını gösteren bir işaret olarak algılanabilir. Bireyler arası ilişkiler bütünü

olarak toplumsallık cinsellikten azade bir yapı şeklinde algılanmamalıdır. Bu toplumsallığa ek olarak cinsellik bireysel de bir meseledir; saklı ve özel zevklerle, beden için kimi tehlikeli aşırıya kaçmalarla, gizli fantezilerle ilgilidir. İnsanın bireyselliğinin özü ve kişisel kimliğinin çekirdeği ya da merkezi olarak görülür. Bu durum cinselliğin modern bir anlamda, iktidar ilişkileriyle beraber kendisini daha da görünür kılarak ortaya çıkmasıyla bireyselliğe ve toplumsallığa yerleşimi olarak görülebilir (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 171). Cinsellik 18. ve 19. yüzyıllarda kişilerin özneleşmelerindeki atfedilen rolü nedeniyle önem kazanmaktadır. Gerek burjuvazinin kendisini bir sınıf olarak inşasında gerek ise bireysel olarak kişilerin bedenlerinin kaynaklık ettiği ve buradan nüfusla olan ilişkisi çerçevesinde bir bilgi türüne sebebiyet vermesinden ötürü cinsellik toplumsal ve bireysel kesişimlerin iktidar ilişkileri açısından önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cinsellik, toplum ve bireyler üzerinde uygulanan bir iktidar dispozitifine dönüşmektedir. Dispozitif olarak cinsellik biyo-iktidarın bir uzantısı biçiminde kişileri sınırlayarak, onların cinselliklerini bastırarak veyahut engelleyerek hareket etmez, aksine cinsellik bir anlamda kişilerin bedenleri aracılığıyla çoğaltılır ve yayılır (Foucault, 2020, s. 41). Cinsellik, kişilerin bedenleri üzerinde tanımlanarak, ince ayrıntılarına inilip farklılaştırılarak çeşitlendirilir ve bu farklılıkları kendine özgü bir isimlendirme ve tanımlama ile sabitler. Kişilerin cinsellikleri, farklarından yola çıkılarak çeşitli tanımlamalar üzerinden bedenlere ve davranışlara sabitlenen bir alanı oluşturur ve aynı zamanda bu alan, iktidar tarafından farklı cinsellikler biçiminde bedenlerin yeni iktidar müdahalelerine açıldığı bir alanı da yaratmaktadır (Foucault, 2020, s. 42).

İktidarın müdahalelerine açılan daha geniş bir alanda bedenlere ilişkin bilgi, cinsellik sayesinde üretilmeye başlanır. Cinsellik ve iktidar arasındaki ilişki her ne kadar daha eski zamanlara dayansa dahi 18. yüzyılda karşılaşmaya başladığımız burjuva veyahut kapitalist toplum iki noktada kendisinden önceki iktidar türlerinden ayrılmaktadır. Bu noktalardan ilki yukarıda da bahsedildiği üzere kısıtlama ve bastırma üzerinde kurulan bir cinsellik değil aksine yayılan bir cinsellik olarak karşımıza çıkar.

İkinci olarak ise cinselliğin hakikatının ortaya çıkartılması hususunda iktidarın bu hakikat söylemine dair cinselliği yeni bir aygıt olarak ortaya çıkarmasıdır (Foucault,

2020, s. 55). Oluşturulan bu araç veyahut dispozitif kendisine yönelik söylemi yaygınlaştırarak bir anlamda cinselliği bizim hakikatimizi söylemeye mecbur bırakmakta ve söylenenlerden yola çıkarak cinsellik sayesinde öznenin bilgisini oluşturmaktadır (Foucault, 2020, s. 55). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak, Foucault'nun belirttiği üzere (2020, s. 56) özneye dair ortaya çıkan bu bilgi, cinselliğin kendisine has özelliklerinden ötürü değil ancak cinselliğin çeşitli iktidar taktikleri çerçevesinde kullanılmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. “[...] bedenlerin uyarılmasının, hazların yoğunlaştırılmasının, söyleme kışkırtmanın, bilgilerin oluşumunun, denetim ve direnmelerin güçlenmesinin bazı önemli bilgi ve iktidar stratejilerine göre birbirlerine eklendiği” (Foucault, 2020, s. 78) bir şebeke olarak karşımıza çıkan cinsellik bu iktidar taktiklerinin ne olduğunu anlama konusunda açıklayıcıdır. Bir nesne olarak cinsellik, iktidar ilişkileri içerisinde aynı zamanda araçsal bir boyut da kazanmıştır. Cinselliğin bir araç olarak görülmesinde burjuva sınıfı temel bir işlev görmektedir.

3.1.2. Sınıfın Cinselliği

Burjuvazinin cinsellik tertibatını kullanarak amaçladığı gaye “gelecek zaman” içerisinde anlam kazanmaktadır. Temel problematik, toplumların alt tabakalarının cinselliklerinin bastırılması, üremelerinin önlenmesi veyahut engellenmesinden ziyade yöneten üst sınıfların cinselliklerinin daha sağlıklı, daha uzun ömürlü, daha güçlü bir yaşam uğruna doğacak çocuklarının ve soylarının devamının sağlıklı olmasıdır. Cinsellik tertibatları tarihsel olarak ilk önce burjuvaziye bağlayan bir yapıda görülmeye başlanır (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 169). Cinsellik yoluyla ilk başta kendini ve soyunu korumaya, bir anlamda kendi varlığını olumlamaya çalışan burjuva sınıfı için toplumun alt tabakalarının cinselliği herhangi bir problem ya da çözülmeyi, idare edilmeyi gerektiren bir durum yaratmamış ancak daha sonraları ekonomik ve siyasal denetim ve kontrol amacıyla düzenlenilmeye çalışılan bir alana dönüşmüştür.

Burjuvazinin kendi bedenini, sağlığını ve yaşamını kutsama, onu koruma ve yüceltme anlayışı cinsellik tertibatlarının kullanımıyla kendisini etkileme biçimi olarak kabul edilebilir. Bu uğurda ortaya konan çabanın çeşitli sebepleri arasında; aristokrasinin kan yoluyla kurduğu soyluluk ve bu sayede ortaya çıkardığı devamlılık bağına burjuvazinin cinsellik ve gelecek nesiller yoluyla sağlama çabası görülebilir. Cinsellik, burjuvazinin

kendisini kanın kutsallığından, işçi sınıfından ve cinsel tehlikeleri taşıyanlardan ayırdığı bir yerdir (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 168). Bir anlamda aristokrasinin ortaya koyduğu soylu ve sıradan ayrımının burjuvazi için yeni bir yorumla okunması ve bu ayrımın devam ettirilmesi cinsellik tertibatı aracılığıyla gerçekleştirilir.

Cinselliğin burjuvaziyi düzenleyen bir aygıt olmasının yanı sıra aynı zamanda toplumun farklı diğer kesimlerine de yayılmasıyla beraber özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kolektif bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Devlet organizasyonu bu düzenleme ihtiyacını karşılayabilecek potansiyele sahiptir. Bir iktidar stratejisi olarak cinsellik aynı zamanda devlet aracılığıyla belli başlı anlamlar kazanmaktadır. Bu noktada cinselliğin bedenler ve daha özeldede çiftler üzerinde bir tür sorumluluk alanı olarak görülmesi durumu fark edilmektedir. Çiftlerin üreme yoluyla gelecek nesilleri üretmesi ve bu üremeyi tehlikeye atabilecek her türlü durumdan uzak durup korunmaları bu sorumluluğu gözler önüne serer.

Devletler tarafından cinselliğe yönelik uygulanan politikalar gerek çocuk yapmaya teşvik politikaları, gerek çocuk yapmanın engellenmesi, kimi korunma çeşitlerinin yasaklanması veyahut teşvik etmeye yönelik doğrudan ya da kimi farklı politikalarıyla dolaylı olarak yürütmeye konması bu duruma örnek olarak verilebilir. Kişilerin cinselliklerinin idaresindeki bir hata hem tikel bir oluşum olarak ailenin hem de sosyal bir beden olarak toplumun sağlığına ve geleceğine yönelik tehlikeli kimi olumsuz durumlara sebebiyet verebileceği düşüncesi bu noktada görülebilir (Dreyfus & Rabinow, 1982, s. 172). Kişilere yüklenen bir sorumluluk alanı olarak cinsellik bu noktada Espositocu bir anlamda toplum (community) ve sorumluluk ilişkisini de akla getirmektedir. Toplumun sağlığı adına kişilere belli bir sorumluluk yüklenmesi ve bu sorumluluğun kişilerin bedenleri üzerinden çeşitli iktidar ilişkileri içerisinde gerçekleşmesi en nihayetinde devlet, iktidar, cinsellik ve biyopolitika bağlamında okunabilir.

Burjuvazi için yapılacak olan evlilikler sadece yeni iş fırsatları, ekonomik ve siyasi güç ve nüfuz kazanma amacı taşımamaktadır; doğacak çocukların sağlığıyla ilgili olarak aile bireylerinde herhangi bir hastalık ya da sakatlık bulunmadığı da evliliği belirleyen faktörler arasında gelmektedir (Foucault, 2020, s. 90-91). Burjuvazi kendi bedenini cinsellik aracılığıyla gelecek zamanda yaratmakta bir anlamda gelecek nesiller üzerinden

daha gelmemiş olan zamanı kendi var olma mekânı olarak kurgulamaktadır. Geçmiş kan ve soy üzerinden bir referansla bağlanan aristokrasinin aksine burjuvanın gelecek nesiller ve onların sağlıkları üzerinden kendisini geleceğe bağlama çabası burada görülebilir. Bu durumun iki sebebi olarak daha bariz olan birincisi yukarıda da bahsedildiği üzere kendini geçmiş ile olan bağıyla var eden aristokraziyle arasındaki farkı gelecek üzerinden vurgulamaktır. İkincisi ise birinci ayrımdan yola çıkarak sadece iktisadi veyahut siyasi geleceğini garanti alma çabası değil ancak kültürel ve de ideolojik olarak gelecekte var olma çabasıdır (Foucault, 2020, s. 91). Buradan hareketle zamana yönelik bir müdahale, bir anlamda cinsellik tertibatı yoluyla onu düzenleme veyahut idare etme çabası ile zamanın bir araç olma durumu arasındaki ilişki de görülebilir.

Zamanın kimi farklı noktalarda müdahillığe açık olan yapısı onun düzenlenebilen, kullanılabilen ya da belli bir amaç doğrultusunda şekillendirilebilen bir araç olma vasfına gönderme yapmaktadır. Gelecek zamanda var olmaya yönelik bir tertibat olarak cinselliğin burjuvazi tarafından kullanılması zamana yönelik hâkim sınıfın tek müdahalesi olarak görülmemelidir. Başka bir deyişle zamana dair müdahalede cinsellik kullanılmış olan tek dispozitif değildir.

Burjuvazi ya da hâkim sınıfların, bedeni belli bir amaca göre ayarlama çabası daha önce de bahsedildiği üzere ekonomik ve sosyal baskılar ile birlikte kendi bedenlerinden çıkıp toplumun diğer kesimlerine yayılmıştır. “Tabi kılınabilen, kullanılabilen ve geliştirilebilen bir beden itaatkâr bir bedendir” (Foucault, 2019b, s. 209) anlayışı bedenlerin istenilen biçimde şekillendirilmesinin gerekliliğini bir kez daha gösterir. Bu şekillendirmede ise teknolojinin önemli bir rolü vardır. Özellikle saatlerin kullanımının yaygınlaşması burada dikkat çekicidir. Saatlerin yaygınlaşması ile doğal bir durumdan kaynaklanan zaman algısı değişmeye başlamıştır. Bu algı değişiminin sebebi Butola’nın iddiasında görülebilir; Butola (2011, s. 63-64) saatlerin, takvimlerin, zaman çizelgelerinin kullanımının yaygınlaşmasının senkronizasyon ihtiyacından ziyade toplumları ve hayatı kontrol ve inşa etme dürtüsünden doğduğunu düşünmektedir.

Zamanın ölçüm şekli doğaya içkin olmayan bir biçimde yapay olarak dış bir etkene bağlı şekilde değişmeye başlamıştır. Zamanın ölçümünde kişiler ve zaman arasında giren bir icat olarak saat, zamanın sadece ölçüm şeklini değiştirmekle kalmamış aynı

zamanda zamanı bölümlere ayırarak takip edilmesi ve kontrol edilmesi hususunda da yeni pratikler geliştirmiştir (Wan, 2018, s. 3). Saat zamanı, hayatın yeniden organizasyonu ve disipline edilmesi konusunda önemli bir yere sahiptir. Biyo-iktidar zaman ve onun saat aracılığıyla kontrol edilmesi yoluyla yayılımını arttırmakta ve hayata nüfuz edebilmektedir.

Saatlerin kullanımının yaygınlaşması, iktidara yayılabilmesi hususundan yeni alanlar açmaktadır; bu alanlar arasında başlıca öne çıkanlar olarak zamanın en ufak birimleri ve kişilerin bedenleri gelmektedir. Saatler sayesinde kişilerin sadece iş yerlerinde veya okullarında daha etkili ve verimli çalışma adına gözetlenmesi gerçekleşmekle kalmaz, aynı zamanda zamana uygunluk durumuna yönelik bir alışkanlığın da gelişmesi sağlanmaktadır (Wan, 2018, s. 53). Saatlerin bu noktadaki rolü sömürgeci pratiklerde kendisini daha da somutlaştırmaktadır.

3.2. SÖMÜRGEÇİLİK, ZAMAN, BEDEN

3.2.1. Bağışıklık ve Tarihselcilik

Sömürgeciliğin farklı tarifleri bulunuyor olsa dahi temelde sömürgecilik, belli kişiler ya da gruplar tarafından belli bir toprak veya başka kişilerin ya da grupların hareketleri üzerindeki kontrol olarak görülebilir (Horvath, 1972, s. 50). Bu tanım her ne kadar tek bir cümle ile yazılabilse de içerisinde bulundurduğu ‘başka’ ve ‘kontrol’ terimleri tanımın arkasında yatan daha geniş anlamları imler. Buradan hareketle, sadece bu anlamıyla kalmamakla beraber, başkasıyla olan ilişkilene biçimlerinden bir tanesi olarak karşımıza çıkan sömürgecilik öteki ve ben arasındaki biyopolitik bir bağlamda okuma yapmaya elverişlidir.

Ben ve ötekinin biyopolitik bir bakış açısıyla ele alınmasında bağışıklık kavramı değerlidir. Bağışıklık kavramı Esposito için biyopolitik bağlamdaki anlamlarından bir tanesi olarak bünyeye, tehdit unsuru olan organizmanın belli bir dozunun verilmesi ile ona karşı savunma mekanizmasının geliştirilmesinin sağlanması sömürgeciliğin arkasındaki mantıkla irtibatlıdır. Bağışıklık kavramının bu irtibat aracılığıyla ‘yabancı olan’ ve ‘bizden olan’ ile beraber okunabilmesi Harraway’in bağışıklık tanımlaması ile mümkün olmaktadır. Harraway’a göre (2013, s. 275) özellikle 20. yüzyılda bağışıklık sistemi Batı biyopolitikasının diyalektiğinde benin ve ötekinin tanınmasına rehberlik

eden bir haritadır. Harraway'ın bu tanımından yola çıkarak bağışıklığın ilk anlamı olan, bir dış unsurun bünyeye zerk edilmesi ile ikinci anlamı olan dışlama ile tanınma noktasının kesiştiği görülebilir.

Bünyeye yabancı bir tehdit unsurunun verilmesi hususunda bir tanınma durumu belirir; bedene zerk edilenin “yabancı”, “tehdit” ya da “tehlikeli” olarak tanınmaktadır. Eğer bedene dışardan giren organizma tehdit olarak algılanmış ise tekil beden on karşı mücadelesi ya da tehdit altında olanın kolektif beden olmasıyla işgalci olarak görülenin kolektif beden dışına atma çabası bağışıklık ve tanınmanın beraber bir okuması olarak görülebilir. Harraway için sömürgeleştirilmiş olanın işgalci olarak algılanmasında sömürgeci bağlam kendisini gösterir. Avrupa'nın yerküreye “nüfuz etme” hareketlerinde sömürgeleştirilmiş olan “renkli” bedenler enfeksiyon, kirlilik ve düzensizliğin kaynağı olarak kurgulanmakta ve Avrupalılık olarak kabul edilen “beyaz” erkeklige sızmasıyla tehdit olarak görülmektedir (Harraway, 2013, s. 296). İşte bu noktada sömürgeciliğin biyopolitik bağlamı da kendini görünür kılar, biyopolitika sömürgeciliğin bir meşruiyet kaynağı olarak araçsallaştırılmaktadır.

Daha önce tartışıldığı üzere Foucault'nun yönetimsellik anlayışının yayılması noktasında gerek iktidarın hayatın en uç noktalarında üretilerek genişlemesi gerekse dünyaya -her ne kadar doğrudan sömürgeciliğin başlamasına sebebiyet vermemiş olsa dahi- sömürgecilik yoluyla yayılarak kendisini göstermektedir. Sömürgeciliğin biyopolitik vasfı ben ve öteki arasındaki ilişkinin yanı sıra aynı zamanda tarih anlayışının hangi şekillerde yazıldığı ile irtibatlı bir durumdur. Sömürgecilik, biyopolitika ve zaman ilişkisini öncelikle Foucault'nun yönetimsellik kavramından hareketle tarih yazımı ve Avrupa ile Avrupa dışı dünya arasında tartışmak ve ardından ise doğrudan kimi sömürgeci pratiklerdeki beden ve bedenlere yönelik biyopolitik uygulamaların örnekleriyle bu tartışmayı desteklemek yerinde olacaktır.

Dipesh Chakrabarty, *Habitations of Modernity: Essays in the Wake of Subaltern Studies* isimli kitabında gelenekler ve geçmiş arasındaki ilişkiyi sömürgecilik açısından ele alan bir bakış açısından yola çıkar. Chakrabarty, geleneklerin tüm geçmişi mi kapsadığı yoksa geleneklerin sadece bugünlerin kabullerinin geçmiş olarak görülmesi fikrinden mi ibaret olduğu düşüncesini hedefine koyan bir sorgulamayla yola çıkar (Chakrabarty, 2002, s. 39). Bu sorgulamadan hareketle sömürgecilik ve geçmişin tarihselci

(historicist) yazımı arasındaki ilişki ile birlikte bu tarihselci bakış açısı ve iktidarın yönetimsellik içerisindeki varlığı da sorgulanmaya açılmış olur. Foucault'nun yönetimsellik anlayışının dünyaya yayılması noktasında sömürgeci pratiklere gösterdiği önem bir giriş mayetinde kalsa bile Chakrabarty bir anlamda bu modern yönetimselliğin etkilerini genişletmekte ve sömürgecilik ile iktidar ilişkilerini bir sorgulamaya açmaktadır. Biyopolitik yönetimselliği Hindistan üzerinden tartışırken nüfus sayımları örneği üzerinde duran Chakrabarty için bu nüfus sayımlarının temel amacı sadece nüfusa yönelik bilgi toplamak değildir, aynı zamanda Hindistan'ın modern bir yönetimsellik ile idare edilmesi amacını kapsamakta ve istatistiğin sistematik olarak kullanımı modern yönetimsellik ile ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır (Chakrabarty, 2002, s. 84).

Tarihseciliğin Avrupa kaynaklı eleştirisinin Foucault'nun açıklamalarının sınırlarından çıkartıp küreselleşen boyutlarını gözler önüne serme hususunda Chakrabarty önemli bir rol oynamaktadır. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* isimli eserinde Chakrabarty, tarihselciliğin modernite ve kapitalizm yoluyla basitçe küresel bir anlamda değil ancak tek bir merkez olarak Avrupa'da ortaya çıkıp zaman içerisinde dünyaya yayılarak Avrupa dışına çıkışını gösterir (Chakrabarty, 2000, s. 7). Homi Bhaba'nın tarihsel bir modernite anlayışının epistemolojik bir yapı kurulumunda oynadığı rolü eleştirel bir şekilde ele alması ise bu Avrupa merkezli tarihselci anlayışa yönelik yapılan katkılar arasında görülebilir (Bhaba, 1994, s. 239). Foucault'nun ekonomi politik ve piyasa mantığı yoluyla yönetimsellik anlayışının dünyaya yayıldığı yönündeki iddiasına bir ek olarak okunabilecek Chakrabarty'nin okuması aynı zamanda hedefine Avrupalı olarak görülebilecek bir kavrayışın da eleştirisini getirir. İktidar ilişkileri sadece ekonomi politik ve piyasa düşüncesiyle kendi yönetimsel pratiklerini dünyaya yaymaz, bunlara ek olarak geçmiş zamanın bir yazım tekniği olarak tarihselcilik anlayışı ile kendisine yayılmasını sağlayacak olan farklı araçlar edinir. Kısacası tarihselcilik iktidar ilişkilerinin yayılımı açısından bir araç konumunda karşımıza çıkmaktadır. “Önce Avrupa, sonra herhangi bir yer” anlayışı tarihselci bir yaklaşımın örneğidir (Chakrabarty, 2000, s. 7). Her ne kadar Foucault kendi düşüncesini Avrupa ve özellikle de Batı Avrupa içerisinde geliştirmiş olsa dahi Chakrabarty bu anlayışa önemli bir eleştiri ve ek getirmektedir. Modern anlamdaki

iktidar ilişkileri Avrupa içerisinde doğmuş olmasına rağmen Chakrabarty bu ilişkilerin o sınırlar çerçevesinde kalmadığını göstermektedir.

“Önce Avrupa, sonra herhangi bir yer” anlayışı tarihi ya da geçmiş zamanı bir bekleme odası” olarak konumlandırmaktadır; modernite, aydınlanma ve kapitalizm gibi kökenleri Avrupa’da görülen ancak Avrupa’da bu fenomenlerin ortaya çıkışındaki sömürgeci pratikleri görmezden gelen tarihselci bir anlayış, tarihi ‘yeteri kadar gelişmemiş’ toplumların ‘gelişmiş’ toplumların seviyelerine ulaşmaları için daha kat etmeleri gereken yolları olduğu ya da beklmeleri gerektiği bir alan olarak konumlandırır (Chakrabarty, 2000, s. 8).

Sömürgeleştirilmiş toplumların tarihin içerisinde bir bekleme odasında tutulup bir anlamda onların gelişmek için beklmeleri gereken belli bir süre olduğunun imlenmesi aynı zamanda tarafların bir çeşit farklı bir zamansallık içerisinde yaşadığının da söylenmesi anlamına gelmektedir. Bu nokta Johannes Fabian’ın “Aynı Zamandalığın Reddi” (denial of coevalness) kavramı anlamlıdır. Fabian’a göre (2014, s. 31) aynı zamandalığın reddi kavramı kişileri kendi şimdiki zamanından farklı bir zamana yerleştirmeye yönelik ısrarlı ve sistematik bir eğilim anlamına gelmektedir. Sömürgeci pratikler, bir iktidar aracı olarak zamanla beraber incelediğinde kişilerinin kendi zamanlarından veyahut kendi zamansallık algılarından koparılması olarak görülebilecek bu durum anlam kazanmaktadır. İktidarın zamansallığına uyum adına sömürgeci pratiklerde kişilerin kendi yerel zaman ve saat anlayışlarının değiştirilmesine yönelik kimi tarihsel örnekler bu durumu destekler niteliktedir.

3.2.2. Sömürgeci Pratikler ve Zaman

Yönetimsellik mantığı adına belli bir zaman anlayışının standartlaştırılma pratiklerini Hindistan üzerinde inceleyen Ritika Prasad, 1854 – 1905 yılları arasında Hindistan’da demiryolu saatlerinin standartlaştırılması sürecince izlenen üç adımı ele alır. İlk adım olarak demiryolu sistemine göre standartlaştırılan bir saati sistemi ile demiryolunun geçtiği bölgelerdeki yerel zaman sistemleri yer değiştirilir, sonrasında ikinci adım ise demiryolunun geçtiği bölgelerde uygulanan bu saat standartlaştırmasının tüm Hindistan’ı kapsayacak bir saat – zaman sistemiyle değiştirilmesi gelmektedir. Son

adım ise tüm Hindistan'ı kapsayan bu sistemin uluslararası olarak kabul gören Greenwich sistemine entegrasyonudur (Prasad, 2013, s. 1257).

Farklı bir örnek olarak Wan'ın çalışması, sömüren ile sömürülen arasındaki iktidar ilişkileri ve bu ilişkilerin zamanla olan irtibatlarının açığa çıkarılması bakımından değerlidir. Japonya'nın 19. yüzyılın sonunda Tayvan'ı işgal etmesinin ardından Japonların gözünde yeteri kadar modern ol(a)mayan Tayvanlıların modernleşmesi adına Tayvan'da uygulanan politikalar zaman anlayışı ve yönetimi üzerine olan kimi uygulamalar görülmektedir. Tayvan adasının enlem boylamının ölçümü, adanın farklı noktalarına eş zamanlılık adına gözlemcilerin yerleştirilmesi bu uygulamalara verilebilecek farklı örnekler arasında gelmektedir.

İşgalden kısa bir süre sonra adada tren istasyonları, posta ofisleri, gözlemevleri ve yayın stüdyoları Taipei'de bulunan genel merkeze telefon ya da telgraf aracılığı ile senkronize olmaları amacıyla yayınlarından 3 dakika önce rapor vermektedir. 1921 yılında ise vatandaşların zamanın kutlanması, işte ve okulda dakik olunması ve saatlerin kullanımının artması için "Saat Anma Günü" adı altında her yıl 10 Haziran tarihi ulusal tatil ilan edilmişti (Wan, 2018, s. 117). Tayvanlılar üzerinde farklı bir zaman algısının oluşturulması Japonlar açısından herhangi bir problem teşkil etmemekle birlikte bir modernleşme misyonu olarak görülmektedir.

Japon işgali dakikliği, zaman kullanımının etiği ve standart veyahut başka bir deyişle genel geçer bir işleyişe sahip saat sistemini de Tayvan'a yanında getirmiştir (Wan, 2018, s. 118). Tayvanlılar için, mekanik bir zaman anlayışının geliştirilmeye çalışması sadece pratik sebepler ve yönetme kolaylığı için değil ancak doğrudan zamana yönelik bir anlayışın değişmesi için de uygulamaya konan çabalar olarak görülebilir. Bu duruma başka bir örnek olarak ise okullarda çocuklar Japon işgalinden önce zamanı gündelik yaşamlarına içkin bir referans noktası olarak görülebilecek olan güneşin konumundan ya da horozların ötmesinden hesaplarken işgal döneminde saat ya da zaman anlamına gelen "jikan" terimi ay takvimine dayanan zaman kelimesinin yerine kullanılmaya başlanması gösterilebilir (Wan, 2018, s. 119).

Okullar ile alakalı farklı bir örnek olarak öğrencilerin zamanı deneyimlemelerinin soyut kalmaması adına bedensel bir deneyime de ihtiyaçları olduğu düşünülmüş ve bundan

dolayı ritim ve tempo eğitimleri derslerin önemli birimleri haline getirilmiştir. Bu durum akla Foucault'nun bahsettiği 18. yüzyıl Fransa'sındaki askeri talimleri ile ilkökul eğitimlerindeki ritim ve beden alıştırmalarını da getirmektedir (2019b, s. 226-230). Sadece bununla kalmayarak aynı zamanda zaman disiplini bir etik ve vatandaşlık görevi olarak da öğretilmiştir (Wan, 2018, s. 120). Doğrudan bedene yönelik müdahalenin farklı bir örneği ise yine zaman yönetimi aracılığıyla karşımıza çıkmaktadır; senkronize edilen saatler ve hanelerde bulunan radyolar, köylerde yaşayan herkesin saat sabah tam 6:00'da sabah egzersizi yapmalarına aracı olmaktadır. Radyo programlarında yayınlanan müziklere uygun bir ritimle dans etmeleri dahi belirlenen Tayvanlılar eş zamanlılık uyarınca itaatkâr bedenlere dönüştürülmeye çalışılmıştır (Wan, 2018, s. 121).

Zamanın yönetiminin ana hatları ile sömürgeciliğin bir geçmişi olduğunu da hatırd tutmakta fayda vardır. Aynı zamanda beden ve zaman ilişkisini ele alırken zaman yönetimi ile sömürülen bedenlerin en verimli haliyle çalışması beklenen bedenler olduğu gerçeği somut bir biçimde sömürgeci bağlamını göstermektedir. Zamanı gösteren saat ya da çan gibi aletler bedenlerin uysallaştırılması adına fabrika, okul ya da kışla gibi kurumların yanı sıra hayatın farklı alanlarına da sirayet eden iktidar teknikleri ve pratiklerinin araçlarına dönüşmektedir.

Saatlerin kullanımı daha önce görüldüğü üzere doğrudan sömürge pratiklerini de etkilemiştir. Saatler, köle sahiplerine çalışma alanlarındaki emeğin düzenlenmesi ve "verimliliğin arttırılması" adına önemli bir araç olarak görülmüştür. Özellikle yanlarında taşıyabildikleri cep ya da kol saatlerini tercih eden köle sahipleri, çalıştırdıkları köleleri çalışma alanlarında zamana dayalı referansla disipline etmeyi amaçlamışlardır (Wan, 2018, s. 127).

Kölelerin çalışırken boyunlarına çubuklar ucunda bağlanan çanlar hem kölelerin nerede olduklarına yönelik bir işaret verme işlevini yerine getirmekte hem de kaçmaları durumunda gizli bir şekilde hareket etmelerini engellemektedir. Buna ek olarak boyunlarındaki dışarıya doğru çıkan çubuklar sayesinde çalışma saatlerinde rahat bir şekilde yatmalarının ya da uzanmalarının da önüne geçilmektedir. Bu sayede zamanı bildirmek için kullanılan çanlar aynı zamanda kölelerin gerek tutsaklık pratiklerine gerekse köle sahipleri için daha verimli bir şekilde çalışmalarına olanak tanıyan bir araca dönüşmüşlerdir. Sömürgecilikte teknolojik bir araç olarak saatlerin kullanımı bu

sömürgeci pratiklerin hem zamanın bir idaresini sağlaması hususunda hem de bu idare yoluyla bahsedilen pratiklerin bedene nüfuz etmeleri noktasında anlam kazanmaktadır. Ancak teknolojinin zaman ve beden bağlamının sadece sömürgecilikle birlikte somutlaştığı iddiasında bulunmak eksik bir anlayış olacaktır. Bundan dolayı bir sonraki kısımda teknoloji ve zaman arasındaki ilişkisi ele alınacak olup bu ilişki Gilles Deleuze'un denetim toplumu kavramsallaştırması altında genişletilecektir.

3.3. ZAMAN, DENETİM TOPLUMU VE SAĞLIK

3.3.1. Disiplin ve Denetim Toplulukları

Saatler aracılığıyla zamanın eşit biçimde standartlaştırılması zamanın takas edilebilir bir hale getirilmesine sebebiyet vermektedir (Wan, 2018, s. 71). Takas edilebilir olan zaman kişilerin emekleri olarak görünürlük kazanmakta ve ilerde de tartışılacağı üzere işçilerin üretimlerinin iş odaklı olmaktan çıkıp zaman odaklı bir hale gelmeleri bu takasın somutlaşan bir hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Wan, 2018, s. 71-72). İşçilerin giriş ve çıkışları sırasında tam olarak hangi saatlerde giriş-çıkış yaptıklarını ölçmek için kullanılan kart mekanizmaları (punch-card mechanisms) ve zaman çizelgeleri gibi pratikler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kişilerin hayatlarının saat zamanına göre ölçülmesi belli bir aşamadan sonra sadece fabrika, okul, hastane ya da ordu gibi kurumlarla sınırlı kalmamış ve bütün topluma yayılmaya başlamıştır. Bu yayılımla birlikte ölçülen ve ücret ödenen zaman, doğal bir halden çıkarak giderek yapay bir noktaya, başka bir deyişle kişilere içkin olmayan bir konuma yönlendirir. Yapaylık, zamanı hatası olmayan, titiz, düzenli ve kesinlik gerektiren bir yapıya sokmaktadır (Foucault, 2019b, s. 228). Bu hatasız, dışsal ve bir anlamda “mükemmel” zaman anlayışı askeri disiplinde beden ile kesişimi hususunda doruk noktasına çıkmaya başlar. “[...] bedenin, kol ve bacakların, eklemlerin konumu tanımlanmıştır; her harekete bir yön, bir genişlik, bir süre tahsis edilmiştir; bunların birbirini izleme düzeni bir hükme bağlanmıştır. Zaman bedene nüfuz etmekte ve onunla birlikte iktidarın tüm kılı kırk yaran denetimleri de nüfuz etmektedirler.” (Foucault, 2019b, s. 229).

Zamanın bedene işleminde aygıtların kullanımı disiplin mekanizmaları açısından önemli bir durumdur. Lazzarato'nun Deleuze ve Guattari'ye referansla ele aldığı “Makinesel Kölelik” (machinic enslavement) kavramı, zamanın bedene olan nüfuzunda

özellikle teknolojik aygıtların oynadığı role işaret etmektedir. Makinesel kölelik kavramı günlük hayattaki konuşma, yazma, duyma gibi en temel işlevlerde dahi insanlara “yardımcı” olan kimi makineler ve bunların kapitalizm ile onun sabit sermayesi arasındaki ilişkiye atıfta bulunan (2014, s. 13) bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Makinesel kölelik teknoloji ile olan ilişkisi sayesinde aynı zamanda kişileri bir çark ya da dişli olarak konumlandırmakta ve onları yönetilebilir ve değiştirilebilir bir işleve sokmaktadır. Kölelik, işte bu yönetilebilirlik durumundan dolayı kavramın bir parçasıdır (Lazzarato, 2014, s. 25). Kişiler bu yardımcı aygıtların kullanımı sayesinde yönetilmektedir.

Bir aygıtın hangi biçim ya da biçimlerde kullanılacağı hususu iktidarın o aygıtı kullanacak olan bedene yönelik tahakkümünü açığa çıkartmaktadır. Foucault bu durumu “beden-nesne eklemleşmesi” olarak isimlendirir; disiplinler bedenini yapmakta olduğu işi yaparken kullandığı nesnelere ve o nesnelere kullanım biçimleri bedenini nesne ile uyumunu tamamlayan bir niteliğe sahiptir (2019b, s. 230). Askeri düzende bu eklemleşme disiplin aracılığıyla hangi elle, hangi silahın, neresinden, hangi şekilde kavranacağı, hangi zaman aralığında nişan alınarak, ne şekilde ateş edileceği gibi en ufak detaylara kadar ayrıntılandırılır. Bu araçlar neredeyse bedenlerin bir uzantısı, bir nesnesine dönüşür ancak bu durum sadece ordu ile sınırlı kalmaz; kullanılan araçlar onları kullanan kişilerin bir parçasına dönüşen aygıtlar halini alırlar ki Lazzarato bir bakıma bu beden-nesne eklemleşmesinin sınırlarını genişleten bir okuma yapmaktadır.

Günümüz teknolojileri için cep telefonları, bilgisayarlar, akıllı saat ve tartılar, arabalar gibi aygıtlar geçmişin askeri aygıtlarına denk düşmekte olduğu söylenebilir. Bu aygıtların hangi şekillerde kullanılacağı doğrultusunda askeri sistemdeki gibi direkt olarak bir yönetmeliğe ya da iktidarın teamüllerine dayanmalarına gerek yoktur; her ne kadar teknolojik aygıtların kullanımı ile ilgili kimi yasal düzenlemeler olsa dahi bu düzenlemeler o aygıtları araçsallaştırarak suç işlenmesi ya da kazaların önlenmesi ile ilgili düzenlemelerden ibarettir. Herhangi bir teknolojik aygıtın kullanım biçimi ve şekli ile resmi bir devlet aygıtı tarafından bir çeşit kullanım talimatı ordu düzenindeki gibi değildir ancak bu aygıtlar aracılığıyla “İktidar zamanla doğrudan doğruya eklemleşmekte; onun denetimini sağlamak ve kullanımını garantilemektedir. Disiplinsel usuller, anları birbiriyle bütünleşen, nihai ve dengeli bir noktaya doğru

yönelen doğrusal bir zamanı ortaya çıkartmaktadırlar.” (Foucault, 2019b, s. 240-241). Kişilerin bedenleri disiplinler aracılığıyla işlevselliğe indirgenmektedir (Foucault, 2019b, s. 246), bu indirgenme sonucunda bedenler bir bütünün farklı parçaları olarak yeri geldiğinde ve gerekliliğine göre bütün içerisinde çıkarılabilir, bütüne yeniden eklenilebilir veyahut değiştirilebilir bir konuma getirilir. Bu hususta teknolojik aygıtlar yerine getirdikleri fonksiyon ya da fonksiyonlar aracılığıyla önemli bir noktada dururlar.

Teknolojik aygıtlar ya da makineler birden fazla fonksiyona sahip olabilirler, Deleuze ve Guattari'nin deyimiyle hem teknik hem de toplumsal makineler olarak işlev görmeleri olasıdır. Bu iki farklı işlevi birden üstlenen makinelere örnek olarak Deleuze ve Guattari saat örneğini kullanır. Saatler aynı anda hem zamanı ölçen teknik bir makine hem de zamanın ölçümünü sağladığı özelliğiyle birlikte zamanın ve zaman yönetiminin düzenlenip toplumsal bir boyutta işlerlik kazandıran toplumsal bir makine olarak görev yapabilmektedirler (Deleuze & Guattari, 2020, s. 208).

Bu noktada teknolojinin etkisi yadsınamaz bir boyutta karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişmelerin sağladığı yeni araçlar Foucault'nun bahsettiği disiplin toplumunun şekil değiştirmesine ve Deleuze'ün kavramsallaştırdığı şekliyle bir denetim toplumuna dönüşmesine imkân tanımaktadır. Gilles Deleuze'ün denetim toplumundan temel kastı bir anlamda yeni gelişen teknolojik araçlar yoluyla disiplin mekanizmalarının kışla, baraka, okul, hastane, klinik gibi mekânlardan taşıp toplumun tamamına yayılmalarını sağlayan yeni “dispozitifler”e dönüşmesi olarak yorumlanabilir. Disiplin ve denetim toplumlarını birbirlerinden ayıran farklar arasındaki belki de en görünür olanının teknolojik gelişmeler olarak dijital aygıtların kullanımının yaygınlaşması olduğunu söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Bu anlamda kimi teknolojik gelişmeler elbette disiplin toplumlarında da görülmektedir ancak Deleuze'ün denetim toplumlarını ele alırken teknolojinin baskın durumuna vurgu yapması buradaki farkı göstermektedir. Bahsedilen bu teknolojik farklılığın nedenlerinden biri olarak Foucault'nun disiplin analizinin öncelikli olarak 19. yüzyıla ilgilenmesi görülebilir (Kelly, 2014, s. 154). Ancak Foucault doğrudan bir dönemselleştirmeye gitmez (Gilbert & Goffey, 2014, s. 9).

Bir disiplin toplumundaki gibi belli bir merkez ya da merkezin temsilcisi olarak görülen kurumlar tarafından yönetilme ya da izlenmenin gerçekleşmesi yerine teknolojinin imkân vermesi sayesinde denetim toplumlarında diğer kişilerle kurulmuş olan ilişkilerden ötürü nüfusları bölünebilir (dividual) olarak görmek mümkündür (Gilbert & Goffey, 2014, s. 12). Hardt ve Negri için disiplin toplumundan denetim toplumuna geçişte, disiplin toplumunu sınırlayan kurumlar çökmekte ve denetimin yöntemleriyle disiplinci dispozitifler daha az sınırlı ve bağımlı hale gelmektedir (Negri & Hardt, 2015, s. 332). Modern toplum bir makinenin ya da bedenin parçaları gibi kimlik üretirken denetim toplumunda üretilen melez, yapay ve akışkan kimliklerdir. Sabitlikler disiplinci topluma göre çok daha az bulunmaktadır (Negri & Hardt, 2015, s. 332). Denetim toplumunun kurumları, bir anlamda karma ve melez özelliklere sahip kurumlardır. Hardt ve Negri'nin bu yorumu denetim toplumlarında iktidarın görünürlüğü üzerine değerli bir noktada durur. Her toplumun materyal, kültürel, siyasal ya da sosyal sınırları içerisinde iktidar ilişkileri kuruluyor olsa dahi iktidar yapısı bu sınırlar dâhilinde kalmaz. Kapitalist ilişkiler ile birlikte ele alındığında toplumsal kodları çözen, yerinden eden ve yeniden kuran bir biçimde işleyen iktidar bu sınırları tekrar ve tekrar bir kurulumu tabi tutar (Deleuze & Guattari, 2020, s. 57-58).

Disiplin toplumu kurallar ile yönetilirken denetim toplumu için önemli olan nokta kodlardır; bunlar herhangi bir bilgiye ulaşma müsaade edileceğine ya da izin verilmeyeceğine karar veren kodlar olarak görülebilir. Bu bağlamda kodlar kurucu bir vasıf kazanmakla birlikte aynı zamanda kısıtlayıcı bir özelliği de barındırmaktadırlar (1995, s. 180). Kodlama rejimi olarak kodlar var olmanın yaşama, konuşma, çalışma ilişkilene gibi belli biçimlerini hayata geçirirler (Roffe, 2005, s. 36). Bu özellikleriyle kodlar toplumlara has yapma etme biçimleri olarak da okunabilir ancak sadece bu şekilde yapılacak bir okuma eksik kalacaktır. Deleuze ve Guattari için kodların anlamı tartışması kapitalizmden ayrı bir şekilde yürütülemez. Kapitalizm bir kod çözücü (decoding) işlevi ile hareket eder. Toplumsal kodları çözen ve bu çözüm yoluyla onları yersizyurtsuzlaştıran bir makine olarak kapitalizm yeniden-kodlama (recoding) işlevi ile çözmüş olduğu kodları kendisine has bir şekilde tekrar kodlayarak onları yerliyurtlu bir hale sokar (Deleuze & Guattari, 2020, s. 57-58). Denetim toplumlarında bu kod çözümü ve yeniden-kodlanma sürekli olarak tesis edilir.

Denetim toplumunda artık kitle ya da yığınlar ile bireylerin ikiliği önemini kaybeder, bu ikilik yerine “dividual”a dönüşen bireyler ve örnek, veri, piyasa ya da “bankalar”a dönüşen kitleler vardır (Deleuze, 1995, s. 180). Kişilerin ve kitlelerin yaşadığı bu dönüşümde temel etken kodlardır; kodlar, bilgi ve kişi arasına giren, bir aracı pozisyonunda ve karar verici merciinde bulunarak bu pozisyondan daha da fazlası olan bir konumda durmaktadır. Teknoloji sadece hayattaki bir araç olma konumunun dışına taşmakta ve hayatın kendisine yönelik bir karar verme noktasında daha etkin bir rol oynamaya başlamaktadır.

Disiplin toplumunun makineler, kaldıraçlar ya da kasnaklar aracılığıyla analog olan çalışma biçimi denetim toplumunda enformasyon, teknoloji ve bilgisayar aracılığıyla dijital bir biçimde işlerlik kazanmaktadır (Deleuze, 1995, s. 180). Sistemin ağısı yapısı teknolojinin sağladığı dijitallik sayesinde şekil değiştirerek daha fazla yayılmaya, incelmeye ve daha geniş sahaları kaplamaya başlamıştır. Hâkim sistem artık sadece üretim aşamasına iktidarına tabi kılmaz, üretimle birlikte tamamlanmış ürünün satış hizmeti ve o ürünün satın alınma aktivitesi ile ilgilenen bir konuma da gelir (Deleuze, 1995, s. 181). Kendi içerisinde kısa vadeli ve hızlı değişimlerle, devamlılıklarla ve “hudutsuz” bir şekilde hareket eder, disiplin toplumundaki gibi doğrudan bir kapatma aygıtı kullanmak yerine bunu borç ile sürdürür (Deleuze, 1995, s. 181). Lazzarato’nun Türkçeye *Borçlandırılmış İnsanın İmali: Neoliberal Durum Üzerine Deneme* adıyla çevrilen eserinde borç mefhumu teknolojiyle ilişkisi üzerinden bir okumaya tabi tutulduğunda kredi kartları bu duruma örnek olarak verilebilir (2012, s. 20). Kredi kartı teknolojisinin gelişmesiyle insanın sürekli bir borç rejimi içerisinde yaşaması aynı zamanda o insanın içine girdiği yönetim anlayışının göstergesi olarak görülebilir.

Teknoloji sayesinde insanın yaşadığı ortamın kesintisiz bir denetime maruz kalması teknolojiyi bir iktidar dispozitifine haline getirirken aynı zamanda Deleuzecü bir denetim toplumu okumasıyla Foucaultcu bir biyopolitika okumasını da bir araya getirerek üst üste bindirir. Bir anlamda Deleuze’ün denetim toplumları insan ortamında yaptığı değişiklikler ve insanlar tarafından etkilenmesi bakımın Foucaultcu bir biyopolitik toplumun güncel hali olarak görülebilir. Bu bağlamda gerek biyopolitik bir toplumda iktidarın yayılımının sağlanması adına teknolojinin kullanılması gerekse zaman algısının teknoloji vasıtasıyla geçirdiği değişim ve dönüşümler düşünüldüğünde

denetim toplumlarının biyopolitik bir noktadan zamanla girdiği irtibat da görülebilir. Denetim toplumları bedene has bilginin kesintisiz üretimi ve zamanın idaresinin teknolojiyle sayesinde etkili bir biçimde icra edildiği günümüz toplumları olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.2. Sermayeleşen “Geleceğin Sağlığı”

Teknolojinin bu noktada denetim toplumlarında kendisini gösterdiği biçimiyle hayatın her alanına giren bir yapıya bürünmesi özellikle Kaushik Sunder Rajan’ın biyokapital kavramsallaştırmasında daha da anlam kazanmaktadır. Kavramın tanımı başta vermek gerekirse, Rajan için birbirinden farklı kapitalizmlerin arasındaki bir kapitalizm türü olan biyokapital (Rajan, 2012, s. 174) temelinde biyolojik malzemeler ve bu malzemeler üzerinden üretime sokulan bilginin yattığı (Rajan, 2012, s. 32) ekonomi ile epistemolojinin kesiştiği bir alanda (Rajan, 2012, s. 153) “şirketlerin halkla ilişkiler faaliyetleri ve vaade dayalı gelecek vizyonlarının bilimsel gerçekle eklemlenmesinin bir ürünü” (Rajan, 2012, s. 186) olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanımın farklı katmanları, biyokapitalin bizzat içinde bulunduğu ilişkisellik ağını ortaya koymaktadır. Kavramın biyo ve kapital kelimelerinin birleşiminden oluşmasının sebebi; şirketlerin, özellikle de biyoteknoloji şirketlerinin sermayesi ve biyolojik verilere dayalı üretilen bilgi ve bu bilginin biyoteknoloji şirketlerinin gerek doğrudan maddi gerekse Hardt ve Negri’nin bahsettiği şekilde (2015, s. 295-296) hizmet üretimi sonucunda maddi ve kalıcı bir mal çıkarmayan “maddi olmayan” bir biçimde sermayeye dönüştürülerek piyasa şartları bazında bir değer kazanmasıdır. Virno’nun biyopolitika okuması yukarıda ele alınan noktayı güçlendirir niteliktedir; onun için biyopolitika beden potansiyel emek gücünün metalaşması ile birlikte gelen beden ve onun potansiyelinin alınıp satılabilir bir konuma getirilmesi ile ilişkilidir. Metalaşan beden ve onun potansiyeli iktidarın yönetimselliğine tabi olmaktadır (2004, s. 83). Bedenin potansiyelinin yönetimselliğe tabi olması bu noktada teknoloji aracılığıyla sağlık alanında gerçekleşmektedir.

İktidar ve bilgi arasındaki ilişkinin bir ayağı cinsellik iken başka bir ayağı olarak doğrudan bedenin kendisinin bilgi için bir kaynak şeklinde kullanılması da burada görülebilir. Biyolojik malzemedен üretilen bilgiler ve bu bilgilerin bir sermayeye dönüşebilmesi hususunda temel bilimlerin hayatın kendisine yönelik epistemolojik bir referans olarak atanması bedenin bilgi kaynağı haline gelmesinde temel bilimlerin

araçsallaştırılan konumunu açığa serer. Bu bilimlerin epistemolojik bir kaynak olarak belli bir ön kabule tabi tutulması bu durumun sebepleri arasında gelmektedir. Genom araştırmaları bu noktada kritik bir noktada rol oynar.

Teknolojinin imkânları sayesinde ortaya çıkan bu araştırmalar, doğrudan insandan çekilen verilere ve bu verilere dayalı bir bilgi oluşumuna olanak sağlayan genom araştırmaları içerisinde, hayatın salt biyolojik veriye indirgenmesi ve bu veri üzerinden yukarıda bahsedilen özelde biyoteknoloji genelde ise biyokapitalin sermayesini kurma noktasında işlevsel bir roldedir. Tekniğin geçirdiği değişim doğa ve doğa-teknik ilişkisini de değiştirmektedir. Tekniğin getirdiği değişim doğayı ve insan doğasını bir yardımcı, asistan ya da ek konumuna kaydırmakta ve teknik tarafından sömürülmesine açmaktadır. Teknik ve onun getirdiği teknolojiler artık doğanın efendisi konumuna kendilerini getirmekte ve doğanın kaynak, rezerv, kullanılabilir bir stok olarak görülmesini sağlamaktadır (Lee, 2018, s. 326; Stiegler, 1998, s. 24). Teknik ve doğanın değişen ilişkisi insan ve teknolojiyi de benzer bir yönden etkilemiş ve insan ve onun bedeni doğrudan çıkar sağlayabilecek bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır.

Şirketlerin halkla ilişkiler faaliyetleri ve vaade dayalı gelecek vizyonlarının bilimsel gerçeklerle eklemlenmesi noktasında ise biyoteknoloji şirketleri tarafından üretilen söylem önemini ortaya koyar. Bu noktada Erich Fromm sağlıklı bir toplumdan bahsetmek için sağlıklı olmayan bir toplumun varsayılmasının gerekliliğinden bahseder (Fromm, 1990, s. 24). Belli bir ön koşula dayalı düşünce etrafında sağlıklı olan ve hasta olanın belirlenimi sağlık ve hastalık arasındaki söylemsel düzeye işaret etmektedir. Sağlıklı olanın söylemi sadece sağlıklıyı değil ancak hasta olana yönelik olarak da ipuçlarını taşımaktadır. Sağlığa yönelen bir söylem aynı zamanda hasta olanın da hakikatini belirlemeye yönelmektedir. Bedenden çekilip alınan genomik verilerden üretilen bilginin metalaştırılıp piyasada bir değer kazanabilmesinin yegâne aracı şirketlerin gelecek vaadine dayanan söylemsel kurulumlarıdır. Ancak sonda söylenecek olanı başta söylemek gerekirse salt bilgiye dayanarak söylem düzeyinde bir hakikat üretmek olası değildir (Han, 2021, s. 52-53).

Bilimsel gerçeklerden çıkan verileri vaade dayalı söylemle bir pazar ürününe dönüştürme işlevi, şirketlerin ekonomiyle epistemolojinin kesiştiği alanda ortaya çıkan biyokapitali var eden farklı katmanlarından bir tanesidir. Bilgi üretiminde teknolojiye

dayalı bilimsel verinin kullanılması ve bu verilerin vaade veyahut başka bir deyişle geleceğe dayalı bir söylemle bir hakikate dönüşmesi teknoloji, iktidar ve zaman arasındaki üçlü ilişkide okunabilir. Belli bir geleceği mümkün kılmak adına şimdide geleceğe dönük kimi vaatlerin pazarlanması söylem yoluyla gerçekleşmektedir. Bu durum hem gelecek zamanın metalaşması hem de şimdinin geleceğe referansla kurulmasının şu anda nasıl oluştuğunu gösteren bir niteliktedir (Rajan, 2012, s. 154). Bu durumun olabilmesi için geleceğe yönelen bir beklentinin varlığına ihtiyaç duyulur, başka bir deyişle şimdinin kurucu momentlerin bir tanesi gelecek zamanın beklentisidir.

Parsons kişilerin ‘ekonomi’ yönelimli davranışlarının geleceğe yönelik bir beklenti içerisinde olduğunda ‘şimdi’nin geleceğe bağlı olduğu iddiasında bulunur. Yani başka bir deyişle kişiler gelecek beklentilerine bağlı olarak şimdiiyi tasavvur edeceklerdir. Geleceğe dair beklentiler, geçmişe ve şimdiiye anlam katmaktadır (Parsons, 1991, s. 419). Geleceğin sağlığı kavramsallaştırması ise geleceğe yönelik olan şimdinin kurulumunda somutlaşan bir adımdır. Gelecekteki bir hastalık ihtimali şimdinin düzeni adına belirleyici bir unsur olarak kendisini gösterir.

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken bir husus ise geleceğe dönük beyanın sadece biyokapitalle sınırlı olmadığı ancak genel bağlamında kapitalizmin kendisiyle de ilgili olduğudur (Rajan, 2012, s. 170). Biyokapitale özgü durum ise onun vadinin beden üzerinden kendisine hareket alanı açmasıdır. Biyokapitalin vaadi bedenin aksayan, bozulan, eskiyen genel hatlarıyla istenilen, arzu edilen biçimde işlemeyen parçalarını bedenin bizzat kendisine bedenin bizatihi kendisinden hareketle nüfuz ederek düzeltilmesidir (Rajan, 2012, s. 172). Bedenin gelecekte “bozulma” ihtimalinin varlığı biyokapital için bir yatırıma dönüşmektedir.

Rajan’a göre (2012, s. 175-176) bilimsel verilerden üretilen gerçek biyoşirketlerin halkla ilişkiler çalışmalarının söylemsel faaliyetleri aracılığıyla piyasa yönelimli bir hakikate çevrilir. Bu bilimi “Girişimci Bilim” olarak adlandıran Rajan için (2012, s. 175) “Girişimci bilimin hakikati oldum olası kendi kendisini geçersiz kılan bir hakikat, daha doğrusu bir ~~hakikat~~’tir. Fakat bu ~~hakikat~~ bir *yalan olmadığı gibi, bir hata da değildir.*” Kasti bir yanlış olmadığı için bir yalan ve elde olmayan nedenlere bağlı bir yanlış ise hatadır (Rajan, 2012, s. 175). Ancak girişimci bilimde bu iki durum da söz

konusu değildir çünkü bilimsel bilginin metalaşabilmesi adına söylem düzeyinde verilerin bilinçli bir değişime tabi tutulması gerekmektedir.

Kişiyeye özel tıp mefhumu Rajan'ın bu durum için verdiği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişiyeye özel tıp beden ve gelecek zamanın söylem yoluyla şu anda ve şu an için düzenlenip piyasalaştırılmasının somut bir örneği olarak görülebilir. Kişilerin genom bilgilerine dayanarak şu anda herhangi bir semptomu bulunmayan ve gelecekte hiçbir zaman hiçbir semptom göstermeme ihtimali olan bir hastalık için şu an uygulanan ya da uygulanma ihtimali olan bir tıp şeklidir (Rajan, 2012, s. 204). Kişiyeye özel tıp, bu anlamda sadece müstakbel hastalar yaratmakla kalmamakta ve aynı zamanda müstakbel müşteriler de yaratmaktadır (Rajan, 2012, s. 187). Kişileri gelecekteki hastalıkları aracılığıyla tanımlayan, başka bir deyişle özneleri kuran bu anlayış aynı zamanda kaynağını da o öznelerden almaktadır (Rajan, 2012, s. 192-193). Otoritesini ise hakikatini dayandırdığı bilimsel olarak üretilen “gerçeğin” kendisinden alır. Kişiyeye özel hastalığın salt olasılığını bir hakikat suretinde sunarak gelecekteki bir ihtimalin tedavisini şimdide kurmaktadır (Rajan, 2012, s. 204). Şimdiye geleceğe referansla kurmaya çalışan bu anlayış hem şimdiye hem de geleceğe beden üzerinden teknoloji yoluyla yayılma çabası içerisinde girmektedir. Bu noktadan hareketle iktidar zaman aracılığıyla kendisine hem şu anı hem geleceği kurgulayacak bir hareket alanı oluşturmakta ve bu hareket alanının merkezine ise gerek kaynağı gerekse hedefi olarak bedeni oturtmaktadır.

Kapitalist piyasa mantalitesiyle iç içe geçen bir iktidar anlayışı bedenden sömürü yoluyla aldığını meta aracılığıyla kâr edebileceği bir biçimde bedene geri –biyokapital örneğinde sağlık olarak- döndürmektedir. Bu geri döndürme ise teknolojinin imkân açtığı bir husustur. Teknoloji aracılığıyla iktidarın ilişkileri, gerek DNA ve tıbbi müdahaleler olarak gerekse kişilerin hareketleri, eylemleri veyahut davranışları üzerinden onların öznelliklerine dair bir müdahale biçimi olarak bedene dâhil olabilmektedir.

3.4. TEKNOLOJİK ÖZNELİK İNŞASI

3.4.1. İktidarın Taşıyıcısı Olarak Teknoloji

Michael Hardt için (1998, s. 139) yukarıda bahsedilen kurumların duvarları disiplin mantıkları etkisizleştirdiğinden ötürü değil ancak bu disiplin mantıkları sosyal alanda akışkan bir forma dönüştükleri için yıkılmaktadırlar. Disiplin mantığı denetim toplumunda disiplin toplumundaki kurumların duvarlarının arasından sızmakta ve bir nevi o duvarların dışında kalan ve içerideki “steril” alanlara dahil edilmeyen mevkilere de nüfuz etmektedir. Bu noktada teknolojinin işlevi önemli bir noktada durmaktadır.

Lazzarato yönetimselliğin makineler, akışlar ve ağlar aracılığıyla günümüzde "individual" ya da bölünemez olanın değil ancak teknoloji sayesinde bölünebilir ya da parçalanabilir olanın (dividual) yönetimi olduğunu iddia eder (2014, s. 37). Teknik dolayım (technical mediation) kavramı bu noktada önemlidir. Kavram temel olarak insan varlığının her zaman teknolojiden etkilendiğini belirtir. İnsan ve teknoloji arasındaki ilişkide bundan ötürü doğrudan ve kesin bir ayırım günümüzde daha zor yapılmaktadır (Dorrestijn, 2012, s. 226). Gerek bölünebilir olanın yönetimi gerekse insan ve teknoloji arasındaki ilişkisinin sürekliliği birbirleriyle ilişkili iki işleve sahiptir; teknolojinin bir iktidar dispozitif olması ve ortamın içerisinde bulunan bir etken olarak teknolojinin insanı ve onun öznelliğini etkileyen bir faktör olarak işlev kazanması bu iki işlev olarak görülebilir.

Teknolojinin bir iktidar dispozitif olması ve bir anlamda iktidarı taşıyarak durmaksızın yer-yurt edinebilme kapasitesine sahip hudutsuz bir iktidar işleyişi kurgusunu Hardt ve Negri metaforik olarak imparatorluğun ağsı sisteminde görürler (Negri & Hardt, 2015, s. 177-178). Kişilerin eylemleri üzerinde kurulan bir iktidar ilişkisi aynı zamanda onları tavırlarını, davranışlarını, ‘şeyleri’ icra etme biçimlerini etkileyerek o kişilerin öznelliklerini de etkilemektedir. Bu duruma olanak tanıyan etkenler arasında teknolojinin olması ise teknolojinin iktidarın yayılması ve yeni mevzilere zerk edebilmesi adına bir dispozitive dönüştüğü yorumunu getirmektedir.

Teknoloji ve iktidar ilişkisinde daha önce de ele alındığı üzere saatler zamanla kurulan ilişki açısından kendilerine has bir önemi içerisinde barındırırlar. Teknolojik bir müdahale olarak saatler insanların zaman algısında da değişiklik yaratmaya devam

etmektedir, kişilerin saat akışlarına göre hareket etmesi, günlük rutinlerini saatlere bölerek ve saatler aracılığıyla takip etmeleri bir anlamda bedenlerini rasyonelleştiren eylemler olarak görülebilir (Wan, 2018, s. 111). Zygmunt Baumann, *Akışkan Modernite* adlı eserinde insanın zaman algısındaki değişimi moderniteye ve modernitenin getirilerinden biri olarak gördüğü teknolojiye bağlar; Baumann için modernite zamanın tarihidir (2006, s. 110). Zaman, insanların icat edebileceği, inşa edebileceği, uygun hale getirebileceği, kullanabileceği ve kontrol edebileceği bir 'donanım' sorunu haline gelmiş (Bauman, 2006, s. 111) ve uzamın ya da mekânın ele geçirilmesinde bir araç veyahut alet olarak işlev kazanmıştır (Bauman, 2006, s. 113). Bu noktada açıkça görülmektedir ki zaman; bir kontrol, disiplin ve yönetim dispozitifine dönüşmektedir (Wan, 2018, s. 112).

21. yüzyıl medyası olarak adlandırılan sosyal medya (ve sosyal medya şirketleri), akıllı cihazların sürekli arka planda çalışması, işlem yapması ve bilgi toplaması nedeniyle istatistik biliminin yaptığı işin daha geniş bir yelpazede yapılmasını sağlamaktadır. Sistemler artık sadece sayı ve rakam odaklı değil ancak aynı zamanda hobiler, alışveriş tercihleri, sevilen veyahut sevilmeyen şeylere de odaklanarak bilginin kaynağını yine kişiler olmak üzere daha da fazla öznelleştirmektedir. Bu noktada önemli bir dönüşüm olarak kişilerin verilerinin toplanması aşamasına değinmek gerekir. Kişiler verilerini bir anlamda gelişen yeni teknolojik aygıtların kullanıcıları olarak gönüllü bir biçimde vermektedir.

Stiegler'in deyimiyle yeni medyanın ve dolayısıyla teknolojinin organizasyonel ihtiyaçlarına cevaben yatırım yapmasının sonucunda ortaya çıkan manipüle edilmiş sentetik biyolojik ortam, insan evriminde yapay olarak ivmelenen bir dönüşüm olarak görülebilir (Stiegler, 2009, s. 99). Medya ya da başka bir deyişle teknolojinin geçirdiği bu dönüşüm aynı zamanda insan ve onun doğası ile insan – doğa ilişkisini de manipüle etmekte ve onları değiştirip dönüştürmektedir. İnsanın doğa ile olan ilişkisi ya da insanın doğa karşısındaki konumu teknoloji vasıtasıyla değişmekle beraber Stiegler'in düşüncesinin bir anlamda ortam kavramı çerçevesinde biyopolitik vasfını da bu değişim gözler önünde sermektedir.

Teknolojinin bir iktidar taşıyıcısı olması ve kişilerin varoluş biçimlerine yönelik müdahalesi üzerinden onların öznelliklerindeki dönüşümü etkilemesi aynı zamanda

onların doğrudan bedenlerine yönelik doğrudan yapılan kimi müdahil olma pratikleri şeklinde de kendisini göstermektedir. Bu noktada teknolojinin sadece doğrudan beden üzerinde değil ancak kişilerin öznelliklerinin biçimlenmesi hususunda oynadığı rol iktidar ilişkilerinden azade bir şekilde cereyan etmemektedir. Buradan hareketle bir sonraki kısımda teknolojinin etkisiyle kişilerin öznelliklerine yönelik bir müdahale imkânına sahip olan iktidar ilişkileri ve bu ilişkilerin zamanla olan ilintisi tartışılacaktır.

3.4.2. Dijitalleşen Ortam ve Öznellik İnşası

Teknoloji, Han için dijitalleşme yoluyla insan hayatına sağladığı kolaylıkların yanı sıra daha önceki zamanlarda iktidarın ulaşamadığı noktalara da iktidarın nüfuz etmesine imkân tanımaktadır (Han, 2021, s. 29). Bu noktada Lyotard, yeni teknolojilerin geleneksel kültürdeki bilgilerini kaydedilmesi, aktarılması ve iletilmesinin önündeki engeli aşmak için dikkate değer bir araç sağladığı yorumunu yapmaktadır (Lyotard, 1991, s. 63). Kayıt tutularak bir hatırlama işlevinin kontrol edilmesiyle farklı zamansallıkların bir arada sentezlenmesine olanak tanıyan teknolojiler sayesinde (Lyotard, 1991, s. 62) iktidar yapıları, hem daha önce kaydı tutulamayan alanlarda varlık gösterme imkânı bulmuş hem de bir kayıt tutma biçimi olarak hafızanın ve hatırlamanın hangi şekil ya da şekillerde gerçekleşeceğine yön verebilme imkânına sahip olmuştur.

Herkesi izleyen bir büyük birader anlayışı Han için big data ile yer değiştirmiştir (2021, s. 39). Arkasında genellikle suçun ve terörizmin engelleneceği söyleminin bulunduğu bu gözetim anlayışında verinin toplanması, depolanması, kontrolü ve analizi kimi ekonomik ve politik tahakkümü amaçlayan ve bireyleri hedefleyen çıkarlar bağlamında durmaktadır (Fuchs, 2019, s. 58). Big data, egemenin yönetimi için bilgi üretmekte ve üretilen bu bilgi yoluyla kişilere ya da muhataplara yönelik müdahaleleri mümkün kılmaktadır (Han, 2021, s. 31). Kişilerden elde edilen bu veri ve bilgiler, kişilerin öznelliklerine yönelik belli başlı özellikleri göstermektedir. Tüketim davranışları, internet arama geçmişleri, günlük rutinlerin kayıt altına alınması, vücut özellikleri gibi bir takım çeşitli veriler kişinin kim olduğuna yönelik ipuçlarını taşımaktadır.

Bu verilerin sürekli olarak toplanması daimi bir gözetim fikrini akla getirmektedir ki bu noktada karşımıza “Dijital Panoptikon” kavramsallaştırması çıkmaktadır. Han için

dijital panoptikon perspektifsiz bir şekilde işler ve onu verimli kılan özelliği de budur, herkesin uygulayabileceği, herkesin her yerden gözetlenebileceği bir sistemdir (Han, 2015, s. 45). İktidarın her yerden ve daimi olarak veri toplayabilmesinin sebebi bu verilerin bizzat kişilerin kendileri tarafından gönüllü bir şekilde verilmesinde yatmaktadır, kişiler bu sürece aktif olarak katılmaktadırlar (Han, 2015, s. 46). Bir panoptikon ile karşı karşıyayızdır çünkü gözetimin sürekli var olan potansiyelini doğrudan sürekli bir gözetimin ta kendisine çevirmektedir ve dijital olmasının nedeni ise bunu gözetimin dijital ortama veri aktararak yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Bizler dijital panoptionda tutsak sayılmayız. Daha ziyade bizatihi faileriz. Dijital panoptikonun inşasına aktif olarak katılıyoruz. Hatta soyunarak, Quantified Self hareketinin milyonlarca taraftarı gibi bedenimizi kablolarla bağlayıp onunla ilgili verileri gönüllü olarak ağa yollayarak panoptikonu desteklemiş oluyoruz. Yeni egemenlik bize suskunluk dayatmadığı gibi sizi sürekli paylaşmaya, katılmaya, görüşlerimizi, ihtiyaçlarımızı, arzularımızı ve eğilimlerimizi iletişimin dolaşımına sokmaya, hatta hayatımızı anlatmaya teşvik etmektedir. (Han, 2021, s. 33)

Bu alıntı üzerinden Han'ın dijital panoptikon kavramsallaştırması ile Deleuze'un denetim toplumu kavramsallaştırması arasındaki irtibat görülebilir. Doğrudan hiçbir zorlama, emir ya da baskı olmaksızın gönüllü bir şekilde verilerimizi verirken bu verilerin kimler tarafından ve ne için kullanılacağını da bilmediğimize dikkat çeken Han (2021, s. 34) bu durumun yarattığı sürekli görünür olmayı şeffaflık olarak okumaktadır. Bentham'ın kurguladığı panoptikonda gözetim imkânı mahkûmların tecrit edildikleri hücrenin dışındayken aynı zamanda tecrit yoluyla zihinlere nüfuz etme çabası da vardır. Ancak mahkûmların zihinlerine doğrudan bir erişim potansiyeli yoktur, buna karşılık dijital panoptikonda ise kişilerin kendilerinin paylaşması yoluyla onların kendi düşüncelerini öğrenme ve düşüncelerine nüfuz etme potansiyeli doğmuştur (Han, 2021, s. 39). Benthamcı panoptikonda tecritin bir amacı da mahkûmların herhangi anlamda bir paylaşımında bulunamamasıdır; sadece başkalarıyla iletişim kuramamaları değil aynı zamanda kendileriyle de yalnız kalıp düşünmeleri gerekir. Bu yolla kendi ruhlarını “tedavi” eden mahkûmların yalnız kalmaları gerekmektedir.

Gerek dijital panoptikonda gerekse Benthamcı panoptikonda disiplin farklı biçimlerde ve taktiklerde hareket etse de amaçta aynılık göze çarpar. Kişilere nüfuz etmek ve olabilecek en verimli şekilde işlemek için yalnız kalmaları gerekiyorsa kişiler yalnız kalırlar, iletişimde kalmaları gerekiyor ise beraber olurlar. Benthamcı panoptikonda bir ihtimal olarak sürekli hissedilen gözetim, şeffaflık toplumunda gözetleniyormuş gibi hissedilmemektedir, bunun yerine teknoloji yardımıyla sürekli bir gözetim gerçekleşmektedir (Han, 2015, s. 46).

Buradaki gözetimde süreklilik mefhumu tartışmanın ana noktasını oluşturmaktadır. Zaman ve iktidar ilişkisinin ele alınmasında teknoloji gözetimi metaforlaştırarak verilerin kesintisiz bir biçimde toplanması hususunda daha önce bahsedildiği üzere iktidarın bir taşıyıcısı konumundadır. Gerek daha önce tartışıldığı üzere genom boyutunda dahi doğrudan sağlığınıza yönelik gerekse davranışlarınıza ve eylemlerinize yönelik bilgilerin toplanması sizin ya da genel anlamda kişilerin kim olduklarına yönelik bir özneliğin bilgisinin inşasında teknolojinin işgal ettiği konum değerlidir. Zaman bu noktada bahsedilen inşa sürecinin mütemadiyenliğini göstermesi açısından önemlidir. Ortam kavramı çerçevesinde Stiegler'e referansla sentetik bir biyolojik ortamın (2009, s. 99) kurulduğu günümüzde dijitalleşme ve dijital ağlar iktidarın yayılmasında yeni zemini teşkil etmektedir. Öznellik biçimlerinin kurulumu iktidar ağlarından azade değilken teknoloji ve teknolojinin süreklilik üzerinden zamana nüfuz edebilmesi bu özneliğin inşasında önemli duraklar olarak göze çarpmaktadır.

Teknoloji, iktidarı her yerde ve zamanda mümkün kılan bir dispozitif olarak işlev görüyor olsa dahi Crary bu noktada ilerde tartışılacağı üzere önemli bir itirazda bulunur; onun için uyku gerek kapitalizme gerekse iktidar ağlarına yönelik bir direnç zamanı olarak kendisini göstermektedir (2015, s. 21). Bu noktadan hareketle, bir sonraki kısımda iktidarın bedene nüfuz etmesindeki bir farklılaşma biçimi olması nedeniyle uyku, iktidar ve kapitalizm ilişkisi tartışılacaktır.

3.5. BİR MÜCADELE POTANSİYELİ OLARAK UYKU

3.5.1. Uykunun Biyopolitikası

Uyku esnasında 'dışarıda' akan zaman ile ilişki kesilse dahi bilişsel aktivite aktif bir biçimde çalışmaya devam eder (Macduffie & Mashour, 2010, s. 189). Uykuda kişilerin

dış dünya ile olan ilişkileri bilindik anlamda bir devamlılık göstermemektedir. Genel anlamda içerisinde yaşanılan dünya ve özel anlamda ise içinde buldukları ilişkiler ağlarından azade olsalar dahi bu azadelik veyahut başka bir deyişle muafiyet mutlak bir azade olma durumuna işaret etmez. Macduffie ve Mashour'un da belirttiği üzere bilişsel bir düzeyde bu ilişkilene belli bir biçimde devamlılık gösterir. Özellikle rüya boyutu bu devamlılığın bir şekli olarak görülebilir. Rüya görüldüğü sırada geçmiş, şimdi ve gelecek birbirinden farklı üç katman ya da daha başka bir ifade ile birbirlerinden kolay bir şekilde ayrılabilen yapılar olmaktan çıkarlar (Macduffie & Mashour, 2010, s. 190).

Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişki Macduffie ve Mashour için uyku bilinci esnasında üç katmana ve bundan dolayı üç işleve sahiptir; şimdiki zamana gönderme yapan bir bilinç durumu, yaşamış olan eski olaylara referansla geçmiş deneyimin işlenmesi ve son olarak ise daha deneyimlenmemiş olan ilerideki gelecek deneyimlere bir hazırlık süreci (Macduffie & Mashour, 2010, s. 190). Buradan hareketle görülebilir ki uyku esnasında dış dünyayla, bu dış dünyayı uyanık haldeyken deneyimlenen dünya olarak kabul etmek daha yerinde bir tanım olacaktır. Uyurken dış dünya ile olan ilişki uyanıkken dış dünyanın deneyimlenmesindeki ilişki ile aynı biçimde devam etmez. Uyanıkken iktidara tabi olan bilinç ile uyku halinin arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kendi koşulları altında gerek geçmiş deneyimlerin bir anlamda sindirilmesi, gerek uyku esnasında akmakta olan zamanla ilişkisi gerekse geleceğe yönelen bir bilinç hali durumu nedeniyle uyku dışı zamanda deneyimlenen dünya ile irtibatta kalma durumu kendine has bir biçimde devam eder.

Bu noktada Sigmund Freud, *Düşlerin Yorumu* adlı eserinde rüyalarda görülenlerin kaynaklarının her zaman için doğrudan hatırlanmayan ya da daha doğru bir ifade ile hatırlanamayan kaynaklar olduğu söylese dahi rüyalarda görülenlerin asıl kaynaklarının hatırlanıp hatırlanmamasından bağımsız bir biçimde uyku dışı hayatta karşılaşılan, deneyimlenen ya da tecrübe edilen durumlar olduğunu iddia eder (Freud, 1996, s. 65-68). Rüyalarda görülen imgeler veyahut şeyler gerçek hayatta karşılaşılmış olan durumların yeniden üretilmiş ya da anımsanmış halleridir (Freud, 1996, s. 65). Gerek Macduffie ve Mashour'un uyku esnasında uyanık olan dünya ile kurulan ilişki üzerine yorumu gerekse Freud'un uyanık olunan sürelerin uyku halinde ve özellikle de rüya görme sırasında bir nevi kaynaklık etme rolü üzerine olan iddiası uyku ve uyku dışı

anların birbirleriyle olan ilişkilerindeki farklı boyutları gösteren örnekler olarak kabul edilebilir. Her ne kadar uyanık olunan zamana göre daha farklı olsa dahi kişiler uyurken dahi uyanık olunan zamandan ve dış dünyadan azade değillerdir.

Kişiler uyku sırasında bir anlamda hem ‘çevrimdışı’ (offline) hem de ‘mesai dışı’ (off the clock) olurlar ve bu esnada kimi geçmiş anılar birleştirilir (Macduffie & Mashour, 2010, s. 195). Burada mesai dışı olma durumundaki mesai sözcüğünün etimolojik kökeni incelendiğinde Arapça çalışma kelimesinin çoğul halinden (Bayar, 2010, s. 803) türemişken İngilizce karşılığındaki doğrudan kelime çevirisinde görülen “saat dışı olma” durumu bize uyku halinin emek ve zaman arasındaki ilişkisini farklı diller üzerinde gösterir niteliktedir. Bununla beraber geçmiş zamanda deneyimlenen anıların işlenmesi ise Frued’un rüyalara kaynaklık eden tecrübeler şeklindeki yorumuyla birbirlerini destekler niteliktedir. Uyku ve rüyaların biyopolitik bağlamı uyku dışı dünya ile uykunun ilişkilenebilmesinde kendisini görünür kılar. Kişilerin içerisinde yaşadıkları ortamlardan aldıkları deneyimler ya da karşılaştıkları durumlar sonucunda uyku ve rüyalarının etkilendiğini görülebilir. Anılar üzerinden şekillenen rüyalar kaynakları bakımında uyanık iken deneyimlenen ilişkiler bütününden kendilerine has bir biçimde dahi olsalar bile azade bir yapıda değillerdir. Geçmiş deneyimler ise bu ilişkiselliğin zamansallığını göstermektedir.

Uykunun ve rüyaların uyanık olarak geçirilen zaman ile bir şekilde ilişkili olması aynı zamanda kişilerin irtibatta buldukları ilişkiyel ağlarla da uyku esnasında bağlantıları olduğu gösteren bir niteliğe sahiptir. Bu noktada bu ilişkiselliklerin sosyal ve siyasal yapılarla olan etkileşiminden ötürü uykuyu sadece bireysel ve kişilere özgü olarak düşünmek eksik bir yoruma götürecektir. Özellikle 19. yüzyılda uykunun anlamlandırılması bireysel bir noktadan kamusal ve yönetimsel bir alana kaymaya başlamıştır (Wolf-Meyer, 2011a, s. 952). Uykunun kamusalını Wolf-Meyer hijyen ve alışkanlık üzerinden tartışmaya açar, onun için hijyen; uyku, dışkılama, yemek yeme ya da solunum gibi kimi kaçınılmaz olan doğal fenomenlerle doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişkili olarak bu doğal fenomenlerin toplumsal anlamda idare edilmesiyle bağlantılıdır (Wolf-Meyer, 2011a, s. 953).

İnsan bedeniyle ilintili olan saç - tırnak uzaması, üreme, hamilelik, yaşlanma, ölüm gibi çeşitli değişimler ve gelişimler belli başlı toplumsal idare pratiklerini gerektirir ve bu

pratikler çeşitli sağlık kurumları, hastaneler, okullar, yaşlı bakımevleri, ya da morglar gibi kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. Bundan dolayı kamu sağlığı düşüncesi hijyen ve nüfusun idaresi ile ilgilidir. Bunlara karşılık kültürel ve geleneksel olarak üretilen alışkanlıklar, kültürün ve geleneğin çeşitliliğinden ötürü kişilerin hayatlarına, ‘doğru yaşama’ yönelik fikirlere ve bunun ‘en iyi’ uygulama biçimlerine odaklanır. Kültür ve gelenekler söz konusu olduğunda, yukarıda bahsedilen çeşitli ve kaçınılmaz süreçlerin özellikle yiyip içme ve uyuma ile ilgili olarak günlük yaşam düzeyinde ele alındığı düşünülebilir. Hijyen ve alışkanlıklar buradan hareketle birbirleriyle iç içedir (Wolf-Meyer, 2011a, s. 953).

Doğrudan bedenle irtibatlı olan hijyen ve toplumsal gelenek ve göreneklerle irtibatlı olan alışkanlık olgularını birleştirme çabası Wolf-Meyer’in okumasında görülebilir. Onun okuması aynı zamanda Foucault’nun Güvenlik, Toprak, Nüfus’ta ele aldığı toplumların kendilerine has doğum ve ölüm oranları gibi istatistikleri olmasıyla yine aynı şekilde kendi özgül hareketleri ve yapma etme şekilleri (2019a, s. 94) olduğuna yönelik olan okumasıyla örtüşmektedir. Wolf-Meyer hijyen ve alışkanlık olgularını biyopolitik bağlamda ele alıp bu iki kavramı uyku ile beraber düşünme çabasına girmektedir. İşte bu noktada “uyku hijyeni” (sleep hygiene) kavramı ile kendisine yeni bir kavramsal hareketlilik alanı açmaktadır.

Uyku hijyeni, belli bir saatte uyumak, alkol ve kafeinden uzak durmak, egzersiz yapmak, uyku alanını dikkat dağıtan kimi unsurlardan muhafaza etmek gibi bir takım alışkanlıklarla ilişkili bir kavramdır (Wolf-Meyer, 2011a, s. 954). Belli başlı çevresel uyaranlar ile uykunun arasındaki ilişkiyi idare etme üzerine kurulu bu kavramın etkisi aynı zamanda Wolf-Meyer’in uykuyu tanımlama biçimi üzerinde de görülebilir, onun için uyku çevrenin etkisiyle içsel uyaranların bir sonucudur yani başka bir deyişle çevresel uyaranların yokluğunda uyanık olma halinin sona ermesidir (Wolf-Meyer, 2011a, s. 954). Bu noktada Wolf-Meyer’in uyku tanımının aslında uykuya has bir noktadan değil ancak uyanıklık durumuna özgü bir yerden kurulduğu açıkça görülebilir. Birincil durum uyku değil uyanık olma iken uyku ise uyanık olmama ya da olamama hali olarak bir nevi pasif bir konuma yerleştirilmiştir. Macduffie ve Mashour’un uyku hali ve çevreyle olan etkileşimi göz önünde bulundurulduğunda uyanık olmama hali olarak pasif bir uyku tanımlaması da anlamını pekiştirmektedir. Uykunun uyanık

olmanın tersi olarak algılanıp birincil önemin uyanık olma durumuna verilmesi uyanık olarak geçirilen sürede gerçekleşen etkinliklerle de ilgili olduğu düşüncesini doğurmaktadır.

Wolf-Meyer uykunun insanlar tarafından insan etkinlikleri için düzenlenebilen bir olgu olduğu iddiasında bulunur (2011a, s. 955). Bu düzenlemede sanayileşme ile birlikte gelen üretime yönelik talebin karşılanması adına biyolojik olarak uykunun emek bakımından kamusal bir olguya dönüşme süreci görülebilir (Wolf-Meyer, 2011a, s. 960). İddia edilebilir ki kapitalist üretim adına biyolojik ve doğal olarak uyku giderek kamusal bir noktaya doğru kaymaktadır. Özeldede uyku ve daha genel çerçevede biyoloji ya da doğallık kavramları, kapitalizmi ve onun biyopolitik bağlamını ele alma konusunda elverişlidir. Kapitalizm Wolf-Meyer için biyopolitik bir yapıdadır, beden biyolojik ve toplumsal olarak her zaman için siyasetin bir alanı olmuştur ve bedenin kapitalizmle ilişkisi iktidarın hegemonyal ilişkilerini gündelik hayat içerisinde pekiştiren bir yapıdadır (Wolf-Meyer, 2011b, s. 886). Uyku ve kapitalizm arasındaki ilişkide biyopolitika bir duraktır. Gerek kişilerin bireysel bedenlerine yönelik gerekse toplumun kolektif bedenine yönelik bir müdahalenin kendi içerisinde var olduğu ilişkiler açısından, iktidar yapılarından ve hâkim üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerinden azade bir şekilde geliştiğini düşünmek yerinde bir düşünce olmayacaktır.

Uyku, günümüzde kendi içinde paradoksal bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik ihtiyacı kişi uyku halindeyken son seviyeye çıkmaktadır. İnsanlar güvende olmadığı ve her an her türlü tehdide açık olduğu bir durum içerisindeyken uyuyamazlar. Ancak bu duruma iktidar ile uyku ilişkisinin beden üzerinden bir okumasıyla bakıldığında paradoksal bir biçimde insanların belki de iktidar ağlarından nispeten dahi olsa azade olabileceği tek yer olarak uyku görülmektedir. Jonathan Crary *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu* isimli eserinde uyku, iktidar ve kapitalizm ilişkisini ele alırken yukarıda bahsedilen paradoksal duruma değinmektedir.

Uykunun yarattığı bu paradoksu daha iyi anlayabilmek adına Crary için 7/24 bir zamansallığın anlamını açıklamak ve bu anlamı tartışmak yerinde olacaktır. Crary 7/24 zamansallığı geçmeyen ve saat zamanının ötesinde bir zamansallık olarak tanımlar (2015, s. 19). 7/24 bir zamansallık geçmeyen bir zamandır çünkü sürekli devam halindedir, kesintisiz bir biçimde “ilerler” bundan ötürü zamanın geçtiğini başka bir

deyişle bittiğini gösteren duraklardan yoksundur. Saat zamansallığının ise ötesindedir çünkü saat zamanı ölçmek için kullanılan bir araç işlevi görmekte iken 7/24 devam eden bir zamansallıkta zamanın ölçümü anlamını yitirmektedir. Eğer hiç durmadan ilerleyen bir zaman akışı içerisinde yaşanılıyor veyahut yaşanılmaya çalışılıyor ise zamanı ve onun duraklarını ölçmenin anlamı da yitirilmiş olacaktır. Sürekli bir tekrar içerisindeki durmak ve bitmek bilmeyen bir zaman anlayışını “insan hayatının ritmik ve periyodik dokularıyla olan bağına reddeden statik bir tekrar” (2015, s. 19) şeklinde tanımlayan Crary, 7/24 bir zamansallığın insan hayatıyla ile karşılaştığında ortaya çıkardığı paradokslardan bir tanesini bu şekilde ortaya koyar.

7/24 bir uyanıklık ile gelen sürekli bir hali hazırda olma durumu iktidar ilişkileri açısından girebileceği yeni bir alan yaratma potansiyeline sahiptir. Kapitalizm açısından ise 7/24 üreten ve aynı zamanda 7/24 açık kalan bir piyasa için 7/24 tüketen kişilerin varlığı sistemin verimlilik hayalinin önemli bir parçasıdır. Crary bu durumu “gölgeleri olmayan ışıklı bir 7/24 dünyası kapitalizmin nihai tarih-sonrası serabı” (2015, s. 20) şeklinde betimleyerek gerçek olmayan ve gerçek olamayacak bir hayal ürünü olarak anlatır.

Daha önce de ele alındığı üzere Deleuze ve Guattari için bir kod çözümü ve ardından yeniden-kodlama makinesi olan kapitalizm uykunun önceden kodlanmış algısını alıp onun algılanışına müdahale ederek uyku ile insan ilişkisini yerinden edip dönüştürür. Rogers (2016, s. 316) bu noktada kapitalizmin zamanı kökten değiştirdiğini ve bedene yerleşmesinin anlamını yeniden düzenlediğini ekler. Durmaksızın akan, duraksız bir zaman bir anlamda cansız ya da yaşlanmayan başka bir deyişle ölü olan ile aynı yerde durmaktadır (Crary, 2015, s. 20).

Uykuyu kapitalizm açısından bir kriz olarak yorumlayan Crary için (2015, s. 21) uyku sırasında geçirilen zaman kapitalizme yönelik bir tahkirdir çünkü metalaştırılıp piyasa sürülen insan ihtiyaçlarının karşısında metalaştırılıp pazarlanamayan bir zamansallık olarak yerini korur. “İnsan varoluşunun içine sızılıp ele geçirilerek çalışma zamanı, tüketim zamanı veya pazarlama zamanı haline getirilmemiş önemli fasılaları çok azdır [...] (uyku bu bakımdan muazzam bir istisnadır)” (Crary, 2015, s. 25). Uykunun potansiyelini gösteren bu alıntı 7/24 mantığının neden uyumaya yönelik bir saldırı olarak görülebileceğinin bir göstergesidir. Uykuya yönelik bu saldırının nedeni

Crary'ye referansla (2015, s. 33) “Uyku paradoksal olarak, bir yandan iktidarın işleyişine en az siyasal direnme potansiyelini gösteren bir özelliğin, bir yandan da neticede araçsallaştırılamaz ya da haricen denetlenemez bir durumun sembolüdür – bir şekilde küresel tüketim toplumunun taleplerinden kaçır ya da onları boşa [...]” çıkartmaktadır.

İktidarın doğrudan giremediği bir alan olarak uyku aynı zamanda ilk başta bahsedilen paradoksta olduğu gibi mutlak bir güvende hissetme ihtiyacı ile de ilgilidir. Fiziksel ve bedensel bir güvenlik ihtiyacı uykunun olmazsa olmazıdır ancak uyku durumunda iken bu ihtiyaçların yanı sıra aynı zamanda mal ve mülklere yönelik bir güvenlik ihtiyacı da ortaya çıkar, uyuyan kişi kendisinden hiçbir malın çalınmayacağını bilincine sahip bir şekilde uykuyu talep eder (Crary, 2015, s. 35). Uykuya yönelik saldırılar arasında güvenlik sorununun ortaya atılmasının sebeplerinden olan bu durum aynı zamanda sınıfsal kökenlerini de bu şekilde gösterir. Mülk sahipleri mülklerine yönelik bir tehdit durumu için “uyanık” olmalıdır.

3.5.2. Uyku ve Kapitalizm

Uyuyabilmek için gereken güven hissiyatı “periyodik olarak korkulardan azade kalınan bir ara için” (Crary, 2015, s. 37) başka insanlara duyulan ihtiyacı ve bağımlılığı gösterir. Her tür dış müdahaleye açık olunan uykuda bir anlamda kişiler çıplak bir hale bürünür ancak paradoksun gücü de burada yatar, insanın belki de en savunmasız hali iktidara karşı gösterilebilen bir direnme potansiyeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu potansiyeli kırabilmek adına Crary'nin “zamansız bir zaman” (2015, s. 39) şeklinde tanımladığı 7/24 işlevsellik kazanmaktadır. Marques bu durumu açıklarken insanların sürekli bir cihaza, internete ya da bir sisteme bağlı olmasını elektriğe benzetir ve devam eder; sürekli devam eden bu hali hazırda olma hali zamanın yok edilişidir (2022, s. 10). Anda ve mekânda sürekli var olma durumu sonsuz bir şimdiliği yanında getirirken bu şimdilik içinde bulunan andan ve mekândan bir kopukluk durumudur. Sürekli bir hali hazırda olma hali Marques'in belirttiği gibi gerçekte bir kopukluk durumudur ve bunu mümkün kılma potansiyeli ise teknolojik aygıtlarda yatar. Uyku ve teknoloji arasındaki bu ilişki “ayrışmalar, çatlaklar ve sürekli dengesizlik” (Crary, 2015, s. 41) halini de içinde barındırır. Kişiler uyuyorken onlara yapılacak olan doğrudan bir müdahale uykuyu

sonlandırma potansiyeline sahiptir, bu noktada artık kişi uyanmış olduğu için uyku halinde bir müdahaleye maruz kalamayacaktır.

Uyku ile ilgili olarak onun bir direnme pratiği olması mutlak bir direniş olduğu anlamına gelmemektedir. Uyku, Crary için (2015, s. 123) gözenekli bir yapıdadır. Bu noktada Crary'e bir ek olarak uykuyu bir direniş olarak ele almak yerine bir direnç olarak düşünmek belki de daha yerinde olacaktır. Bir direnç olarak uyku iktidar karşısında bir zorluk ortaya koyar ancak onu tam anlamıyla engelleyemez. Tıpkı bir elektrik devresinde kullanılan direnç gibi akışı zorlar, yavaşlatır ve bir kısmını dönüştürür ancak bunlar akışın devamlılığında mutlak bir engel olduğu anlamına gelmez.

Uyku etrafındaki ilişkisellikten tümüyle azade değildir, uyku durumunda kişiler aktif özneler olarak iktidar ağları ve kapitalist üretim ilişkileri içinde bulunmasalar dahi bedenler bu yapılara pasif nesnelere olarak katkı sağlamaktadır. Bir ihtiyaç olan uyku zamanımızı uyanık olduğumuz zamanımıza göre ayarlıyor oluşumuz (kaç saat uyuyacağımız, akşam kaçta yatıp kaçta kalkacağımız, mesai saatlerine ve yetiyecek işlere göre uyuyup uyanıyor olmamız gibi etkenler vb.) uykunun mutlak bir direniş olmadığını göstergesi olarak okunabilir. Beden ve zaman arasındaki ilişki bu noktada kendisini yine ortaya koymaktadır. Bedenin ihtiyacı olan uyku zamanı iktidar ağları ve kapitalist üretim ilişkileri içerisinde belli bir noktaya kadar belirlenmekte ve yönetilmektedir. Bedenlerimiz zamanın araçsallaştırıldığı bir sistemler kümesi içerisinde varoluşunu sürdürmektedir.

Zaman akışı insan deneyiminin merkezi bir özelliğidir. Gerek üretimin gerektirdiği bir zamandan dolayı gerek ise tüketicilerin tüketimlerine ve işgücü arzının yaşam süreleri boyunca hangi biçimlerde yayılıp dağıtıldığına ilişkin karar vermeleri gerektiğinden dolayı zaman çoğu ekonomik faaliyette merkezi bir rol oynar (Dixon, 2001, s. 48). Buradan hareketle zaman ile kapitalizm ve onun zamanın ele alınış, algılanış ve uygulamalarındaki değişimi hususunda Edward Palmer Thompson'ın 1967 tarihli *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism* isimli makalesi kapitalizm ve zaman arasındaki ilişkinin değişiminin gösterilmesi konusunda temel bir işlevi üstlenmektedir. Thompson öncelikli olarak iş temelli zaman anlayışı üzerine tartışmayla başlar. Onun için iş temelli zaman anlayışı farklı toplumlarda birbirinden farklı ölçüm teknikleriyle

kendisini gösterir. Thompson bu duruma örnek olarak Madagaskar'da yaklaşık yarım saate denk gelen 'pirinç pişirme süresi' ya da bir an olarak kabul edilen 'bir çekirge kızartma' süresini gösterir (1967, s. 58).

Bu iş temelli zaman notasyonlarını 3 özellik altında ele alan Thompson için bunlar; ilk olarak saate ayarlı emekten daha kolay bir şekilde anlaşılır olması ve işin gerekliliği kadar çalışma ile daha insani olarak görülmesi gelmektedir. İkinci olarak iş temelli bir toplumda çalışma ve hayatın birbiri içerisinde daha çok nüfuz etmiş olup aralarındaki ayrımın saat temelli çalışmaya göre daha silik olması gelir. Son olarak ise saate göre ayarlanmış çalışmaya alışan insanlara, emeğe göre ayarlanan bu çalışma şeklinin daha savurgan ve aciliyetten yoksun olarak görünmesidir (Thompson, 1967, s. 60). Thompson burada bir iş temelli ve saat temelli zaman ayrışmasına gider. Yapılacak olan emek etkinliğinin süresinin belirlenmesindeki ana husus bu ayrışmanın oluşmasındaki temel noktadır. İş temelli zaman anlayışında göz önünde bulundurulmuş temel veçhe işin tamamlanmasıdır. Yani başka bir şekilde ifade edilirse, yapılan işe ve o iş için gereken emeğe ilişkin bir süreç, zaman anlayışının çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu anlayışta iş için bir anlamda doğal olarak görülebilecek bir zaman karşımıza çıkar. Saat temelli zaman anlayışında ise iş temelli bir zamansallıkta olduğu gibi temel odak noktası yapılan iş değil ancak iş üzerinde iken geçirilen süredir.

İşin yapılıp yapılmamasından bağımsız olarak önemli olan durum 'işteyken' geçirilen sürenin kendisidir. Bu süre içerisinde iş bitmiş olsa dahi çalışmaya devam edilir. İş temelli zaman anlayışında ise iş bitene kadar emek harcama durumu devam eder ancak burada belli başlı doğal kısıtlamalar mevcuttur. Bunlar arasında belki de göze ilk çarpan doğal bir zamansallık olarak kabul edilebilecek olan bir gündüz süresidir. 24 saate bölünen günlerinin temel alındığı modern toplumlara kıyasla bir gündüz süresi iş temelli bir emek hareketliliğinin bulunduğu toplumlarda güneşin doğuşu ve batımı arasındaki geçen süre olarak kabul edilebilir. İşin bitmesinin önemli olduğu bir toplumda ya iş bitene kadar ya da güneş batana kadar çalışma devamlılığını sürdürür.

Saat temelli çalışma tek yönlü bir ilişkidir. Çalışanlar kendi zamanları ile işverenin zamanı arasında bir ayrımı tecrübe eder. Bu durumda işveren zamanı boşa harcamak istemez çünkü zaman artık kazanç getiren bir para birimidir. Zaman geçen ya da akan bir yapıda bulunmaz ancak harcanan bir şeye dönüşür (Thompson, 1967, s. 61) ki bu

durum *Kapital*'in ilk cildinde Marx'ın bahsettiği sermayenin canlı emeği sömürerek hayatta kalması ve ne kadar sömürürse o kadar çok yaşayacak olan bir ölü emeğe benzetmesini destekler niteliktedir. İşçinin çalışma ile geçirdiği zaman sermaye sahibi işveren için satın aldığı emeği tüketerek kat ettiği zamandır. İşçi eğer bu zamanı kendisi adına kullanırsa, kullandığı o zamanı kapitalistten çalmış demektir (Marx, 2011, s. 230). Kapitalizm ve onun zamanın algılanması hususunda yaşanan değişiklik bu noktada görülebilir.

İş temelli zaman anlayışı yerine saat temelli zaman anlayışında zaman da bir metaya dönüşmekte ve bu sayede satılabilen, harcanabilen (para gibi) veya bir takasa konu edilebilen şeye evirilmektedir. Takas Marx'ın örneğinde görülebileceği üzere işçi ve işveren arasında gerçekleşir. İşçi kendi zamanını işverene satmakta ve karşılığında yapılan işin sonunda ortaya çıkan metanın tamamını ya da onun bir kısmını almak yerine daha sonra kendi emeği sonucunda ortaya çıkan o metaya –ve piyasadaki diğer metalara- ulaşmak adına karşılığında para ile ödeme almaktadır. Emek zamanını sabitlemesi ön koşulunda Marx'a göndermeyle Morfino çoğul zaman kavramını ileri sürer. Morfino'ya göre (2014, s. 159-160) Marx ekonomik üretim zamanı ile yaşamın ve saatlerin zamanının birbiriyle girdiği çatışmayı gösterir. Ortak, tek ve evrensel olarak kesintisiz bir biçimde akan zaman anlayışı yerine üretim, dağıtım ve dolaşımın kendi içerisinde barındırdığı farklı zamansallıkları olduğu iddiasında bulunur.

Birden fazla farklı zamansallıkların var olması işçinin bedensel emeğinden kaynaklanan üretimde tükettiği zamanını sermaye sahibinin zamanına indirgeyip tek, standart ve sabit bir zaman algılamasının kurulması adına problematik bir durumu ortaya çıkarır çünkü ortak bir yapıya bürünemeyen emeğin zamansallaşmasında sermayenin zamanı metalaştırması ihtimal dâhilinde değildir. Kapitalizmin soyut emek zamanını para olarak homojenize etmesi ve bu şekilde metalaştırması saat zamanını karşımıza çıkarır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerle birlikte 19. yüzyıldaki tek, standart bir saat anlayışı genelleşmeye başlamıştır (Osborne, 1995, s. 34). Zamanın standartlaşma sürecinde Osborne'un da ortaya koyduğu gibi kapitalizmin etkisi yadsınamayacak bir noktadır. Bu standartlaşma ve sabitleşmede emek ve doğa arasındaki ilişkiyi de değişime uğratmaktadır.

İşçinin zamanı artık kendi emeğine içkin ve doğal bir konumdan çıkmakla birlikte bir metaya dönüşen, idare edilip çeşitli mübadele sistemlerine konu edilen bir yapıya bürünmektedir. Biyopolitika ve zaman arasındaki ilişkide işte burada kendisini belli eder. Kişilerin içerisinde yaşadıkları ortamda oluşan bir değişiklik -bu durumda zamanın iş temelinden çıkıp saat temeline dönüşmesi olarak görülebilir- o kişilerin hayatlarını, yaşayış biçimlerini, içinde buldukları ortamları ile olan ilişkilerini etkilemektedir. Kendi zamanını satarak hayatını idame ettiren kişiler için zaman mefhumu artık kendi emek ve bedenlerine ait olan içkin bir yapıda bulunmamaktadır.

Özellikle Sanayi Devrimi'nden ve onun emeğin senkronizasyonuna yönelik talebinden sonra saatlerin kullanımı toplumlarda giderek yayılıp artmıştır (Thompson, 1967, s. 69). Zaman algısındaki değişim de Thompson'ın okumasında bu noktada görünürlük kazanır. Sanayi Devrimi'nin ardından sermaye süreçlerinde yaşanan değişimle beraber kapitalizmin ivme kazanması yaşamı etkilemiştir. Saatler bu noktada da önemli bir araç olarak karşımıza çıkar. Thompson'a göre sanayi yaşamının yeni ritimlerini düzenleyen bu küçük araç, aynı zamanda, sanayi kapitalizminin ilerlemesini hızlandırmak için ileri sürdüğü yeni ihtiyaçların en acillerinden birisidir (Thompson, 1967, s. 69). Teknolojik gelişmeler, kapitalizm ve biyopolitika arasındaki ilişki, Sanayi Devrimi ile kendisini göstermektedir.

SONUÇ

Bu tez zaman ve siyaset ilişkisinin incelenmesi açısından iktidar, beden ve teknoloji bağlamlarına getirmeye çalıştığı topyekûn bir bakış açısından ötürü özgünlük iddiasında bulunmaktadır. Siyaset ve zaman ilişkisine yönelik bir tartışma eski zamanlardan günümüze kadar önemini ve güncelliğini koruyarak karşımıza çıkarken, tezin sınırlılıkları arasında özellikle biyopolitika olarak modern bir yönetim biçiminin seçimi bu teze sadece bir sınır getirmekle kalmamış aynı zamanda tezin genel çerçevesinin belirlenmesinde de anlamlı konumu işgal etmiştir. Gerek iktidar, gerek beden ve gerek teknoloji noktalarından bakıldığında zamanın, iktidar ilişkileri açısından zamanın somut görünüm biçimleri olan arşivlenmesi ya da saatler aracılığıyla ölçüme konu edinilmesi zamanın kavranışına ve algılanışına yönelik bir müdahale olarak önemli ve elzem bir noktada bulunduğu görülebilir. Tezin en temel araştırma sorusu olarak zamanın biyopolitik bir araç olup olmadığı sorusuna verilebilecek bir yanıt, zamanın günümüz modern siyaset anlayışının biyopolitik bağlamında araçsallaşarak politik yapısını kazanmasından ötürü, zamanın biyopolitik bir araç olduğu cevabıdır.

Tezin ana başlığında ve alt başlıklarında kullanılan kavramlara hangi sebeplerden ötürü odaklanıldığı konusunda öncelikle tezin ilerlediği sıra izlenerek iktidar kavramı ele alındığında biyopolitika ve iktidar arasındaki ilişki ilk başta kendisini göstermektedir. Zamanın yönetilen ya da idare edilen bir şey olması hususunda bu yönetim ya da idarenin öznesi, yürütücüsü olmasından dolayı iktidar kavramı, zaman ve biyopolitika fenomenleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle tezin ana kavramlarından bir tanesi olarak iktidar kavramı incelenmiştir. İktidar kavramının altında bulunan yönetimsellik, ekonomi politik ve panoptikon tartışmaları ise gerek iktidar ilişkilerinin kurulmasında oynadıkları rolden dolayı gerekse iktidar ilişkilerinin yapısının gösterilmesi noktasında Foucaultcu bir bakış açısının yansıtılmasındaki elzem konumlarından ötürü bu tezin alt başlıkları olarak seçilmişlerdir. Ekonomi politik kavramsallaştırması Türkçede daha sık bir şekilde politik ekonomi şeklinde geçse dahi Foucault'nun kullandığı biçime bir gönderme olarak ekonomi politik tamlaması biçiminde kullanılmaya özen gösterilmiştir.

Gerek disiplinsel iktidar gerekse biyo-iktidar kavramları hususunda ise zamanın bu iki iktidar tarzındaki rolünün ayrımı ve bu ayırmadan ötürü zamana yönelik yaklaşımın ve

onun algılanışının değişimi bu iktidar tarzlarına odaklanılmayı gerekli kılmıştır. Zamanın ele alınış tarzı aynı zamanda doğrudan bir mekân tartışmasını da içermektedir, mekân bağlamında toprak tartışmasının açılması gerek mekânın somutlaşması adına gerekse İngilizce karşılığı territory olarak aynı zamanda bir sınır ve hem sınırın içerisinde hem de sınırın dışarısında bir iktidar mefhumuna gönderme yapmasından dolayı toprak olgusuna odaklanılmıştır. Toprak ve onun imlediği sınır anlayışı üzerinden içerisi ve dışarısı akla gelmektedir. İçerisi ve dışarısı aracılığıyla zaman kavramı ile biyopolitikanın çağdaş düşünürlerinin ortaya koydukları teorilerin incelenmesi adına istisna kavramsallaştırması üzerinden Girogio Agamben ve bağışıklık kavramsallaştırması üzerinden Roberto Esposito'ya odaklanılmıştır. Heterotopya kavramı zaman ve mekân ilişkisi içerisinde olmayan bir mekânın ve zamanın gerçek hayatta bir nevi karşılığı olarak kurgulanmasından ötürü bu tezde geçen önemli kavramlar arasında gelmektedir. Zamanın nüfuz edilebilir bir yapısının müze ya da kütüphane gibi arşiv işlevi gören heterotopyalar üzerinden zamanın hangi biçimlerde mekân aracılığıyla müdahalelere maruz kaldığını göstermesi hususunda belli bir öneme sahiptir.

Tezin ana kavramlarından ikincisi olan beden kavramı, onun cinsellik, sömürgecilik, denetim toplumları ve sağlık ile olan ilişkisinden dolayı bu çalışmada temel noktalardan bir tanesidir. Biyopolitika tartışması kendi içerisinde her zaman bir toplumsal veyahut kişisel bir beden tartışmasını da beraberinde bulundurmasından ötürü beden bu çalışmanın ana duraklarından bir tanesini oluşturmaktadır. Beden ve zaman ilişkisi incelendiğinde cinselliğin gerek toplumsal boyutu olarak üreme biçiminde gerekse kişisel boyutu olarak sağlık üzerinden yürütölen tartışmalar gelecek zaman ve onun kurgulanması noktasında belli bir anlam yüküne sahiptir. Toplumsal boyutları bakımından gelecek nesiller ve de nüfus üzerinden bir gelecek tartışması ile doğrudan beden, onun sağlığı ve sıhhati üzerinde yapılan bir tartışmada cinsellik ve zaman ilişkisi bedenden hareketle görölmektedir. Cinselliğin yanı sıra beden ve zaman ilişkisinin başka bir noktadan kurulması hususunda sömürgecilik faaliyetlerinin gerek doğrudan bedene yönelen işkence, kötü muamele ve emek gücünün sömürölmesi gerekse sömürgeci mantığının bedenlere ve zihinlere dayatılması olarak farklı bir örnek şeklinde bu çalışmanın içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Zaman tartışması ile beraber incelendiğinde sömürgecilik hem doğrudan bedene yönelen pratiklerde kendisini göstermekte de hem de zihne yönelik olarak “ilerleyen” ve “geri kalan” kişilerin zamanını ortaya koyması bakımından önemli bir noktada durmaktadır. Sömürgeci pratiklerin bedene yönelimi hususunda teknolojinin rolü, özellikle saatlerin kullanımının yaygınlaşması başta olmak üzere zaman, sömürgecilik ve beden bağlarını birleştirip önemli bir bağ kurmaktadır. Bu önem kendisini Deleuze’ün denetim toplumları kavramsallaştırmasında göstermektedir; çalışmanın içerisinde de bahsedildiği üzere Foucault’nun ortaya koyduğu bir disiplin toplumundan denetim toplumuna doğru kaymada teknoloji başat bir noktayı işgal etmektedir. Bu hususta Deleuze için teknolojinin önemi disiplinin analog mekanizmalarının denetimin dijital mekanizmalarıyla yer değiştirmesi ve bu değişim sayesinde iktidar ilişkilerinin de toplumsal beden olarak nüfuslar üzerindeki etkilerinin farklı tezahür etme biçimleri görülmektedir. Kurduğu bağın yanı sıra teknolojinin kendisi de bu çalışma açısından iktidar ilişkileri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Doğrudan bir dispozitif olduğu iddiasının yanı sıra teknoloji, zaman ile ilişkisi üzerinden de bu çalışma için önemli bir konuma sahiptir; teknolojik gelişmeler sayesinde tıp üzerinden gelecek zamana yönelen bir sağlık anlayışı kurulabilmektedir. Bu noktada doğrudan genom araştırmalarının önemi ise bu çalışmanın bölümlerinden bir tanesi olarak biyokapital kavramı çerçevesinde tartışılmış ve iktidar, sermaye ve zaman ilişkisinin sağlık üzerinden birbirleriyle iç içe geçmiş bir yapıda olmaları ile birlikte genom araştırmaları ve kişiye özel tıp anlayışları üzerinden biyo-iktidarın kendisine hareket alanı bulduğu argümanı savunulmuştur.

Bu çalışmada geçen ana kavramlardan bir tanesi olarak teknolojinin kullanılmasının sebepleri arasında yukarıda bahsedilen sebeplerin yanı sıra teknolojinin bir iktidar aygıtı veyahut dispozitifi olarak görülmesi gelmektedir. İktidar ilişkileri teknolojiden hareketle yayılma, genişleme ve nüfuz etme imkânına sahip olmaktadır. Teknoloji tartışmasının biyopolitikaya bağlanan bir hattı olarak ise dijitalleşen ortam ve bununla beraber öznellik kavramlaştırması bu çalışmanın odak noktaları arasında gelmektedir. Biyopolitik bağlamda canlıların içerisinde yaşadıkları, karşılıklı olarak etkileşime girdikleri çevre olarak ele alınan ortamda teknolojinin bu ortamı hem değiştirmesi hem de dijitalleşen bir boyuta doğru kaydırması görülmektedir. Bu dijitalleşme boyutu

gözetim noktasında özellikle Han'ın dijital panoptikon kavramı çerçevesinde görülebilir. Dijitalleşen bir ortamın kişilerin eylemleri, davranışları ve tavırları üzerinden ise onların yaşama biçimlerine veyahut başka bir deyişle kişilerin var olma şekli olarak öznelliklerine belli bir müdahalede bulunmaktadır ve bu müdahaleye imkân veren olgu ortam içerisindeki değişen ve dönüşen teknolojidir.

Uyku iktidar ilişkilerinin işleyişindeki heterojen formu göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Freud'a referansla uykuların ve özellikle rüyaların uyanık olarak geçirilen zamandan bağımsız ve azade olmadığı görülmekte ve Crary'nin ortaya koyduğu şekliyle uykuda geçirilen zamana iktidar ilişkilerinin belli bir biçimde müdahalesi bulunmaktadır. Bu noktada uykuya dolaylı bir biçimde bir müdahale edilmesi adına uyanık olunan zamana doğru bir yönelim görülebilir.

Uyanık olunan zamanın etkilenmesinde ise kapitalizm tartışması ele alınmıştır. Temelde yine teknoloji ve saatlerle ilişkili olarak uyanık olarak geçirilen zamanın saat odaklı iş veyahut emek anlayışı çerçevesinde nasıl düzenlendiği ve bu düzenlemenin sonucunda üretim, tüketim ve sermaye ilişkileri çerçevesinde zamanın düzenlenmesinin ve idare edilmesinin kapitalizm açısından önemli bir gerekliliğe sahip olduğu iddiası savunulmuştur.

Tezde zamanın bir araç şeklinde düşünülmesi bu kavramın sınırlarını çizen önemli bir duraktır. Araç olarak ele alınan ve bu bağlamda tezin inceleme nesnesi olan zaman kavramı, bu kavramı metafiziksel yaklaşımların dışında tutmaya çalışan bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkar. Buna ek olarak tezin temel inceleme konusu olarak doğrudan zaman değil ancak zaman ile iktidar, beden ve teknoloji olgularıyla olan ilişkisinin incelenmesi bu teze bir sınırlılık getirmektedir. Temel inceleme odağı, bu tez için zamanın biyopolitik bir araç olma vasfını etkileşime girdiği iktidar, beden ve teknoloji kavramlarıyla olan ilişkisinden hareketle ortaya çıkartma çabasıdır.

Odağına farklı ilişkisellik boyutları olması bu tez için sadece zamana ve onun gerek sadece süre gerekse sadece farklı felsefi boyutlarına odaklanılmaması noktasında belli bir çerçeve çizmektedir. Bu duruma ek olarak zaman ile iktidar, beden ve teknoloji ilişkilerine odaklanmanın farklı bir sebebi olarak ise biyopolitika kavramının bahsedilen

bu üç kavram tarafından kapsayıcı bir biçimde ortaya konulabileceği düşüncesi gelmektedir.

Bu tez adına bir başka sınırlama ise kavramsal bir boyutta kendisini göstermektedir. Özellikle Foucaultcu bir bakış açısından ele alınan yönetimsellik tartışmasında liberalizm ve de neoliberalizm tartışmasına girilmemesinin sebebi bu kavramların, farklı düşünürler tarafından farklı biçimlerde ele alınıp üzerine düşünülmüş ve düşünülüyor olmasıyla beraber kavramlar üzerine ortak bir zemin bulunmayışıdır. Teorik açıdan birden fazla farklı kavramla ilişkisi üzerine çalışılan neoliberalizm kavramında, bu tartışmalardan ötürü bir anlamda anlamında yaşadığı genişlemeyle yukarıda da bahsedildiği üzere bir fikir birliği kurulamaması ile karşılaşmaktadır (Springer, 2012, s. 135). Bu sebeple bu kavramlar üzerinde belli bir ortak fikir olmaması ve tezin temel amaçları arasında neoliberalizm kavramına yönelik bir tanım veyahut yeni bir yaklaşım getirme çabasının bulunmamasından ötürü kavramsal bir sınırlılık olarak neoliberalizm ve onunla ilintili olarak liberalizm tartışması bu teze konu edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2004). *The Open: Man And Animal*. (K. Attell, Çev.) California: Stanford University Press.
- Agamben, G. (2005). *State of Exception*. (K. Attell, Çev.) Chicago: The University of Chicago Press.
- Agamben, G. (2009). *What Is an Apparatus? and Other Essays*. (W. Hamacher, Dü., D. Kishik, & S. Pedatella, Çev.) Kaliforniya: Stanford University Press.
- Agamben, G. (2017). *Tanık ve Arşiv: Auschwitz'den Artakalanlar*. (A. İ. Başgül, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Agamben, G. (2020). *Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. İstanbul: Ayrıntı.
- Assmann, J., & Czaplicka, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*(65), 125-133. doi:doi.org/10.2307/488538
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin Soykütüğü: Foucault'dan Deleuze'e Postmodern Bir Arkeoloji*. İstanbul: Kakedon Yayıncılık.
- Bauman, Z. (2006). *Liquid Modernity*. Cambridge-Malden: Polity Press.
- Bayar, K. C. (Dü.). (2010). *Asırlar boyu tarihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (1 b.). İstanbul: Kubbealtı.
- Bhaba, H. K. (1994). *The Location of Culture*. New York: Routledge.
- Butola, B. (2011). Time as a Mode of Bio-politics. *Human Geograpy*, 4(2), 61-75.
- Campbell, T. (2008). Bıos, Immunity, Life The Thought of Roberto Esposito. R. Esposito içinde, *Bıos: Biopolitics and Philosophy* (T. Campbell, Çev., s. vii-xlii). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Campbell, T. (2011). *Improper Life: Technology and Biopolitics from Heidegger to Agamben*. Minneapolis - Londra: University of Minnesota PRes.

- Canguilhem, G. (1991). *The Normal and the Pathological*. (C. Fawcett, & R. Cohen, Çev.) New York: Zone Books.
- Canguilhem, G. (2008). *Knowledge of Life*. (P. Marrati, T. Meyers, Dü, S. Geroulanos, & D. Ginsburg, Çev.) New York: Fordham University Press.
- Cesari, C. D. (2017). Museums of Europe: Tangles of Memory, Borders, and Race. *Museum Anthropology*, 18-35. doi:doi.org/10.1111/muan.12128
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton - Oxford: Princeton University Press.
- Chakrabarty, D. (2002). *Habitations of Modernity: Essays in the Wake of subaltern Studies*. Şikago: The University of Chicago Press.
- Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Crary, J. (2015). *7/24 Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu*. İstanbul: Metis.
- Craven, M. (2012). On Foucault and Wolff or from Law to Political Economy. *Leiden Journal of International Law*, 25(3), 627-645. doi:doi:10.1017/S0922156512000313
- Curtis, B. (2002). Foucault on Governmentality and Population: The Impossible Discovery. *The Canadian Journal of Sociology*, 27(4), 505-533.
- Deacon, R. (1998). Strategies of Governance: Michel Foucault on Power. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*(92), 113-148.
- Deleuze, G. (1995). Postscripts on Control Societies. *Negotiations, 1972-1990* (M. Joughin, Çev., s. 177-182). içinde New York: Columbia University Press.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (2020). *Anti-Ödipus Kapitalizm ve Şizofreni*. (F. Ege, H. Erdoğan, & M. Yiğitalp, Çev.) Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

- Dixon, H. D. (2001). *Surfing Economics: Essays for the Inquiring Economist*. New York: Palgrave.
- Dorrestijn, S. (2012). Technical Mediation and Subjectivation: Tracing and Extending Foucault's Philosophy of Technology. *Philosophy & Technology*, 221-241. doi:<https://doi.org/10.1007/s13347-011-0057-0>
- Dreyfus, H., & Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Şikago: The University of Chicago Press.
- Elden, S. (2007). Governmentality, Calculation, Territory. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25, 562-580.
- Elden, S. (2013). *The Birth of Territory*. Chicago - Londra: The University of Chicago Press.
- Elden, S. (2016). *Foucault's Last Decade*. Malden-Cambridge: Polity Press.
- Elden, S. (2017). *Foucault: The Birth of Power*. Cambridge-Malden: Polity Press.
- Esposito, R. (2008). *Bíos: Biopolitics and Philosophy*. (T. Campbell, Çev.) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Esposito, R. (2010). *Communitas: The Origin and Destiny of Community*. (T. Campbell, Çev.) California: Stanford University Press.
- Esposito, R. (2011). *Immunitas-The Protection and Negation of Life*. (Z. Hanafi, Çev.) Cambridge-Malden: Polity Press.
- Fabian, J. (2014). *Time and The Other: How Antropology Makes Its Objects*. New York: Columbia University Press.
- Feuchtwang, S. (2010). Ritual and Memory. S. Radstone, & B. Schwarz (Dü) içinde, *Memory: Histories, Theories, Debates* (s. 281-298). New York: Fordham University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1c999bq.23> adresinden alındı

- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. (C. Gordon, Dü., C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham, & K. Sopher, Çev.) New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1991). Introduction. G. Canguilhem içinde, *The Normal and the Pathological* (s. 7-24). New York: Zone Books.
- Foucault, M. (2014). *Özne Ve İktidar* (4. b.). (I. Ergüden, & O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu*. (A. Tayla, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self Lectures at Dartmouth College, 1980*. (H.-P. Fruchaud, D. Lorenzini, Dü, & G. Burchell, Çev.) Şikago - Londra: The University of Chicago Press.
- Foucault, M. (2019a). *Güvenlik, Toprak Nüfus*. (F. Taylan, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). *Hapishanenin Doğuşu Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*. (M. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınlar.
- Foucault, M. (2019c). *Bilginin Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2020). *Cinselliğin Tarihi*. (H. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freud, S. (1996). *Düşlerin Yorumu I* (2 b.). (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fromm, E. (1990). *Sağlıklı Toplum* (2 b.). (S. Yurdanur, & Z. Tannisever, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Fuchs, C. (2019). Karl Marx in the Age of Big Data Capitalism . D. Chandler, & C. Fuchs (Dü) içinde, *Digital Objects, Digital Subjects: Interdisciplinary Perspectives on Capitalism, Labour and Politics in the Age of Big Data* (s. 53-71). Londra: University of Westminster Press.

- Gilbert, J., & Goffey, A. (2014). Control Societies: Notes for an Introduction. *New Formations*, 14(84-85), 5-19.
- Guizzo, D. (2021). Reassessing Foucault: Power in the History of Political Economy. *International Journal of Political Economy*, 50(1), 60-74.
- Gürkan, C. (2016). The Critique of Classical Political Economy in Foucault's Analytics of Power and Government. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 99-118.
- Han, B.-C. (2015). *The Transparency Society*. (E. Butler, Çev.) California: Stanford University Press.
- Han, B.-C. (2021). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*. İstanbul: İnka.
- Hardt, M. (1998). The Global Society of Control. *Discourse*, 20(3), 139-152. <https://www.jstor.org/stable/41389503> adresinden alındı
- Harraway, D. (2013). The Biopolitics of Postmodern Bodies: Constitutions of Self in Immune System Discourse. T. Campbell, & A. Sitze (Dü) içinde, *Biopolitics: A Reader* (s. 274-309). Durham - Londra: Duke University Press.
- Hindess, B. (2005). Politics as Government: Michel Foucault's Analysis of Political Reason. *Alternatives: Global, Local, Political*, 389-413.
- Hirst, P. (1993). Foucault and Architecture. *AA Files*, 52-60. <https://www.jstor.org/stable/29543867> adresinden alındı
- Hobsbawm, E. (2006). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. E. Hobsbawm, & T. Ranger (Dü) içinde, *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev., s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Horvath, R. J. (1972). A Definition of Colonialism. *Current Anthropology*, 13(1), 45-57.
- Huxley, M. (2007). Geographies of Governmentality. J. Crampton, & S. Elden (Dü) içinde, *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography* (s. 185-204). Hampshire: Ashgate.
- Joyce, P. (2014). History and Governmentality. *Análise Social*, 49(212), 752-756.

- Kartal, O. (2018). Immunitas, Communitas, Bíos: Roberto Esposito. O. Kartal (Dü.) içinde, *Biyopolitika-Cilt 2: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (s. 193-228). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Kelly, M. (2014). Discipline is Control: Foucault contra Deleuze. *New Formations*, 14(84-85), 148-162.
- Latour, B. (1993). *We Have Never Been Modern*. (C. Porter, Çev.) Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.
- Lazzarato, M. (2006). From Biopower to Biopolitics. *Tailoring Biotechnologies*, 2(2), 9-20.
- Lazzarato, M. (2012). *The Making of the Indebted Man*. (J. D. Jordan, Çev.) Los Angeles: Semiotext(e).
- Lazzarato, M. (2014). *Signs and Machines Capitalism and the Production of Subjectivity*. (J. D. Jordan, Çev.) Los Angeles: The MIT Press.
- Lee, S. (2018). Technê and Dispositif of Architecture. M.-D. Hosale, S. Murrani, & A. Campo (Dü) içinde, *Worldmaking as Techné: Participatory Art, Music, and Architecture* (s. 320-357).
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Levinson, B. (2010). Biopolitics in Balance: Esposito's Response to Foucault. *CR: The New Centennial Review*, 10(2), 239-261.
- Li, T. M. (2007). Governmentality. *Anthropologica*, 49(2), 275-281.
- Lyotard, J.-F. (1991). *The Inhuman: Reflections on Time*. (G. Bennington, & R. Bowlby, Çev.) Cambridge-Malden: Polity Press.
- Macduffie, A., & Mashour, G. (2010). Dreams and the Temporality of Consciousness. *The American Journal of Psychology*, 123(2), 189-197.

- Marques, A. F. (2022). Parasomnia: Sleep Against Capitalism. *Arts*, 11(1).
doi:<https://doi.org/10.3390/arts11010001>
- Marx, K. (2011). *Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi Cilt: 1*. (M. Selik, & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- McNicoll, G. (2007). Reviewed Work(s): Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78 by Michel Foucault. *Population and Development Review*, 33(4), 829-831.
- Morfino, V. (2014). Çoğul Zaman Kavramı Üzerine. (B. Erdağı, & K. Yıldırım, Dü) *Kampfplatz*, 2(5), 151-170.
- Negri, A., & Hardt, M. (2015). *İmparatorluk*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Osborne, P. (1995). *Politics of Time: Modernity and Avant-Garde*. Londra-New York: Verso.
- Parsons, S. D. (1991). Time, Expectations and Subjectivism: Prolegomena to a Dynamic Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 15(4), 405-423.
- Pelusi, J. (2006). Sexuality and Body Image. *The American Journal of Nursing*, 32-38.
- Prasad, R. (2013). 'Time-Sense': Railways and Temporality in Colonial India. *Modern Asian Studies*, 47(4), 1252-1282.
- Rajan, K. S. (2012). *Biyokapital Genom-Sonrası Hayatın Kuruluşu*. İstanbul: Metis.
- Roffe, J. (2005). Capitalism. A. Par (Dü.) içinde, *The Deleuze Dictionary* (s. 35-37). Edinburgh: Edinburgh University Pres.
- Rogers, E. L. (2016). Beyond Eight Hours Rest: Sleep, Capitalism, and the Biological Body. *Dialectical Anthropology*, 40(3), 305-318.
- Rose, N., & Miller, P. (1992). Political Power Beyond the State: Problematics of Government. *The British Journal of Sociology*, 173-205.

- Shore, C. (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. New York: Routledge.
- Sloterdijk, P. (2009). *Terror From The Air*. (A. Patton, & S. Corcoran, Çev.) Los Angeles: Semiotext(e).
- Sloterdijk, P. (2013). *In the World Interior of Capital: For a Philosophical Theory of Globalization*. (W. Hoban, Çev.) Cambridge-Malden: Polity Press.
- Springer, S. (2012). Neoliberalism as Discourse: Between Foucauldian Political Economy and Marxian Poststructuralism. *Critical Discourse Studies*, 9(2), 133-147.
- Stiegler, B. (1998). *Technics and Time, 1 the Fault of Epimetheus*. (R. Beardsworth, & G. Collins, Çev.) California: Stanford University Press.
- Stiegler, B. (2009). *Technics and Time, 2: Disorientation*. (S. Barker, Çev.) California: Stanford University Press.
- Stiegler, B. (2010). *For a New Critique of Political Economy*. (D. Ross, Çev.) Cambridge-Malden: Polity Press.
- Stiegler, B. (2011). *Technics and Time, 3: Cinematic Time and the Question of Malaise*. (S. Barker, Çev.) California: Stanford University Press.
- Taylan, F. (2017). Mesopolitics: Foucault, Environmental Governmentality and the History of the Anthropocene. P. Bonditti, D. Bigo, & F. Gros (Dü) içinde, *Foucault and the Modern International: Silences and Legacies for the Study of World Politics* (G. Elliott, Çev., s. 261-273). New York: Palgrave Macmillan.
- Taylan, F. (2019). Önsöz: Strateji, Norm, Yönetim: 1978 Dersi İçin Bir Güzergâh. M. Foucault içinde, *Güvenlik, Toprak Nüfus* (s. xi-xxxiii). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Taylor, C. (2009). Foucault, Feminism, and Sex Crimes. *Hypatia*, 24(4), 1-25.
- Tellmann, U. (2009). Foucault and the Invisible Economy. *Foucault Studies*(6), 5-24.

- Thompson, E. (1967). Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism. *Past & Present*(38), 56-97.
- Traub, V. (2010). Making Sexual Knowledge. *Early Modern Women*, 5, 251-259.
- Vattimo, G. (2012). *Şeffaf Toplum*. (Ü. H. Yolsal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Virno, P. (2004). *A Grammar of the Multitude: For an Analysis of Contemporary Forms of Life*. (I. Bertolotti, J. Cascaito, & A. Casson, Çev.) Cambridge-London: Semiotext(e).
- Wan, P. (2018). Clocked! Time and Biopower in the Age of Algorithms. *Doktora Tezi*. Utrecht: Utrecht University.
- Wolf-Meyer, M. (2011a). The Nature of Sleep. *Comparative Studies in Society and History*, 53(4), 945-970.
- Wolf-Meyer, M. (2011b). Natural Hegemonies: Sleep and the Rhythms of American Capitalism. *Current Anthropology*, 52(6), 876-895.